

CZŁOWIEK (10335) *sb m*

[Struktura rytmiczno-rymowa dopuszcza możliwość błędu: zamiast *człek BierEz* A3v, B3, D3v, F4, I, 12v, M, O2, Rv; zamiast *człeczek RejKup* dd6].

o oraz e jasne.

sg N człowiek (4499). ♦ *G* człowieka (1581) [*cum nm* (20): *LibLeg* 11/96v [2 r.], 97v [7 r.], 98 [2 r.], 100v, 140v; *Leop Gen* 46/18; *BibRadz* 2.*Mach* 12/4, *RejPos* 102, *BudBib* I 334 *marg*, *ActReg* 28 [2 r.], 156]. ♦ *D* człowiekowi (811), człowieku (246); -u *LibLeg* (2), *BielŻywGlab*, *KłosAlg*, *WróbŻółtGlab*, *ComCrac*, *RejRozpr*, *RejZwierz* (5), *BielSat*, *BielSpr* (2), *HistHel*, *PaprPan* (2), *KochTr*, *MWilKHist*, *KlonŻal*, *BielSen*, *PudłFr*, *BielRozm*, *PaprUp*, *GostGosp*, *RybGęśli* (2), *WitośLut*, *CiekPotr* (2); -owi: -u *MetrKor* (2 : 4), *LibMal* (18 : 4), *BierEz* (1 : 6), *OpecŻyw* (9 : 2), *FalZioł* (44 : 5), *BielŻyw* (1 : 6), *GlabGad* (4 : 33), *WróbŻółt* (2 : 2), *RejPs* (15 : 7), *RejJóz* (2 : 6), *RejKup* (2 : 2), *HistAl* (4 : 2), *BielKom* (4 : 6), *LubPs* (10 : 17), *KrowObr* (14 : 8), *RejWiz* (9 : 17), *BibRadz* (34 : 5), *BielKron* (11 : 19), *SienLek* (5 : 8), *HistRzym* (17 : 2), *RejPos* (101 : 7), *RejZwierz* (56 : 8), *WujJud* (5 : 4), *BudNT* (5 : 1), *KochPs* (8 : 7), *SkarŻyw* (1 : 1), *ArtKanc* (3 : 6), *GórnTroas* (1 : 1), *KochCn* (1 : 1), *GrabowSet* (1 : 8), *KochFrag* (2 : 1), *LatHar* (8 : 3), *WujNT* (51 : 1), *CzahTr* (2 : 1), *GosłCast* (1 : 1), *KlonFlis* (1 : 1), *KlonWor* (4 : 2). ♦ *A* człowieka (1809). ♦ *I* człowiekiem (644); -em (66), -(e)m (578). ♦ *L* człowieku (229), człowiecze (130), człowiece (27), człowiecze *a.* człowiece (2), *skrót* czło. (1); -u *MurzHist* (3), *MurzNT* (4), *KromRozm* III, *Diar*, *BielKom* (3), *KrowObr* (10), *RejWiz* (4), *KochSat* (2), *OrzQuin* (5), *SarnUzn*, *RejPosWiecz*³, *KuczbKat*, *RejZwierz* (17), *WujJudConf* (6), *RejPosWst*, *BudBib* (3), *CzechRozm* (27), *KarnNap*, *ModrzBaz* (6), *SkarJedn*, *SkarŻyw*, *CzechEp* (32), *KochEpit*, *KochWr*, *Calep* (2), *Phil* (3), *GórnTroas*, *SarnStat*, *SiebRozmyśl*, *PowodPr* (3), *SkarKaz*, *CzahTr*, *SkarKazSej*; -e *OpecŻyw* (2), *PatKaz* III, *GlabGad* (19), *KłosAlg* (2), *WróbŻółt* (3), *KromRozm* II, *RejPosWiecz*² (14), *PaprPan* (2), *KochPs* (2), *KochWr*, *WerGość*, *WysKaz* (2); -u : -e *FalZioł* (1 : 30), *RejJóz* (1 : 1), *GliczKsiąż* (2 : 2), *LubPs* (1 : 1), *Leop* (2 : 7), *BibRadz* (7 : 2), *BielKron* (2 : 1), *GrzegRóżn* (3 : 1), *Mącz* (5 : 1), *SienLek* (2 : 22), *GórnDworz* (2 : 5), *RejPos* (21 : 6), *BiałKat* (1 : 1), *GrzegŚm* (5 : 3), *WujJud* (1 : 3), *Oczko* (2 : 1), *NiemObr* (5 : 2), *ReszPrz* (1 : 1), *GrabowSet* (1 : 1), *OrzJan* (1 : 3), *LatHar* (3 : 1), *WujNT* (11 : 12), *GosłCast* (1 : 1), *KlonWor* (1 : 1); -cze : -ce *FalZioł* (5 : 25), *GlabGad* (18 : 1), *WróbŻółt* (1 : 1). ♦ *V* człowiecze (300), człowiek (1) *PowUrb* +v. ♦ *pl N* człowiekowie (1) *HistAl* H8v. ♦ *G* człowiekow (*cum nm*) (7) *LibLeg* 10/58v [2 r.], 11/89, 107, *ZapWar* 1548 nr 2668, *RejZwierz* 27v, *WysKaz* 20. ♦ *A* człowieki (*cum nm*) (4) *LibLeg* 9/52, 10/59, *RejPos* 45v, 275. ♦ *I* człowiekami (2) *GliczKsiąż* F5, *GrzegRóżn* [L2]; dwiema człowieki (2) *UstPraw* E2, *RejPos* 275v. ♦ *L* na dwu człowiekoch (1) *RejPos* 275v. ♦ *du N* dwa człowieki (8) *MurzNT* *Luc* 18/10, *Goski* A12, *HistRzym* 63v, 66, 85v, *RejPos* 199, 200v, *ModrzBaz* 70v. ♦ *G* dwu człowieku (5) *LibMal* 1545/94, *MurzNT* *Ioann* 8/17, *HistRzym* 52v [2 r.], *SkarJedn* 57. ♦ *A* dwu człowieku (5) *MetrKor* 40/812, 817, *GlabGad* A4v, *BielKron* 108v, 323. ♦ *I* dwiema człowiekoma (1) *OpecŻyw* 124. ♦ *L* po dwu człowieku (1) *LibLeg* 6/118.

Sł stp, *Cn* notuje, *Linde* XVI – XVIII w.

1. Jednostka ludzka, także reprezentant ogółu ludzi w tekstach prawnych, lekarskich, religijnych i przysłowiach (10271) :

a. *Konkretny człowiek, zwykle mężczyzna; homo, vir Mącz* (744) : wórzał niektóre⁸⁰ człowiekã ymieniem Márhołtã *March*¹ A2; Lás fwey łzkodzie nie zrozumiał/ Człowiekowi [może zam. Człękowi] toporzyłko dał *BierEz* Rv, D3v, F2v, I, I4, N3 (27); *OpecŻyw* 58v, 63, 74v, 137v, 154 (35); *OpecŻywList* C; *OpecŻywSandR* K2v; *ForCnR* A3, D3, E; *HistJóz* C4; *BielŻyw* 41, 46, 81, 151; *March*³ T7; *WróbŻółt* Cv [2 r.]; *LibLeg* 10/56, 11/93; łuknya Rudawa człowyekowi na boru gdi licziwo rabill vkradł *LibMal* 1543/75, 1543/67, 1547/ 130v, 1548/146, 1549/149v, 1551/165 (26); (*did*) Zephira przeklina Ioze.(–) Iełzczelz niełzczęłny człowiecze Ta twa pła gęba łzczębiecze *RejJóz* H7; *RejKup* b6, n7v, o3v, p5, cc3v (6); *HistAl* Bv, B2v, B4, D3v, G5v (8); *KromRozm I* Kv, O3; *MurzHist* B3, E3, Kv, N4v, Q4v (10); [*Piotr*] zaprział łprzysięgã rzeknãc Nieznãmci człowieka [*quia non novi hominem*] *MurzNT Matth* 26/71, 9/9, *Mar* 15/39, *Luc* 8/27, 18/10, 23/14 (20); Krates yeden człowiek zwykł był ná nyekthore ludzi wołãc *GliczKsiqż* M2, B8v, F8, K4v, M3, Pv (19); *LubPs* K2v, M2, N5, Y; *KrowObr* 20v, 150v; *RejWiz* 46v, 49, 64v, 65, 125v (14); Kto by łye dotknãł człowiekã tego [*hominis huius*] żony/ łmierciã zginie. *Leop Gen* 26/11, *Ex* 2/20, *Iudic* 19/27, *Ruth* 3/3, 16, *Luc* 22/58 (48); *RejZwierz* 1, 15, 27, 40, 107v; iełli zãkryie oblicze łwoie tãk od narodu iãko od człowiekã [*super gentem et super hominem pariter*] *BibRadz Iob* 34/29, 1.Reg 22/8, 2.Par 18/33, *Matth* 27/57, *Luc* 10/30, *Act* 28/4 (28); *Goski* A9v, A 10, A11v, A12; *OrzRozm C*, H4v, P3v, Q3v, R2 (6); ten człowiek co to nãłazł [*skarb*]/ pierwey łobie część wziãł niźli powiedział *BielKron* 419, 37, 53, 71, 165, 319 (16); *GrzegRóżn* L3v; *Inculpatior* ełt eius uiri vita [...] Tãki [!] cnoty yełt tego człowiekã żywot *Mącz* 230b, 254d, 265c, 341b, 382c, 455d (10); *OrzQuin* E, I3v; *LeovPrzep* D2; że then człowiek ktorego miłuiemy/ zda łie nam ieden łam ná łwiecie *GórnDworz* C4, C5v, G4v, T4v, Y6v, Ee3v (13); O człowiecze przybliź łie ku mnie *HistRzym* 11 v, 3v, 23, 28, 29, 36 (44); obaczyl ony dwa człowieki á oni idã zã nim *RejPos* 275, 44v, 199, 242, 285, 325 (105); *GrzegŚm* 58; *RejZwierz* 55v, 84, 89, 101, 170 (9); *KochMon* 34; tã wãłzã wiãrã od iednego człowiekã Marcinã Lutrá/ ná pewnym miełcu w Wytemberku [...] nãłtãłã *WujJud* 1v, 114, 121, 217v, 235, 262v; *RejPosRozpr* b3v; *BudBib Tob* 5/2, 11/5, *Sap* 14/15, 1.Mach 7/14, 2.Mach 4/37 (10); *BudNT Matth* 21/28, *Mar* 14/21, *Luc* 4/33, 8/33, 22/60 (20); *CzechRozm* 30v, 32v, 180v, 206, 232; *PaprPan* C4v; *ModrzBaz* 4v, 26v, 29v, 43v, 74 (9); *SkarŻyw* 41, 147, 167, 241, 593 (9); *StryjKron* 350; *CzechEp* 53, 246, 308, 320, 359; *NiemObr* 47, 118, 134, 135, 162 [2 r.]; *KlonŻal* Dv; *KochWz* 140; *ReszPrz* 26, 61; *ReszHoz* 133; *KochTarn* 73, 75; *GórnRozm* F2v; *ActReg* 94, 109, 126; *Phil* F; *OrzJan* 36 [2 r.], 41; Podziękowãnie człowiekã/ od błędow albo grzechow iãkich nãwrocone/ S. Augułtynã *LatHar* 567, 105, 330, 535, 648, 706 (31); *WujNT Luc* 8/35, 23/4, *Ioann* 4/50, *Act* 9/33, 25/5 (108); *JanNKarGórn* Hv; *SiebRozmył* H3v; *SkarKaz* 487a; *CiekPotr* 23, 67 [2 r.], 76, 77; *GosłCast* 74; *SkarKazSej* 669a; *KlonWor* 39.

W porównaniach (5): I z łfedł łie włfyłthek lud łfrãhelłki do miãłthã/ iãkoby ieden człowiek [*quasi homo unus*] iednołthãynã myłłã y rãdã *Leop Iudic* 20/11, 20/1, 8, *Iudith* 6/3; wyglãdziemy ie [*narod jerozolimski*] iãko iednego człowiekã [*velut hominem unum*] *BudBib Iudith* 6/3.

W charakterystycznych połączeniach: człowiek jakił, jakiłci, jeden (65), niejaki (2), niektory (49), on (122), on-to (3), onże (1), ow (1), tamten (1), ten (176), tenci-to (12), ten-to (9), tenze (2).

Przysłowie: [mówił *Demokrytus*] ieden człowiek ieft mi zawfzitek lud, á wfzitek lud za iednego. *BielŻyw* 65.

Wyrażenie: »moj miły (święty) człowiecze, miły człowiecze« [w dialogu, także w odniesieniu do czytelnika] [szyk 48 : 3] (47 : 4): Począł się [koń] człowieká rádzić: Poradz mi miły człowiecze *BierEz* Ov; *OpecŻyw* 99, 141; Paweł yuż wfedł do Kupcza [...] Pomoż Bog Człowiecze miły *RejKup* p7; *RejWiz* 96, 166, 186; Vcz fie ty odemnie moy miły człowiecze pokory *RejPos* 289, 79v, 100, 107, 113v, 127 (38); *RejZwierc* 38v, 116, 136v, 161v; *WysKaz* 26 [2 r.].

α. *Dorosły mężczyzna, także młodzieniec; dziecko płci męskiej; homo Mqcz, filius PołAnt* (83) : w łobotę człowieka obrzezuiecie *OpecŻyw* 66v, 66v; opużczy czlouyek matką y oczcza a przyftanye ku zenye fwey [bibl. *Mar* 10/7] *PatKaz* III 99; Dobrzeć Kato mowi [...] áby fie każdy człowyek chronił y ftrzegł nierządnych byałych głów. *GliczKsiąż* P, B6v, B8, P2, P4; *KrowObr* 220v [2 r.], 221; Iefliżeby człowiek miał fprawę zbiałą głową [*Homo si dormierit cum muliere*] *Leop Lev* 19/20, *Deut* 25/9, *Mar* 10/7, 1.*Cor* 7/26; *BibRadz* *Gen* 2/24, *Lev* 19/21, 3.*Esdr* 4/20, 25, *Ioann* 7/23 (9); *BielKron* 1v [2 r.], 44v, 261; Virginali uerecundia homo, Wfitydliwy człowiek by pánná *Mqcz* 499a; ktho thego nie baczy/ iż bez białychgłów ná fwieczie nie vżywie człowiek nicz dobrego? *Górndworz* Bb6, Xv, Bb5, Dd4, Hh4, Mm4v (14); *RejPos* 42, 149v; *BiałKat* 58v; Luter nápiśał: Ze iáko bez pićia y iedzenia/ ták y bez niewiáfty człowiek żyć niemoże. *WujJud* 209v; Od człowieka dwudzieftu lat [*A filio viginti annorum*] y wyfzífey: wfzech zgodnych ku bitwie w Izráelu/ policzćie ie *BudBib* *Num* 1/3, *Lev* 22/5, *Num* 1/18, 3.*Reg* 20/40 [39]; w łobotę obrzezuiecie człowieka [*circumciditis hominem*] *BudNT* *Ioann* 7/22, 23, *Mar* 7/11; *WerKaz* 282, 285, 286, 293; *KochPieś* 43; *OrzJan* 135; Dobrzeć ieft człowiekowi nie tykác fię niewiáfty wfzákże dla porubftwa niech káždy ma fwoię żonę/ á káżdą niech ma fwego mężá [*Bonum est homini mulierem non tangere ... unaquaeque suum virum habeat*] *WujNT* 1.*Cor* 7/1, *Matth* 10/35, 19/3, 10, *Mar* 10/7, 1.*Cor* 7/26 (9); *SarnStat* 599.

W przeciwstawieniach: »człowiek ... niewiasta« (1): człowieka iednego ftyfiácą znalazłem/ lecz niewiáfty (dobrej) miedzy wfzytkiemi temi nie znalazłem. *BudBib* *Eccle* 7/28.

»człowiek a nie słup« (1): [gamratka] rzekła, iaciem fie założyła zem człowieka á nie flup przemoc miała *BielŻyw* 99.

Fraza: »człowiek (z)niewieścieje« (2): rofkofzy wgardź [!]/ bo ftąd człowiek niewieścieie *BielKom* 258; *Górndworz* Ee2v.

Wyrażenie: »człowiek pi(e)rworodny« (2): *BielKron* 36; człowieka pierworodnego [*primogenitum hominis*] okupem okupifz *BudBib* *Num* 18/15.

Szeregi: »człowiek albo młodzieniec« (1): ogládáy człowieka albo młodzieńtza nádobnégo [...] od głowy do podeffwy zranionégo. *OpecŻyw* 131.

»człowiek ani żona« (1): żadny z nią poczćiwy człowiek áni poczćwia [!] żoná żadnego fpołku [...] nie miewáli. *RejZwierc* 33v.

»człowiek i mąż« (1): Y náklonił fie człowiek [*homo*] y vniżył fie mąż [*vir*] *Leop* *Is* 2/9.

»panna i człowiek« (1): czarne oczy gdzye czarne wlofy tefz y to chádozy panny y czlouyeka *PatKaz* III 120.

αα. *Zestawienie:* »połczłowieka« = *kastrat* (1) : Semiuir – Poł człowieka, omnifzoni. *Calep* 966a.

β. Kobieta (12) : [Wenus] Kotczą iey twarz przemieniła/ Sliczną panną wczyniła [...] niechce być człowiek z kotki *BierEz* 13v; *BielKom* G3v; kazał się wczynić chorą oney dziewce/ y puścił głos yż vmárła [...] pochowano obraz rythy miało człowieka *BielKron* 222, 336; fłkoro mu się dośtanie s thym człowiekiem kogo miłuię mowić [...] będzie wyciągał białągłowę na tak niepodobne rzeczy *GórnDworz* Cc6, Mm2v; *HistRzym* 16; [Niepodobnać rzecz była] Iewę potym wzywáfzy kość z boku Adámá onego z niey wczynić także człowieka *RejPos* 270v, 100v; Ieft to prawa biała głowa [...] wnet ona obłudna pośtáva z niey fópádła: iífz iufz iá każdy [...] człowiekiem być widział. *SkarŻyw* 35.

W porównaniu (1): rośkwitnęła się iey [krolewny] twarz/ tak iż była podobniejszyza ku Anyołu niżli ku człowieku. *HistRzym* 8.

Wyrażenie: »samica człowiek« (1): łamicá człowiek/ przyrodzenie takie ma *SienLek* 108.

ββ. O matce Chrystusowej (27) : chciał [syn boży] myecz matką człouyeka *PatKaz* II 45v; s tżłowieká Boginią Pogánfńką tżynicie *KrowObr* 154; Synem człowieczym fłháfzy się/ národził się prawdziwym człowiekiem z człowieka *GrzegRóżn* E4, B2, B2v, C2, G4, L (8); *RejPos* 272, 272v, 273; *BiałKat* 226 [4 r.]; to czyni (zowiąc Chriftufá fynem człowieká: to ieft/ Máriey) z niewiadomości ięzyká Hebreyskiego/ który wołu zowie fynem wołowym *CzechEp* 307, 307, 307 – 308, 308 [2 r.]; *NiemObr* 136; *ReszPrz* 76.

W przeciwstawieniach: »nie człowiek, ale anjoł« (1): [kacerstwo] mouyło yzby ona była nyeczłouyek ale anyoł *PatKaz* III 135v.

»nie człowiek, ale Bog« (1): heretykow [...] ktorzy pannę Márią nie zá człowieká/ ále zá Bogá mieli *WujNT* 310.

Przysłowie: od máło bącznych ludzi oboiey płci wśłyfzyfz: Cóż była Márya: tak człowiek/ iáko y ia. *BiałKat* 226.

γ. W odniesieniu do siebie samego, także bezosobowo 'się' (127) : A yefly tha fżmyya czo náftoy hośpodarv moyemv na gardło fżye nyewida [...] tho ponyewoly człouyek y fżmyercz mvfzy przczyerpyecz *LibLeg* 11/168v; *RejKup* r4; Od myślenia aż mi w wśzu piśzczy/ Snad tym zdrowie człowiek sobie zniśzczy *BielKom* G, E4, Fv, F8; Y wyele inśfych hiftoriy mogłby człouyek przywyesc [...] y wiele mowyę mogłbych przyłożyć *GliczKsiąż* E6; *BielKron* 115v, 281, 285, 286v, 335v; *KochSat* C2; *Mącz* 70a; gdyś w. m. thák wiele wyliczał/ czo w męfzczyznach [...] rzadko się kiedy náydowało/ ledwe tego człowiek fłuchác mogł *GórnDworz* X5v, E7v, F7, G3, Xv, Ii4 (33); *RejPos* 213v; *BiałKat* 233v; [w długiej szacie] przedsię mi wiátr około goleni nie tak hárcuie [...] [w krótkiej] lżeyfzy człowiek y piefzo y ná koniu *RejZwierc* 58; *KochMon* 19; *MycPrz* II B; *WierKróc* A3; *BiałKaz* D2v; *CzechRozm* 231; *KochOdpr* Bv, B2; BOże czemuś mię/ czemuś mię/ mój wieczny Boże opuścił [...] Niema fye czego człowiek iác fłrofkány. *KochPs* 30, 37, 39, 48, 62, 80 (15); żyć się teraz [...] niechcę [!] [...] palenim bálwochwálńkich ofiar/ wśzytko zárázili. iífz człowiek y dobrego powietrzá mieć nie może. *SkarŻyw* 130; czyli [!] pátrząc ná ludzkie przygody/ skromniéy człowiek wważa y fwe włafne fżkody? *KochTr* 14, 9, 24, 25; *MWilcHist* Gv; *CzechEp* 77, 120, [385], [409], *KochEpit* A2; [By] mógł człowiek fwym zdrowiem cudzé odkupować [...] Dála bych była wśzytko/ mężu mój/ dla ciebie. *KochFr* 70, 65, 90, 96, 102, 118 (8); *KochSz* B2v, B4v; *ReszPrz* 66, 71; *WisznTr* 9; Ma to twarz twoiá Pánno [...] Zę [!] człowiek rad y nierad muśi fłużyć tobie. *KochPieś* 5, 7, 39, 49, 52; *KochSob* 65; *KochTarn*

76; *PudłFr* 72; *ZawJeft* 37; *ActReg* 167, 174; dla tego Formularze fą/ áby człowiek wŷyŷtkiego w głowie nie nosił *GostGosp* 1, 124; *GórnTroas* 10, 16, 51; *KochPij* C4; *GrabowSet* R4; *KochFrag* 17, 52; *OrzJan* 35; To w zyŷku/ co człowiek koŷzt y ŷzkodę odnieŷie. *WyprPl* A2v; *WitoŷLut* A2; nim fię człowiek obaczy y do ŷiebie przydzie/z prędká ná nas iáko dŷiki niedŷwiedz [gniew] wpádnie *SkarKaz* 314a; *CiekPotr* 38; *GoŷlCast* 34, 52; gdy mię wŷtecz powietrze porwie/ Znowu fię człowiek tu do miáftá dorwie *KlonFlis* G2, C2v, G2.

Przysłowie: dla tego/ co miło/ czyni człowiek/ to czo nieprzyŷtoi *GórnDworz* li5v.

b. *Ze stanowiska przynaleŷności społeczno-prawnej do okreŷlonego stanu, klasy; takŷe reprezentant ogólu ludzi, podlegajácych okreŷlonym przepisom prawnym; homo, vir* *Mącz*, *Modrz* (852) : yeŷtliby ktory czlowyek, ktorego kolwyek stanv. zaŷtalby [...] rzecz, ktorá ŷwoyá, kradzyonv, v *Walaŷchina* *MetrKor* 40/820, 34/134, 135, 37/3v, 38/321, 40/820 (17); *BierEz* I2v; *Opecŷyw* 76, 118, 124; *PatKaz III* 131v; *Bielŷyw nlb* 3; *LibLeg* 6/115, 116, 118, 159, 10/57v (9); *March*³ V7; *Wróbŷoŷt* 34/10; *ComCrac* 15v; *LibMal* 1543/73; *SeklWyzn* d2v [2 r.], d4v; Vyrzelichmy człowieka wielkieu wielmoŷnoŷci *Rejŷóz* N4v, I4; vŷtawyŷy/ aby wolno człowiekowy człowieka zabyć y zapłacić go *SeklKat* I4, G3, I3, I3v, Z2v [2 r.]; *RejKup* z7; *HistAl* F5, G4; pán Chriŷtus vbozuczkiem i wzgardzonem v ŷwiata człowiekiem będąc *MurzNT* 78v, *Ioann* 8/17; *KromRozm II* k4; [koŷciół] ktorego páŷtyrz y głowá człowiek rybitw/ á nye zacnego rodzáyu/ zwyćyęŷyŷ by *KromRozm III* Nv, M3; *DiarDop* 109 [2 r.]; *BielKom* A3; áby człowiek ten ktory rzemyęŷlá pátrzy/ myáŷ co yeŷc y pić *GliczKŷiaŷ* G7v, G8, H3v, M8v, N3v, N4v (10); Sędzia ták ŷye [...] przeciw człowiekowi ma ŷtáwić/ áby ŷye więcey wiđziaŷ być láŷkáwym Sędziem/ niŷ okrutnikiem *GroicPorz* hh4v, av, k4v, m4, n, aa3 (25); [biskup krakowski] ieŷt tŷłowiek zacnego narodu ŷlácheckiego *KrowObr* B3, 117, 166; przypodobane ieŷt kroleŷtwo niebieŷkie człowiekowi Krolowi [*homini regi*] ktory chćiaŷ licŷbę kłáŷc z ŷlugámi ŷwemi. *Leop Matth* 18/23, *Lev* 1/2, 14/8, 24/17, 21, *Ruth* 4/7 (16); *OrzList* b4v, gv; Káŷdemu człowiekowi wolno mieć ŷwego Prokuratorá. *UŷtPraw* C3v, A4, Bv, B3v, E2, F; Ofiárá zá grzech [...] Táŷ Kŷiaŷęcy [...] iák téŷ człowieká iednego z ludu poŷpolitego. *BibRadz Lev* 4 arg, *Num* 15 arg, *Prov* 21/17, *Matth* 13/45, 52, I 183d (8); Był Waŷław Krol Czeŷki/ wielkiego y Zacnego rodu Człowiek *OrzRozm* C2, B4 [2 r.], B4v, Vv [3 r.], V2; gdy by człowiek po złym vcŷzynku vciekŷ do koŷcióŷá/ nie wydáwáć go. *BielKron* 165v, 33v, 39, 44v, 81, 168 (11); *LeovPrzep* 12; Homo nouus, Człowiek ktory z niŷkiego ŷtánu y rodzáyu yeŷt/ ále przes ŷwá wŷáŷná cnotę [...] doŷtoynoŷci yákiey doŷtaŷ *Mącz* 157 b [cf »nowy człowiek«], 55d, 116a, 196c, 260d, 268a (11); przeciwko Kŷieŷtwom: ktorych koŷdy dobręgo vrodzenia człowiek lękáć ŷye ŷpráwnie moŷe *OrzQuin* Q2, D, E, I4, I4v, L2v (13); *GórnDworz* H3, I2v, Gg [2 r.], Ggv, Gg2v; ia ieŷtem człowiek vbogi *HistRzym* 67; tyŷiáŷmi á tyŷiáŷmi ieŷt lámoŷowek záŷádzono ná człowieká bogátego *RejPos* 264, 45v, 237v, 246, 280, 284 (14); *KuczbKat* 310; nie narod/ nie mieyŷcŷe ŷláŷci człowieká/ iedno cnotá á obyczáie. *RejZwierc* 52v, 6, 28d, 48, 70, 149 (8); [kozacy] powinni dáć dzieŷięćinę z łupu trzećiego człowieká Ceŷárzowi *BielSpr* 53, 68; *WujJud* 124, 126 [3 r.], L1 8 rej; *WujJudConf* 126; *BudBib Lev* 27/32, *Tob* 4/7, *Bar* 5/36, 1.*Mach* 7/7; *HistHel* A; *BudNT Matth* 18/22 [23]; *PaprPan* Sv; dwa człowieki/ ieden proŷtego ŷtánu/ á drugi ŷlácheckiego/ obá bogáci [...] zránili iednego człowieká [...] ŷláŷćicá. [*duo homines, alter plebeii, alter equestris ordinis ... vulneribus affecerunt hominem*] *ModrzBaz* 70v, 47v,

73v, 76, 117v, 140v (31); *KochOdpr* B4v; *SkarŻyw* 76, 135; *CzechEp* 243 [3 r.], 244 [2 r.]; *NiemObr* 8, 26, 62; *WerGość* 266; *KochPieś* 2, 44; *PudłFr* 40; *ArtKanc* O3; [ozwali się] Trebellius polnego woyskã człowiek/ á Sex. Digitus woyskã Morłkiego żołnierz *GórnRozm* G4, Bv, C, C2, D3, E4v (13); Krol [...] Słachcicowi/ y inżego także Stanu Człowieku aby frog niebel *PaprUp* D4; *ActReg* 24, 42, 96, 136; *GostGosp* 34, 42; *GostGospSieb* +2v, + 3v; *Phil* 12; wolność/ rzecz która właśnie człowiekowi fluzży *OrzJan* 38; Boćiem y ia ieft człowiek pod władzą poftawiony [*ego homo sum sub potestate constitutus*] máiący pod sobą żołnierze *WujNT Matth* 8/9, 13/45, 52, 18/23, 20/1, 22/2 (12); *JanNKar* B; zdrady/ wymyflý [...] żadnému człowiekowi/ którégobykolwiek záwołania/ ftanu/ płci/ álbo doftoienftwã był [*nulli hominum cuiuscunque conditionis, status, sexus vel praeeminentiae* *JanStat* 87] [...] niehcemy być pomocné *SarnStat* 52; Gdy kto świecę zágaśi, a wtym będzie ránion człowiek. *SarnStat* 623, 50, 270, 347, 378, 406 (33); *PowodPr* 68 [2 r.]; *SkarKaz* 514a; *SkarKazSej* 669b, 678a; *KlonWor ded* 3v, 70.

Przysłowie: Człowiekowi bogátemu á mocnemu /á wodzie nawálney nieprzećiw fie *March*¹ A3v [*idem*] *March*³ V2v.

Wyrażenia: »bezecny człowiek« [szyk 4 : 2] (6): *MurzNT* 111; áby thákowy każdy [*kacarz*] z potomftwem swoim/ ná wieczne czály bezecnym człowiekiem był *OrzRozm* M4v; *Deterrimus homo*, Zły/ bezecny człowiek. *Mącz* 451a; *GórnDworz* Y6v; *WujJud* 233v; *KochOdpr* C3v.

»bojowy człowiek« (2): ábychmy sobie po tych burzkach [...] odpoczynęli. Iákoż tego y każdy boiowy człowiek vżywa. *RejZwierc* 115v, 176v.

»chudy człowiek« (1): chudego człowieka napirwey przełożył ná zwirzchni vrząd/ Ráymundá z rodu krolow Ierozolimfkich *BielKron* 186v.

»dobry (a. najlepszy) człowiek« [szyk 21 : 11] (32): Oznaymvye tobye yz [...] dobri czlowiek wielky pífarz. Ianvřch. od ciebie poľem poľlani przyyechaľ *MetrKor* 46/46v, 175; gdy tak nie mógł być pocieřzon/ przynioř ieden dobry człowiek księgi *MurzHist* G; *GliczKsiąż* I; ten Philozoph [*Sokrates*] včzył [...] o gořpodárřtwie á powinnořci dobrego czľowiekã *RejWiz* 45v; *BudBib* I Bv; *ReszHoz* 126; ořřřzey kaźni ná te trzebã gręchey/ ktore popeľnić zľoczyńcy ľátwiey/ á dobremu człowiekowi vřřředz řię ľřzkody trudniey *GórnRozm* B4v, B3v, F2v, F3v, H, Iv (10); *ActReg* 69, 169; *Calep* 229b; *OrzJan* 43, 44, 117; *LatHar* 726; Ieřľiř dobrym człowiekiem, záwinilem: ieřľi Lotrem, potka ćię to coř dopiero řam mowię. *CiekPotr* 80, 69, 80; *GořľCast* 72; *KlonWor* **2, 8.

»człowiek duchowny« [szyk 1 : 1] (2): gdyby człowiek duchowny niechćiał brác pięniędzy drobných zá dzyefięćinę *UstPraw* E3; *RejPos* 345v.

»dworski człowiek« [szyk 4 : 1] (5): iáko tho foremny ľpofob zářřřřnowánia/ á práwie przyřřthoyny dworřkiemu człowiekowi *GórnDworz* O5v, E3v, Q2, Q2v, Q3.

»godny człowiek« [szyk 10 : 8] (18): *GliczKsiąż* K5; Ieřľiby řam Káľřtellan chorowãľ/ thedy mieyřce řwoie moře człowiekiem godnym oľádzić. *UstPraw* D2v, C3; *RejZwierc* 89v; dzielnořć godnego w Rzeczypoľřpolitey Czľowiekã czyni/ á nie rod/ áni okopćiáľe nářze Herby *OrzRozm* P3, O4, P2v, P3v; *GórnDworz* M6, Dd8; *RejZwierc* 89; *MycPrz* I A2v; człowiekowi godnemu [*digno viro*]/ á rozmáitemi godnořćiami do řpráwówánia rzeczy ořľáchconemu [*urząd*] będzie dan *ModrzBaz* 44; *KochWr* 27;

Calep 463a; TVRCYKI Stánfláwá Orzechowfkiého/ człowieká przed láty w Polfcze godného *OrzJan* 3; *SarnStat* 207; *GosłCast* 33.

»kupiecki człowiek« [szyk 2 : 1] (3): *RejZwierc* 5v; Sprawiedliwość w mieściéich fkládowych [...] z káždého kupieckiego człowieká iákiegożkolwiek fłtanu/ ma bydz czyniona *SarnStat* 1234; Iedzie ná dżiki Ocean Niemiecki Człowiek kupiecki *KlonFlis* D.

»luźny człowiek« = *bezdomny, włóczęga* (2): Nie luźny to iest człowiek, bo ná dom wfpamiętał. *CiekPotr* 77; kto nie vši[adł] w ktoreykolwiek łodzi z tych [na roli, w kupiectwie i w rzemiośle] ten od Grekow názwan iest Atechnos: to iest/ iners, ignauus et ignarus. Názy Polacy zowá go Luźnym człowiekiem/ ábo iefzczę márníey/ hultáiem. *KlonFlis* A4v.

»człowiek mały« [szyk 2 : 1] (3): jest w[ese]lszy W swym pokoju człowiek mniejszy *BierRozm* 14; *HistAl* C5v; Duchowni y fwiecki [...] takze fłtanu kazdego człowiek namnieifzi/ abi powinnośc fwoie wcale miał. *PaprUp* D4.

»mocny człowiek« = *pełnomocnik* (4): áby fłtánął przes fye álbo przes fwego mocnego człowieká przed Sądem náłzym *GroicPorz* p2, n2, o2, p3v.

»możny człowiek« [szyk 5 :3] (8): *RejPs* 112, 173; gdy kto przydzye [...] od iákiego krolá álbo od iákiego człowieká możnego *RejPos* 298, 57v, 120v, 215v; sftanie fię vbogiemu Szláhcícowi lekkość iáka znaczna od człowieká możnego *GórnRozm* H4; *KlonWor* 74.

»najniższy człowiek« (1): *GórnDworz* li2v cf »człowiek wysokiego stanu«.

»nędzny człowiek« (6) : Nędzny człowiek chlebá niemiał/ wfłak że foby pía nábywał. *March*¹ A4v [*idem*] *March*³ V5v; *RejPs* 131v; *BielKron* 352v; z nędznego/ á vpádłego człowieká [...] kiedy kto fzydzi/ nikt fię temu nie rofmieie *GórnDworz* O3; żadnego człowieká/ też y nanędzniefzego [*nullius hominis vel miserrimi*] żywot niema być nikomu poddány *ModrzBaz* 143.

»człowiek nieosiadły« = *impossessionatus* *JanStat* [szyk 4 : 1] (5): *LibLeg* 6/117v; Człowiek nie ośiádły winien o káżdą rzecz w grodzye odpowiedác *UstPraw* H3v; *SarnStat* 98, 524 [2 r.].

»nierządny człowiek« (2): [*Arystotelesowi*] przymawiał iż nierządnemu człowieku iáłmużny dawał *BielŻyw* 89; *GliczKsiąż* E2.

»człowiek niewinny« [szyk 17 : 15] (32): *OpecŻyw* 129v; *BielŻyw* 55; *WróbŻółt* C5; raczyfz [...] nas nigdy nieprzepuścic przed fąd niesprawiedliwy w ktorem by był vcifnion człowiek niewinny *RejPs* 123v, 163V; *GroicPorz* nv; gdyby ciężáli człowieká niewinnego/ tákowemu ma być cięż wrocon *UstPraw* G, G; *Mącz* 477d; *RejAp* 30v, 179v; *HistRzym* 86v; *RejPos* 24, 127, 127v, 164, 188 (6); *RejZwierc* 10v, 43v, 81v, 114, 201 (9); *PaprPan* Gg2; nigdy fprawiedliwą rzeczą niebędzie/ człowieká niewinnego [*hominem innocentem*] zámordowác *ModrzBaz* 1v, 79v; *GórnRozm* I3v; wydawfzy krew fprawiedliwą (*marg*) niewinną. G. [= w tekście greckim] to iest człowieká niewinnego. (–) *WujNT Matth* 27/4,

»niewolny człowiek« [szyk 1 : 1] (2): *MetrKor* 40/822; Komornikiem bywa/ nie wolnym człowiekiem/ pilgrzymem *FalZioł* V 51v.

»nowy człowiek« [szyk 2 : 1] (3): [*Cicero*] nowem Człowiekiem/ to iest chudego Ziemiániná fynem będąc *OrzRozm* Q2; *RejPos* 12v; hárdfzi y nádétfzi bywáią ci/ ktorzi widzą/ że im nád infze wiecey

lczęście służy czegośmy łami zą nálznych czálów wniektorem człowieku nowem [*in novo quodam homine*] doználi. *ModrzBaz* 45

»osiadły człowiek« = *possessionatus JanStat* [szyk 4 : 3] (7): *LibLeg* 6/117v [2 r.]; Osiadłemu człowiekowi pieniądze niemáią być záhámowane [...] wyiáwłzy iżby mnieyfzą miał ołiádłóć niż to o co go pozywáią *UstPraw* E3; on osiádły powinien w tegodniu oného nieosiádłého człowieka przed Stárołtą łtáwić [*ille possessionatus tenetur in una septimana illum impossessionatum coram capitaneo statuere JanStat* 583] *SarnStat* 524, 98, 524, 686, 1161.

»osierocony, osierociały człowiek« (2 : 1): gdyby Sędzia [...] vczynił łkazánié przeciwo ośiéroconému człowiekowi [*contra aliquem clientulum JanStat* 643] *SarnStat* 795, 806, 1275.

»osobny człowiek« (1): áby mu [*Aleksandrowi*] krolestwo puścił [*Daryjus*]/ á łam ołobnym człowiekiem był. *BielKron* 125.

»pieniężny człowiek« (1): pieniężny człowiek [*pecuniosus homo*] nieboi łię żadney winy/ ktorą pieniądzmi odkupić może. *ModrzBaz* 79v.

»poczciwy, stanu poczciewego człowiek« [szyk 15 : 9] (22 : 2): łławá poczcíwego/ á Ricerłkiego záowołania człowieká/ iefli namniey w czym nálzczerbiona będzie/ iuż łie nigdi nie popráwi *GórńDworz* D5v, S; *RejPos* 243v; łáko iuż poćciwy człowiek poštánowiłzy okołó łiebie y gołpodárłstwo y ine łpráwy łwoie ma łpokoynego łtaniku łwego vżywáć. *RejZwierc* 112, 23v, 30, 50v, 94, 106 (18); *PaprpPan* Aa2v, F4v; *CzahTr* A2v.

»podły człowiek« (2): *Pullatus aliquando lignificat*, Podły człowiek/ prołta ołobá *Mącz* 331a; *RejPos* 175.

»porządny człowiek« (1): potrzeby łwey poćciwey porządny człowiek záoždy z rołkołzą użyc łobie może *RejZwierc* 110.

»prosty, prostego stanu, (na)rodu, rzádu człowiek« = *plebeus Modrz* [szyk 38 : 17] (39 : 12 : 3 : 1): prołty człowiek włzytkiego baczyć nie może [...] Ma żádać pomocy doctorowłkiey *FalZioł* V 27a, III 34b; Aiełliby też kto prołtego rzádu abo łtanu człowiek [...] przeciwo *Commiłlarzo*^m łie rzuciel łlovy [...] taki ma bycz wiezą [...] karą *ComCrac* 17v, 18; łako wierzi Człowiek prołty *RejKup* o7v, m7v, n4, R; *MurzNT* 28v *marg*, 126; *MurzOrt* Bv; *Diar* 46; *GliczKsiąż* H3v; *GroicPorzRej* C3v; *KrowObr* 116v, 159v; [*Amos*] był człowiek prołty y łtanu wiołkiego. *BibRadz* I 461; ieden prołtego narodu człowiek [...] vbierał łie w iego [*książecia Nekłana*] zbroię *BielKron* 321v, 86, 149, 184v, 239v; *Municipalis homo*, Prołty/ Niebiegły/ niećwiczony człowiek. *Mącz* 237d, 124a, 240c, 451b; *OrzQuin* Aa2; *RejPos* 206v, 284, 285, 347; Przecz prołthy człowiek dłużej żyw. *RejZwierc* 157v *marg*, 205v, Bbbv; łák vmiera Krol/ łáko y prołty człowiek. *BiałKaz* Hv; *CzechRozm* 18v; ázabyś [...] miedzy połpołłtwem/ prołtym człowiekiem/ bez zazdrości żył [*inter privatos ignobilis*] *ModrzBaz* 40; wydworne łzáty [...] nietylko należą do rozeznavániá łłáchćicá od prołtego człowieká [*nobilium a plebeiis*] *ModrzBaz* 50v, 31, 50v, 59v, 70v, 71 (8); *StryjKron* 385; *CzechEp* 332; *GórńRozm* K; Gdy też ráni prołtego łtanu człowiek Szłáchćicá [*Vulnerans vero plebeius nobilem JanStat* 603] *SarnStat* 618, 618 [2 r.], 619 [2 r.], 649, 1240; *KlonWor* 70.

»człowiek prywatny, privatus« [szyk 1 : 1] (2): każdy magistratus, każdy człowiek privatus sprawuje się każdemu, w czym kto słuszenie winuje. *DiarDop* 99; *Phil* M4.

»człowiek robotny« (1): slachathny szczepan [...] szbył gwalthem czlovyeka ymyenyem mykolaya robothnego. *ZapWar* 1505 nr 1959.

»rycerski, nierycerski, rycerskiego stanu, rycerskiego zawołania człowiek« = *miles Modrz* [szyk 45 : 11](52 : 1 : 2 : 1): *HistAl kt*; *LubPs* Z4; gdy rycerfkiemu człowiekowi/ za woienną służbę bywa dane iakie imienie *GroicPorz* a3, t2; *RejZwierz* 3; *BibRadz Eccli* 26/33; będąc rycerfkim człowiekiem/ miewał pod fwą mocą [św. *Florian*] kilko tyfięcy ludzi ku potrzebie woienny *BielKron* 357, 255, 351v, 352v, 460v; *Eques* [...] Sláchýc/ Ricerski człowiek. *Mącz* 107b; *Górndworz* D5v, E3v, Z8; iefli człowiek Rycerfki [...] służnie Rycerzem bywa zwan *RejPos* A4; rozumieś/ co Ricerfki á poćciwy człowiek widzieć á rozumieć ma *RejZwierz* 28b, 26, 26v, 27v, 98v, 99v (15); *BielSpr* 11v, 36v, 47; *MycPrz* II D2; *ModrzBaz* 109v; powinien ieft każdy Rycérzki człowiek [*quilibet miles JanStat* 698] [...] Rzeczypóspolitéy z pewną liczbą zbroynych ludzi służyć *SarnStat* 126, 617, 618, 619, 656, 678 (11); notatus iako imbellis/ to ieft/ iako nie rycerfki człowiek *GrabPospR* K3v, K3; *VotSzl* B3v, C; [*Patria*] była zawsze wdzięczna każdego narodu człowieka poćciwego Rycerfkiego *CzahTr* A2v, A2v, A4, B, G3, K3v.

»świebodny (a wolno urodzony) człowiek« [szyk 1 : 1] (1 : 1): *Homo mancipi*, Człowiek świebodny *Mącz* 206b, 302c.

»świecki, świeckiego stanu człowiek« [szyk 3 : 2] (4 : 1): *Swiecki* człowiek niema być pozywan do sądu Duchownego o rzeczy ziemskie *UstPraw* B, B [2 r.]; mało w nich [piśmiejch] czytając/ iako świeckiego stanu człowiek *BibRadz* I 2; *OrzQuin* G3v.

»uczciwy człowiek« [szyk 3 : 2] (5): *Górndworz* Sv; wybiwfy z pofféfięy człowieka vczciwego/ á gdy go o wybięcie pozową/ on [...] powie v sądu iako nigdy nie wybiął *Górnrzm* H2, H4v; *KlonFlis* A4v, B.

»upadły człowiek« [szyk 5 : 2] (7): yakom ya teras vpadli czlowiek nie ma^m fkad wzyacz abich sye oplaczyl od Thurkow *LibLeg* 11/45v; *Górndworz* O3; *RejPos* 210v; *RejZwierz* 140v; człowiek vpadły/ człowiek niewinny Láfkę pozna: ty śirót, brónifz *KochPs* 16, 14, 169.

»wielki (miedzy kim, w krolestwie) człowiek« [w strukturze »wielki miedzy kim« = *największy*] [szyk 3 : 1] (4): Arbá był człowiekiem wielkim [*homo magnus*] miedzy Enácity *BibRadz* Ios 14/15, 1.Mach 7/8; *RejPos* 215v; *BudBib* 1.Mach 7/8.

»winny człowiek« [szyk 2 : 1] (3): Gdy winnego człowieka/ ktoremu o gardło idzie/ przywiodą przed Sędziego *SeklWyzn* b2y, b3; *CzechRzm* 218.

»wolny człowiek« [szyk 12 : 3] (15): Nie był zadnym vrzędnikiem był wolnym człowiekiem *RejJóz* M3v; *SeklKat* I4v; *ZOwiemy* [...] wolne nauki/ ktore są wolnego człowieka godne *KwiatKsiąż* E2, H3, I3, I4v; *OrzQuin* R4v [2 r.]; gdyż fie bacząc być wolnym człowiekiem Rycerfkim *MycPrz* II D2; rzecz pochwalenia ábo wolnego człowieka [*libero homine*] godną vczynić mogą *ModrzBaz* 40; *KochPam* 87; *Górnrzm* B; *Phil* H; *OrzJan* 7, 68.

»człowiek wysokiego stanu, stanem wysoki; najwyższy« [szyk 2 : 2] (2 : 1; 1): *OrzRzm* G2v; żeby káždy człowiek/ y naywyśfzy/ y naynifśzy/ miał go w wielkiej czci/ y powádze. *Górndworz* Ii2v; *BudBibKaw* A2; Nic nie máfz pięknieyfzego/ iako gdy fie wyśokiego stanu człowiek poniża/ y v podłych zá podlefzego fie podáie *SkarKaz* 515b.

»człowiek z ziemi wywołany« (1): Łukaszewy [...] kthorego wyedział bicz człowykiem z zyemye wiwołanym *LibMal* 1546/110.

»człowiek (światu) wzięt(y)« [szyk 7 : 1] (8): *MurzHist* B4; do [...] podania rzeczy ludziom/ trzebá człowieká wziętego/ iżby to czo powie/ fzło w pośluch. *GórnDworz* C, L2, M6, M7; każdy człowiek [!] świáthu wzięth poddány/ kthory dla bogactw y dla ćci/ podnofi fie w pychę *HistRzym* 47; *RejZwierc* 175v; *KochPs* 92.

»zacny, zacnego domu, familiej, rodu, stanu człowiek« [szyk 10 : 11] (17 : 1 : 1 : 1 : 1): *MurzHist* B4; *Leop Luc* 19/12; *BibRadz* I 201a; *KwiatKsiąż* I3; *GórnDworz* Y5v; człowiek ieden zacny y bogáty [...] iedno iż był żywotá niepobożnego á fwowolnego *RejPos* 347, 157v, 254, 285v, 343; *HistLan* A3; czo ma być milżzego człowiekowi ftanu zacnego/ iedno łławá á poćciwość *RejZwierc* 45, 64v, 85; *BudBib* 1.*Mach* 3/32; *KochDryas* A2; Młodzieńcá wczynił Rycerzem łławnym/ y Oycá iego człowiekiem zacnym. *StryjKron* [136]; *ReszList* 171; *ActReg* 75; Człowiek niektory rodu zacnego [*Homo quidam nobilis*] iáchał [...] wziąć łobie krolestwo *WujNT Luc* 19/12, s. 271.

»zbiegły człowiek« (1): [obyczaj pozywania] przes przylepienie listownego Mándatu/ ná drzwiách zbiegłego człowieká [...] Kthory pozew [...] bywa pośpolicie ná Perfonę zbieglá *GroicPorz* n3v.

»zbrojny, żołnierski człowiek« [szyk 2 : 1] (2 : 1): *Militaris homo*, Żołnierski człowiek. *Mącz* 221b; *RejZwierc* 163v; *KochMon* 25.

Zestawienia: »pospolity człowiek« [w tym orzeczenie w pl 8 r.] = *plebs*, *populus*, *vulgus* *Mącz*; *popularis* *PolAnt*; *popularis homo* *Vulg* [szyk 134 : 18] (152): any go słaly raycze [miasta Ostrowiej] any pospolythy człowyeth [!] do krolya *ZapWar* 1534 nr 2371; łaciną wipiłane á ku pośpolitego człowieka pożythku na polską rzecz wyłożone. *MiechGlab* 1; *WróbŻołtGlab* A4v, A5v; *LibLeg* 11/89; *RejKup* d4; *KromRozm I* D2; *KromRozm II* g3, i; wyele złych y grześńnych/ nye tylko myędzy pośpolitym człowyekyem/ ále y przełożonymi thák duchownymi/ yáko łwyeckimi. *KromRozm III* D6, I2, I8v, K, K6; *Diar* 72, 82; *GroicPorz* e2, i3, kv; pośpolity człowiek [*popularis homo*] ćierpiał takież iáko y Krol. *Leop Sap* 18/11, B2; *BibRadz* II 93 marg; *OrzRozm* H2v, N2; Pośpolitemu człowieku dał [*Romulus*] też trzy rzeczy mieć w łwey mocy/ rádę wybierać práwá fie wywiádác/ á woynę łkázowác gdy krol każe (marg) Dáry Plebefow (–) *BielKron* 99v; *STephan* ołmy/ Papież/ rodem z Niemiec/ przeto pośpolity człowiek rzućili fie nań y wśiekli go *BielKron* 174; Chodzi v nich [*Turkow*] kiedy trzebá pośpolity człowiek ku potrzebie woienney/ ták oracz/ niewolnik/ iáko y rzemieśnik *BielKron* 260; ktorych praw [*magdeburgskich*] ielżcze y dziś v nas pośpolity człowiek vżywa thák mieyłki iáko y ná wśi. *BielKron* 290v, 26, 28, 86, 224v, 384 (49); *Democratia*, id est, principatus populi, Pánowanie pośpolitego człowieká/ ftan á regiment rzeczy pośpolitey przes pośpolftwo *Mącz* 81c; Ab auribus vulgi abhorret, Nie rad tego pośpolity człowiek słifzy *Mącz* 158c, 34d, 53d, 178a, 378a, 463d (28); *OrzQuin* H4, Y2, Aa3v; *GórnDworz* Hh6; Pośpolity człowiek [...] chcieli Dánielá krolowi wydrzeć *RejZwierc* 202v, 34 [2 r.], 55v; *BielSpr* 31, 49, 57, 60v; *WujJud* 182v; *WujJudConf* 146; *BudBib Sap* 18/11; *CzechRozm* 15; V nas pośpolity człowiek [*plebs*] niewolftwem nád miárę ielż vciążon: á śláchtá záfię názbýt zwielkiey wolności buia. *ModrzBaz* 72, 3v, 25, 29, 29v, 56v (10); *CzechEp* 250; *NiemObr* 24, 90; *WerGość* 264; *BielSjem* 33; *KochWr* 28; Laicus – Pośpoliti człowiek, y nie poľwieczioni. *Calep* 579a; Plebeius – To czo ielż człowieka pośpolitegob [!] *Calep* 813a, 36a, 304a, 347b, 421a, 813a

(9); *LatHar* [+12]v, 129; gdy Apōstoł każe áby w kościele [...] exáminowano prorocctwá [...] tedy niechce/ áby fię to działo od ízewcow/ y kráwcow/ y od póspolitego człowieká: ále od Bifkupow *WujNT* 825, 56, 324, 440, 789, *Act* 16/22; *SarnStat* 49, 237, 387; *VotSzl* D2.

Szeregi: »mały człowiek a łotrzyk« (1): [*Aleksander W. do Dariusza*:] nic nie othrzymałz ieśli mię zwyciężyłz/ ábowiem máłego człowieká á łotrzyká odzierzylz *HistAl* C5v.

»łotr wielki a nierządny człowiek« (1): [*Kaim*] łotrem wyełkim á nyerządny cżłowyekyem był *GliczKsiąż* E2.

»poczciwy pan albo poczciwy człowiek« (1): pocźciwy pan álbo pocźciwy człowiek [...] nie vmie nicz mowić [...] iedno co sławie á pocźciwości należy. *RejZwierc* 50v.

»człowiek i obywatel« (1): Tyś [*Fryczu*] záifte temu/ co dobre^{mu} przyłtoi y człowiekowi y obywatelowi/ dofyć vczyñił *ModrzBazBud* ¶ 5v.

»człowiek prosty a nieuk« (1): cżłowyek profty á nyeuk yákoby nye był cżłowyekyem *GliczKsiąż* H3v.

»rycerski człowiek albo szlachcic« (1): vłtáwiamy [...] iż ktory Rycerłki człowiek/ álbo szłáchćic [*miles vel alius vir nobilis JanStat* 620] [...] był ofkárzon: niech mu będzie wolno [...] oczyścić fie *SarnStat* 701.

Iron (1): on dobry człowiek zápomniawfzy dziádow: Hárdy z cudzego chlebá *KlonWor* 56.

α. *Poddany, chłop, sługa, także coll. czeladź, służba; anima Vulg* (37) : wałákiey ziemy piotr woyewoda do nał człowiekiem liłt poślal. *MetrKor* 46/117v, 34/134, 40/812, 813, 817 [2 r.]; [*Piłat*] niechciál śędzitz ie⁸⁰ [*króla Heroda*] cżłowieka *OpecŻyw* 121; ktoribil cżłowyek przishedł do pañstwa naschego z Adziemłkiej stroni [...] a potim ten poddani nasch pośchedł bil łkvpyą do państwa wałchego *LibLeg* 11/93, 6/157, 10/63v, 10/69, 10/98, 11/170 (9); gdzie by kmiecz [...] czo tam syedzy na they roly w ktorey by się czassczy nalassł tedj themu sia ma dosstacz ten to cżłowiek *ZapWar* 1548 nr 2668, 2668 [3 r.]; Wziął thedy Ezau żony łwoie y łyny y corki/ y włzelkiego cżłowieká domu łwego [*omnem animam domus suae*] *Leop Gen* 36/6; [*Aaron*] każe go [*kozła ofiarnego*] potym precź wywieść [...] cżłowiekowi ná pułte mieyfćá. *BielKron* 38v, 108v; *GórńDworz* Ee3v.

W charakterystycznych połączeniach: *moj, nasz* (2), *swoj człowiek* (2).

Wyrażenia: »człowiek dobry, dobrze wierny« [*szyk* 4 : 4] (7 : 1): ten dobry cżłowiek dworzanin wałzey miłóści/ ktoregołcie nowo przijeli [...] W. M. dziękiue *ForCnR* C; *MetrKor* 38/321; obrawłchi od dworv swego cżłowieka ktorego dobrego *LibLeg* 10/61; od dworv Wałchego kthorego dobrze wyernego cżłowyeka poślyeczye *LibLeg* 11/142, 10/61v, 11/20v, 84v, 91v [2 r.]. Cf *Szeregi*.

Szeregi: »człowiek kmieć« (1): Iakosz thy nam cżłowyekya [!] Cmyeczya ymyenyem marczynya vardąsznaya szoyczyszny naszey [...] wszyal wszwoya cżąszcz *ZapWar* 1505 nr 1999.

»człowiek albo (i) poddany« (2): kyedy by kthori cżłowyek albo poddany pana szwego zabył *LibLeg* 6/116; *RejPos* 3.

»człowiek niewolny abo sługa« (1): yeřlibi ktory cżłowyek Nyewolny abo łluga spodolya [...] do Moldawłkyei zyemye [...] vczieklby *MetrKor* 40/822.

»człowiek dobry a słuźebnik« (1): poślalem ten wipis v. k. m. przes cżłowieka dobrego a łluzebnyka mego *LibLeg* 11/19.

αα. W opisach bitew, listach strat [cum nm; w tym G sg 19 r., G pl 4 r.] (25) : [Szkody od Tatarów] livdzy pobraly. 30. czlowyeka [...] w timze zorawnye livdzy wzely. 120. czlowieka, wolow. 30 *LibLeg* 11/97v; v thego zyemianyna wzyetho fyedmnafsczie czlowiekow wniewolią [...] fefwzy yego [drugiego ziemianina] wzetho dziewieczdziefiąth dufch lyvdv *LibLeg* 10/58v; dořhawaly zamkv y zabyly do Smyerczy pyancz czlowyeka. *LibLeg* 11/140v, 9/52, 10/58v, 11/89, 96v, 98 (18); miał Iakob fzeznąćcie człowieką [sedecim animas]. *Leop Gen* 46/18; Rotmiřtrz ieden rzeczę [...] Od was dzyefięć człowiekow *RejZwierz* 27v; potopili ich/ nie mniefy iedno dwie ťcie człowieką. [non minus ducentis] *BibRadz 2.Mach* 12/4; bądź iedno ten tyfiąc człowieka co tu snadz iest bądź by im tez wiecey przybeło *ActReg* 28, 28, 156; żeby żaden Rotmiřtrz nie miał więřzyey płacey/ iedno ná řto człowieką *VotSzl E3v*.

c. Ze stanowiska przynależności etnicznej do określonego plemienia, narodu, miasta ‘mieszkaniec, obywatel’; civis, homo *Vulg* [w tym z przydawką przyimkową: z cum G 27 r.] (93) : gdzies fie vrodzil? tzo iefť za człowiek? *OpecŻyw* 130, 129v, 130v; yeflibi ktory kolwyek czlowyek spodolfkyey abo shaliczkyey zyem [...] yąť byl *MetrKor* 40/824, 40/811, 818; Brabantus [...] Ein brabantier Człowiek zbrabánřkyey żyemye. *Murm* 32; W thym Pieniu [psalmie 76] z perfony wfzelkiego człowieka ludu řtarego zakonu proři prorok o przyřfcie na řwiat řyna boże⁸⁰ *WróbŻolt* aa2v; traffil czlowieka zwarřchewi ktory troynik wiořł do Pořnania *LibMal* 1543/67, 1543/67 [2 r.], 75v, 1544/81, 1547/134v, 1553/175, 177; *LibLeg* 6/156v, 11/47; *MurzNT* 28v; *LubPs* dd6; Nie będfiefz mogł z inego Narodu człowieką [alterius gentis hominem] vczynięć řobie krolem/ ktoryby niebył brát twoy. *Leop Deut* 17/15, *Lev* 20/2, *Luc* 23/6; Starął fie Herberřtyń [...] áby mogł człowieką dořťać z Iuhry/ chcąc fie wywfedźcie iefli iefřcze v nich [...] mową iednąka z Węgry *BielKron* 434, 5, 53, 465v; Arabs, Człowiek z tey Ziemie/ Arábczik *Mącz* 13d, 12b; człowiek z Kfięřtwą żaden człowiekowi w Króřefťwie będfacemu/ ni w czym równy nie iefť *OrzQuin* Q3v, P2v, P4v, Q3v [4 r.], R4v, T2 (9); *GórnDworz* N7v; *RejPos* 205v, 285, 300; *BudBib* 3.Reg 8/38, 2.Par 6/29; ten Prorok obiecány: człowiek miał być z narodu Izráelfkiego *CzechRozm* 106v, 87v, 152; *OrzJan* 102, 104; *LatHar* 702; Brátem też piřmo zowie człowieką tegoż narodu. *WujNT* Xxxxx3v, *Matth* 27/57.

cum nm (4): zořtháwił [...] óřmiro człowieką z onego narodu *RejPos* 102.

W pořczeniu z nazwą lub z przydawką od nazwy plemiennej (5): kyedy by řią kthory czlowyek, thak polski yako i volofki trzy kroc z łodzieyřthwo spravowal *LibLeg* 6/156v; zeřřnal ifch iednego czlowieka nyemcza na boru řlefřinřkim obral *LibMal* 1543/67; Iefťemći ia człowiek Żydowin z Tárřu/ obywatel miałťá záwołánego Cylicyey [homo sum quidem Judaeus a Tarso Ciliciae] *Leop Act* 21/39; *BudNT Act* 21/39; Iaćiem iefť człowiek Żyd Tárřeńczyk/ mieřzczánin nie z podleyřzego miałťá Cylicyey. *WujNT Act* 21/39.

W pořczeniu z przydawką od nazwy miejscowości (2): kылka czlowiekow Nohaczewskich [...] poslacz do Drohobyczy [...] aby [...] kupily y tam do Nohaczowa odviessly *ZapWar* 1548 nr 2668; Izali fie wam godźi człowieką Rzymiániną [hominem romanum] [...] biczowąć? Co wfřřzawřzy Rotmiřtrz [...] opowiedział [...] ten człowiek iefť Rzymřki mieřzczánin [civis romanus]. *WujNT Act* 22/25.

W pořczeniu z przydawką od nazwy krainy (10): począł pytatz bylliby Iezus człowiek Galileyřki *OpecŻyw* 120v, 76; yefřthlibi Walařchin spodolya, abo řhaliczki zyemye [...] gwalthem wzyął

dzyewką, then podolſkyemv abo haliczkyemv czlowykv, szelczdzieſzyanth zlothich walaſkich za vyne przepadnye. *MetrKor* 40/820; Thuringus [...] Ein thurin Thuryńky człowyek. *Murm* 33; potrafili człowieka (*marg*) Cyrenáifkiégo (–) s Cyreny imieniem Simona *MurzNT Matth* 27/32; Doeck Idumeifki człowiek powiedział Saulowi *RejPos* 266v; *BudNT Matth* 27/32; *LatHar* 699, 722; náleżli człowieká Cireneyczkyá [*hominem cyrenaicum*]/ imieniem Symoná *WujNT Matth* 27/32.

Przysłowie (1): Nie miew człowieká cudzego/ Zá przyaciela pewnego. *BierEz* Q2.

Wyrażenia: »domowy człowiek« (1): Są w inſzych páńſtwách ná to wyſádzeni wymyſłkowie [...] v nas ledwie oto Pan oćiec W. M. [...] iednák kto żołnierská [...] condycyá nieboſzczykowę wſpomni/ przyimie od domowego człowieká bárzo zá wdzięczno. *GostGospSieb* +4v.

»człowiek nieznajomy« [szyk 2 : 1] (3): yakom ya nyechował Czlowyeka nyesnayomego szczudzey szyemye wszwoyem domu *ZapWar* 1508 nr 2053; Nie zwierzay ſię táiemnie człowiekowi nieznáiomemu [*Coram extraneo*] *BibRadz Eccli* 8/21; *OrzQuin* E3v.

»człowiek obcy, obcego języka« [szyk 5 : 6] (10 : 1): áni żadna ſirotá/ áni opcy człowiek przyſzli zdálekicy ſtrony żadney lutoſci nienaydzie *RejPs* 139; *LibLeg* 11/160; *GroicPorz* b3v; *Alienum hominem* [...] Zádneho opcego człowieká niechay nie wpuſzcza *Mącz* 226e; *Górndworz* li2v; *RejPos* 210; *RejZwierc* 184v, 256v; ZAlécał fye Gość ieden éicho goſpodyniéy [...] Odpowiedziála [...] trudno bych ia ciebie Miłować miała [...] człowieká obcégo *PudłFr* 28; Ieſlibych tedy niewiedziál co znaczy głoſ/ będę v tego ktoremu mowię obcego ięzyká człowiekiem [*barbarus*]: a ten co mowi/ będzie tez v mnie zá obcego *WujNT* 1.*Cor* 14/11, *Col* 3/11; iſzby [...] nie przedawał iéy [*miedzi*] żadnému człowiekowi opcému/ tylko mieſzczánom Krácowkim *SarnStat* 959.

»poſtronny człowiek« [szyk 3 : 2] (5): obcy człowiek/ poſtronny/ cudzozyemiec/ Sámáarithan/ wſzrawſzy go/ zmiłował ſie nád nim *RejPos* 210, 39; *RejZwierc* 189v; [*Króla*] obierzcie [...] z wálzey krwie: bo ſię wam niegodzi przekládać nád ſobą człowieká poſtronnego á cudzoziemcá [*hominem ... extraneum et alienigenam*] *ModrzBaz* 75; zádneho poſtronného człowieká [*nullum extraneum JanStat* 797] [...] ná Stároſtwo ziemie Bełzkiéy nie bédziemy przekládać: iedno obywatelá téyże ziemie oſiádlégo. *SarnStat* 1054.

»człowiek przedmieſzczanin« (1): potká ſie z iedny^m człowiekie^m Przedmieſzczanine^m *ForCnR* E2.

»człowiek przychođenje« (1): abi ony zadnego czlowieka przichodnia any Walaſchina ani Tvrczina [...] przechowiacz [...] nieſmiely *LibLeg* 10/64v.

a. Członek ugrupowania kulturowego, szkoły filozoficznej (3) : nárzeakał [*Chryſtus*] ná iudaſſá ktorego zwał człowiekiem towarzýſtwá ſwego *RejPs* 81; Exydrakowie [...] ludzie ſá/ w ktorych vmyſle żadna pychá nie pánuie/ á zowá ie Gimnozophiſthe [...] Smiertelni Gimnozophiſte człowiekowie/ Alexandrowi piſzemy. *HistAl* H8v; ktore⁸⁰ [*Katyliny*] ſprzyſiężenia/ on człowiek z Akádemiey [*homo ille Academicus*]/ będąc Konfulem Rzymkim/ doſzedł *ModrzBaz* 129v.

d. Ze ſtanowiſka religijnego, takſze reprezentant ogólu ludzi, noſiciel grzesznej natury ludzkiej; *caro Vulg*; *homo Mącz*; *vir Vulg* (2978) : ktory koly czlowyek ſzliſchy czilcz thy modlitwi. then nyemoſze ſzgynáč *PowUrb* +4, +v, +2, +3, +4 [2 r.], +4v [2 r.]; *March*¹ A4v; Bog niechce [...] Iſzby przezeń człowiek kłámał *BierEz* G3; ſmętki/ kłopoty/ przychodzą na człowieka dlá grzechow *OpecŻyw* 43v, 19v, 37, 63, 99v, 145 (43); *OpecŻywPrzedm* C3; *OpecŻywSandR* 6; *PatKaz* I 5v;

kozdy czlouyek polzmyerczy íchly do othchlany *PatKaz II* 33, 32v, 33v, 34, 45v, 49v (14); obzarftwo nycz nyedopufcza nyebyełkyego czlouyekouy myfzlycz *PatKaz III* 146v, 91, 111v, 125, 136v, 147v (14); *TarDuch* B5, D7; Powiedał też [*Archites*] że nic richley człowieka od Boga nieodłączy iedno żądza ciełefna. *BielŻyw* 39, 3, 39 [2 r.], 100, 114, 171; *GlabGad* A2v; [*Juno, Pallas i Wenus*] káždego tzłowieká/ ná fwiát wypráwuia. *KlerWes* A2; *March*³ V5, V7; ad te omnis caro veniet [...] do ciebie [*Panie Boże*] wfzelki człowiek przydzie. *WróbŻółt* 64/3, 88/49, 118/9, 145/5, H4, K6 (42); *WróbŻółtGlab* A4v; *RejPs* 34, 49v, 93v, 134, 221v (68); *RejRozpr* B3; *SeklWyzn* b2v, C, D, d3v, g2 (6); *RejJóz* E, F, Q marg; zadna yna rzec niema rozumu aby wierzila w boga w troyci iednego krom człowieka *SeklKat* V2, Ev, Gv, M2, T4v, V3v (21); Zawzdy wazy [czart] na człowieka *RejKup* g5, k7v, Lv, Q, Aa, Dd (19); *RejKupSekl* a3, a8v; *HistAl* G2, I8v; kto [...] kołcyoła nyellucha/ każe go myeć zá celniká/ to yeft przezdułfnego człowyeká/ y zá pogániną. *KromRozm I* O2, C4, D3, D4v, H2, O3v (10); Ktoráfz ochłoda człowieka potępionego potkać może? *MurzHist* S3, N2, P2v [2 r.], Q, S3v; *MurzNT Luc* 4/4, 9/25, k. 78v, 103v, 176 (20); przywoita człowyekowi zá pirworodnym grzechem nyeumyeyętność/ nyeopátrznosć/ błąd *KromRozm II* a4v, f2v, h, k2, m, q3v (8); *KromRozm III* A7v, B, D6, E3, M4 (8); *Diar* 34, 46; *MrowPieś* A4v [2 r.]; Iełteś człowiek potępyony/ Od bogá fwiętych wzgárdzony *BielKom* D, nlb 3; nye ná rołkołz pan Bog człowyeká chcyał mieć/ ále ná cnotę *GliczKsiąż* E6, A2, B, G8, Hv, H3 (16); Anieli fłudzy człowieká *LubPs* X5v marg, B4, E marg, Fv, L, aa3 (58); *SeklPieś* 31, 32; A widziłz tu iuż? zápamiętały tzłowietze dułze twoiey/ y bluznierzu Syná Bożego? *KrowObr* 187, 45v, 55v, 70v, 121, 126v (98); *RejWiz* 109v, 111v, 114v, 116v, 119v (7); Powiáda Pan [...] kthory fthwarza duchá człowieczęgo w człowiecze [*fingens spiritum hominis in eo*]. *Leop Zach* 12/1, *Lev* 14/11, 24/15, *Deut* 5/24, *Iob* 9/1, *Ps* 38/12 (32); Sędżiego niemieć iedno człowieká fekty fwey *OrzList* h4v, g, h4; *LeszczRzecz* A2v; Izali człowiek [*homo*] może łobie vczynić bogi/ ktorzy nie łą bogowie? *BibRadz Ier* 16/20, 1.Reg 8/46, 4.Esdr 8/58, *Ps* 25/12, *Philipp* 3/15, k. 1d (45); *Goski* A9v; *OrzRozm* B4v, O3, Q4v; záfzedł mu drogę Hieu gromiác go/ iż człowieku bálwochwálłkiemu przepuścił *BielKron* [85²], 32v, 79v, 118, 127v, 152v (33); *BielKronCies* Mmmm3; *GrzegRóżn* B3, I3v, L; gdyłz człowiek z dułze y ś ciála poftanowion yeft *KwiatKsiąż* A4v; *Mqcz* 12d, 19a, 144a; *OrzQuin* L2v [2 r.], M3, N4, P4v; *SarnUzn* B6, B8, B8v, E2, E7 (6); *LeovPrzep* Fv, F4, G4v, H; *RejAp* 1v, 11v, 29, 38, Ee3 (7); *BielSat* D4v [*idem BielRozm* 32]; pan bog fwobodę dał człowiekowi zá naiwiętłzy dar ná fwiecie *GórnDworz* Ggv, Bb4v, Ff, Hh6v; fiołtrę/ to ieft dułzę porucza [*król Jezus*] brátu/ to ieft człowiekowi *HistRzym* [39]v, 40v, 60v, 75v, 83v, 122 (49); Nie żałuyże też tedy kęłá chlebá człowiekowi iego/ ktory w opiece iego [*Boga*] ieft *RejPos* 68, 9, 106, 124 marg, 141 marg, 285v (171); *RejPosWiecz*² 91, 95; *RejPosWiecz*³ 96, 96v, 98v [7 r.], 99; Spráwiedliwość y miłość w człowiecze łą z ifności Bożey *BialKat* c3, 23v, 28v, 48v, 263v, 376 (18); ieflićby ciála żywe łámo zábijáne bywało [...] thedyby pewnie dwie dułzy muśiał mieć człowiek/ iednę w ciela śmiertelną/ á drugą iákąś nieśmiertelną. *GrzegŚm* 21, 18, 24, 27, 29, 56 (35); *KuczbKat* 60, 195, 225, 370, 420 (30); *RejZwierc* A6v, 40v, 48, 139, 259 (8); gdy iuż człowiek pokutuie/ y fpowiáda fie grzechow fwoich *WujJud* 86v, 97, 110, 163, 167v, 218 (40); *WujJudConf* 53, 65, 76v, 81, 96v (16); *RejPosRospr* c2v; *RejPosWstaw* [110²]; Mocą fwą káždego człowieká [*omnes homines*] zámyka [*Bóg*] áby niewiedziál káždy mąż [*omnes homines*] o fpráwie fwey

BudBib Iob 37/7, *Deut* 21/22, *Ps* 58/11, *Is* 2/9, 20, *Mal* 3/8 (36); *HistHel ktv*; *BiałKaz* Cv, K, K2v, M4; *BudNT Mar* 7/15, *Luc* 9/25, *1.Cor* 7/26, *Iac* 1/7, 2/24 (12); [*pismo św.*] wierzących [...] iednym człowiekiem w Chriſtufie nazywa. *CzechRozm* 78; BOg nie dopiero człowieka miłować poczyňa/ gdyby fie vrodził [...] ále [...] przed założonymi fundámenty ſwiátá. *CzechRozm* 259, 2v, 77v, 211v, 213, 214 (63); *KarnNap* Bv, Cv, D, E4, E4v (6); *ModrzBaz* 9, 80, 124v; *SkarJedn* 57; *Oczko* 1v; Tyſ piérwſzą bryłę ciálá/ początki malé/ Y linije człowieka nie doſkonále Widział *KochPs* 203, 19, 32, 116, 127, 171 (17); *SkarŻyw* 114, 120, 167, 172, 442 (20); *MWilkHist* G2v; *ZapKoſcier* 1583/54 [2 r.]; *StryjKron* 6 [2 r.]; [*Platyna*] będąc Papieſkiey religiey człowiek *CzechEp* [407], 31, 108, 155, 202, 346 (24); *NiemObr* 15, 87 [4 r.], 88, 118, 157; Człowiek bożé igrzyſko. *KochFr* 128, 112, 128 [2 r.]; *ReszPrz* 12, 32, 48, 69, 76 (6); *ReszList* 152, 154; *WerGoſc* 226, 263; *WerKaz* 282, 294, 298, 300; [*Bóg*] ſmieie fye zniebá/ Kiedy fye człowiek troſcze więcéy niżli trzebá *KochPieſ* 10, 3; *KochTarn* 75, 77, 78; OCiec niebieſki [...] dał [*Syna*] ná ſmierć dla człowieka. Bárzo zgrzeſzyło/ wſzyſtko ludzkie pokolenie *ArtKanc* E8v, B18, B20, J11, M4, T17v (44); nie náyduiąc Prometheus rády iney żadney/ iákoby człowiekowi pomoc mógł dáć *GórnRozm* N2, Kv, M2v, Nv, N2v, N3 (14); *KmitaPsal* A3; *ZawJeft* 16, 18, 19, 21; *GostGosp* 1, 6, 146; *Phil* H4 [2 r.]; *KochCzJan* A 2v; *GrabowSet* D, D3v, H3, T3v, V (17); *OrzJan* 38, 101; *LatHar* 83, 206, 382, 444, 527 (36); niebieſkie mieſzkánie/ Gdzie fie człowiek po ſmierci zapewne doſtánie *KołakSzczęſl* A3, A2v, A3v, B3v, C4, D; *KołakCath* B4v, C4v, C5v; ciáło y krew nie obiáwiła tobie/ ále OCiec moy ktory ieſt w niebieſiech (*marg*) Ciáło y krew, miáło człowieka. Hebraíſm. (–) *WujNT Matth* 16/17; Szábátci vczynion ieſt dla człowieka [*propter hominem*]; á nie człowiek [*homo*] dla ſzábátu. *WujNT Mar* 2/27, *Luc* 11/24, *2.Cor* 12/2, s. 329 *marg*, 534, 738 (164); *WysKaz* 15, 17, 18–19, 24, 25 (11); *SiebRozmyſl* F2v, H4, Kv; *PowodPr* 13, 25, 51 [2 r.], 71; Sítał fie Syn Boży ſynem ludzkim/ áby człowiek sítał fie ſynem Bozkim. *SkarKaz* 488b, 208a, 278b, 315a, 347b, 352b (31); *CzahTr* C2v, [Dv]; *SkarKazSej* 662b, 686a, 698b, 699a; Heretykiem zowá: Swieżezy wiárki człowiekiem *KlonWor* 47, *ded* **3; *SzarzRyt* B2.

W zaklęciach (2): wzyącz ſzyerp y mKwycz. Sthari mázv [...] ſpadz ze themv krzczonemu czlowyekowy Byelmo zoka *LibMal* 1544/89, 1544/84.

W przeciwstawieniach: »człowiek ... anjoł« (18): bozy ſyn nyedla anyola ſthápył naſzwyyath ale dla czlouyeka *PatKaz II* 34, 33, 34 [3 r.]; *PatKaz III* 128; myędzy roznym przyrodzeniem (yáko myędzy Anyołem á czlowykyem) *KromRozm II* rv; *LeovPrzep* F2; *RejAp* 67, 116v, 149v; *CzechRozm* 56; *SkarJedn* 191; *CzechEp* 202; *ReszPrz* 10, 18; *WujNT* 543, 796.

»człowiek ... (Pan) Bóg (*a. Jehowa a. Pan*)« (88): ſama laſka pokoy czynnij miedzy bogiem ij człowiekiem *OpecŻyw* 46v; *WróbŻoſt* Sv, tt, 8v; *SeklWyzn* Av, c3, f4; *RejJóz* E6 *marg*; *SeklKat* I; krolu Filipie/ nie od człowieka ále od bogá żoná twoiá poczęła *HistAl* A5, A4v; *MurzNT* 76; *KromRozm II* bv, f; *KromRozm III* H6; *GliczKsiqz* C4, F5; *KrowObr* 8, 12, 110v; *RejWiz* 179; Co tedy Bog złączył/ człowiek niecháy nierozłącza [*Quod ergo Dominus coniunxit homo non separet*]. *Leop Mar* 10/9, *1.Reg* 16/7, *2.Par* 14/11, *Mal* 3/8, *Rom* 9/20, *k. PP4a* (7); *BibRadz Prov* 20/24, *Os* 11/9, *Iudith* 8/11; *BielKron* 19, 81, 117, 201v, 218v, 460v; *RejAp* 196v; *RejPos* 151, 189, 298; *BiałKat* 76, 183v; *WujJud* 81v, 83v [2 r.], 94v, Nn3v; *RejPosRozpr* b3v, b4; Lepiey nádziewác fie ná Iehowę/ niż vfác w człowieku [*sperare in Domino ... in homine*]. *BudBib Ps* 118/8; *CzechRozm* 3, 57v, 106;

SkarJedn 46; *KochPs* 176, 177, 191; *CzechEp* 204, 294, 302; *KochDz* 109; *KochMRot* B4v; *WerKaz* 284; *GostGosp* 6; Widzę cię Bogiem być/ á człowiekiem siebie *GrabowSet* C; *KochFrag* 52, 54; *OrzJan* 9, 23; *KolakSzcześl* Cv; *WujNT* 1.*Thess* 4/8, *Hebr* 8/2, s. 56 *marg*, 200 *marg*, 710 (14); *SiebRozmyśl* E4, F3v; *SkarKaz* 346b, 611a.

»człowiek ... (Pan) Jezus Krystus; człowiek ... objawienie Jezusa Krystusa (a. Pana Chrystusowe)« (10 : 4): *KromRozm II* t2v [2 r.]; *KrowObr* 12; *Leop Gal* 1/1; *RejAp* 194v [2 r.]; *BiałKat* 321; Gdyż fię iey [ewangelijej] łam Páweł nie od człowieká/ ále przez obiáwienie P. Chriřtułowe náuczył. *WujNT* 650, *Gal* 1, 12, s. 487, 650 *marg*, 651; Konfederácia człowieká broniąc Kryřtułá vgađza. *PowodPr* 44.

»człowiek ... chrześcijanin« (1): zakon ku wypełnieniu/ áćći iest człowiekowi nie podobny/ ále Chrześciáninowi podobny. *WujJud* 80v.

»człowiek ... (diabeł abo) czart« (3): walká miedzy czártem á miedzy człowiekiem nigdy vřtác nie może *RejPos* 329v, 329v *marg*; *CzechEp* 374.

»człowiek ... duch (święty)« (3): *MurzNT* 126; rozność potrzebá obaczyć miedzy řprawá Duchá ř. á řprawá człowieká ábo ługi. *RejPosRozpr* b4v; duch tylko duchom řłużyć może/ á człowiek też záfię ludźiom. *CzechRozm* 158.

W porównaniach (9) : gdy człowyek ná to by namnyey nye baczył [...] wnet fię záfię by bydlę zináczył *LubPs* N2, N2 *marg*; Człowiek/ kthory tu przed nim [*Bogiem*] by robaczek gmerze. *RejWiz* 110v; *SienLek* 28; *RejPos* 42v; Człowiek ku Anyołowi podobyeń. *RejZwierc* 36 *marg*, Aaa3b; piłmo człowieká [...] y iego też řprawy [...] ciálem názywa. *CzechRozm* 39, 52.

Przysłowia: Potrzebá niegdy przypęđza tżłowieká ku grzeřfieniu. *March*³ V8.

[*Ludzieř*] kiedy widzą tżłowieká/ á ono fię mu wřzytko řřtzeřliwie powodzi/ tedy mowią póřpolicie/ toć na tego tżłowieká Bog łářkaw *KrowObr* 53.

Frazy: »człowiek (nie) (z)grzeszy(ł); upadnie w grzech« [*szyk* 6 : 3] (8 : 1): w czym a iako człowiek zgrzeřfyl/ na tym ciężey będzie káran. *OpecŻyw* 191v; aczkoły czlouyек upadnye wgrzech řzmyerczy *PatKaz II* 32v; *BielKron* 463 [2 r.]; *HistRzym* 51v, 120; *RejPos* 144v; *BudBib* 1.Red 2/25 [2 r.].

Zwroty: »człowieka (s)tworzyć, stworzenie; człowiek jest storzon« [*szyk zmienny*] (10 : 1; 7) rzekł [*Pan Bóg*] Zalmi ijęm řtworzył człowieka *OpecŻyw* 1v; łam pan Bog [...] tenći płod dáye/ ten człowyeká tworzy *GliczKsiąż* C4, N8; *LubPs* bb2v; *KrowObr* 116; *BielKron* 5v; *KochSat* B4; máło tych iest [...] áby [...] nie wiedzieli/ iáko iest człowiek řtworzon *RejAp* 1, 1 *marg*, Dd4; *RejPos* 83v; *CzechRozm* 122v; Mógł ci Bog tákiego człowieká řtworzyć/ żeby bez iedłá [...] mógł być żyw *ModrzBaz* 52v; *KochPs* 135; *StryjKron* 6; *WysKaz* 11; *SkarKaz* 207b [2 r.].

»odkupić, odkupienie, (z mąk) wykupić człowieka« [*szyk zmienny1* (6 : 1 : 2): anij chcę [*Jezus*] iijnacžey odkupitz człowieká/ iedno iako prorocy prorokowali *OpecŻyw* [80v], [80v]; řyn boży chce czlouyeka uykupycz *PatKaz II* 30, 30, 34, 45v, 51; *PatKaz III* 142; *RejAp* 1v.

»zbawić, wybawić, wybawienie, zbawienie człowieka« [*szyk zmienny*] (6 : 5 : 1 : 1): *PatKaz II* 45v; gdy człowieka z grechow [*Pan Bóg*] wybawił y z potępienia. *WróbŻołt* mm4; *RejPs* 225v [2 r.]; *GliczKsiąż* G8; *LubPs* B5, O, cc2; vcžynki [...] nie mogą zbawić człowieká řadnego *RejAp* 173; *CzechRozm* 122; *WujNT* 519, 747, 747 *marg*.

Wyrażenia: »człowiek (barzo, hojny a) bogoboyny, bogobojniejszy« [szyk 7 : 3] (10): Homo religiosus, Bogoboyny człowiek. *Mącz* 351c; *WujJudConf* 13v; *RejPosWstaw* [41³]v; Człowiek Bogoboyny [*Qui colit*] będzie przyiet z dobrą wolą *BudBib Eccli* 35/17, 19/20; *ReszHoz* 126; *Górnrzm* G2; od żebraká infzey nagrody człowiek hojny á bogoboyny nie ma/ iedno że mu rzecz: Bóg záplác *GrabowSet* A2; *KochFrag* 42; *WujNT Luc* 2/25.

»człowiek boży« = *homo Dei*, *vir Dei Vulg* (14): *KromRzm II* i4v; niepobożnie fromoćifz Doktorá Lutrá/ tżłowieká Bożego *KrowObr* 207; według onego iáko mowił mąż Boży [*prorok Elizeusz*] [...] Y itáło fie według mowy człowieká Bożego [*secundum sermonem viri Dei*] *Leop 4.Reg* 7/18; *BibRadz I* 3c; *BielKron* [84²]v [2 r.]; *HistRzym* 124; vmieyże też nań [*żonę dobrą*] tákie baczenie mieć iáko ná dar boży á ná człowieká Bożego *RejZwierc* 34v; *BudNT 1.Tim* 6/11; *CzechEp* 120; *NiemObr* 73 — 74, 74; áby człowiek Boży [*homo Dei*] był doskonály *WujNT 2.Tim* 3/17, *1.Tim* 6/11.

»człowiek cielesny (i nieodrodzony)« [szyk 6 : 2] (8): ogládałz częgo człowiek cielefny nigdy nie ogláda/ y vřlyřyřz to częgo nigdy człowiek ziemřki nie vřlyřy. *HistAl* L2, M7; *KrowObr* 58v; *RejPos* 135v; v Páwłá ćiało známionuie cáłego człowieká ćielefnego *GrzegŚm* 33; *RejPosWstaw* [41³]; człowiek ćielefny [*Animalis ... homo*] nie poymuie tych rzeczy ktore fą Duchá Bożego [...] Lecz duchowny rozřáda wřzytko *WujNT 1.Cor* 2/14, s. 582.

»duchowny człowiek« [szyk 4 : 1] (5): *BudNT 1.Cor* 2/14; ku iey [*sprawy duchownej i niebieskiej*] wyrozumieniu trzeba człowieká nowego duchowne^{go} *CzechRzm* 266v; *WujNT 1.Cor* 2/14, s. 582 [2 r.].

»duszny człowiek« = *animalis homo PolAnt* (1): Dufzny lepak człowiek nie przyimuie co (ieft) duchá Bożego [...] Lecz duchowny rozřáda iednák wřzytko *BudNT 1.Cor* 2/14.

»grzeszny, grzeszący, jawnogrzeszny człowiek« [szyk 85 : 49] (132 : 1 : 1): O Iezu [...] ienżes dla mnie/ człowieku grzeřłného na krzyżu ráczył vmrzétz *OpecŻyw* 157, 15, 23, 63v, 141, 143v (15); *PatKaz III* 92; Nie wydaway mie [...] w ręce grzeřłznego człowieka To ieft, żyda, poganina Anthichrifta. *WróbŻółt* ss7, C6, V7v, Y2v; áby pan bog raczył grzeřłznego człowieká wybáwić od řprzećiwnikow *RejPs* 225v, 112, 129v, 148, 170v, 191v (14); *SeklWyzn* Fv; *SeklKat* V4v; *MurzNT Ioann* 9/16; *LubPs* N3v, N6v, X3v marg, bb3; *KrowObr* 12v, 48, 156, 189 marg, 213 (6); máięthność grzeřłného człowieká [*substantia peccatoris*] bywa záchowaná řpráviedliwemu. *Leop Prov* 13/22, *Ioann* 9/16, *Luc* 19/7, k. BBb5; *BibRadz I* *3, *Luc* 5/8; *RejAp* Ee3v; *HistRzym* 40v, 47v, 56v, 69, 71v (14); ma fie grzeřłzny człowiek řtác práwie řwíęty m człowiekiem *RejPos* 32; do człowieká iáwnogrzeřłného obroćić fie raczył. *RejPos* 348, 19v, 103v, 177, 184v, 350v (17); *BiałKat* 376 [2 r.]; *GrzegŚm* 53 [2 r.]; *KuczbKat* 415; *WujJud* 97v; *WujJudConf* 96, 108v; gdyřz mu [*Bogu*] nie potrzebá człowieká grzeřłzácęgo [*vir peccatoris*]. *BudBib Eccli* 15/12; *BiałKaz* B4; *BudNT Ioann* 9/16; *CzechRzm* 174v, 206v; *KarnNap* C4, C4v; *SkarŻyw* 119; *CzechEp* 338, 374; *ArtKanc* A15, E6v, L8, M14, Q9v (8); *GrabowSet* B2; Ia grzeřłny człowiek/ řpowiádam řię Pánu Bogu wřzechmogáćemu *LatHar* 136 marg, 133, 207, 396, 582, 646 (16); *WujNT Luc* 5/8, 19/7, *Ioann* 9/16, s. 132, 259; *WysKaz* 22; *SiebRozmyřl* 12; *SkarKaz* 514b.

»człowiek katolicki« (1): iáko człowiek Kátolicki/ w tym łáfkę y miłóřierdzie Páná řwego być [...] wyznawa *WysKaz* 14.

»człowiek (na wszem) krewki« (4): choć fie mu theż przydawáło iáko człowiekowi krewkiemu/ vpadác w rozliczne grzechy *LubPs* A5v, aa3v; *RejWiz* 129; *RejPos* 207v.

»krześcijański (a. chrystyjański), krześcijańskiego stanu a zawołania człowiek« [szyk 141 : 63] (203 : 1): Wffelki tedy człowiek krześciańki miał by [...] na każdy dzień nawiedzatz [...] fwego odkupiciela *OpecŻyw* 37; *RejPs* 94v, 146, 222v, 224v; *SeklWyzn ktv*, 2, 4, F; *SeklKat* M4v [2 r.], P4v; *RejKupSekl* a7; *KromRozm I* Av, Hv, M2, [P2], [P2] marg; *MurzHist* 13, Mv, P3v; *KromRozm II kt*, a2, a3, m2; *KromRozm III* A2v; *DiarDop* 101; *LubPs* A3, A3v–A5v żp, Z2; *KrowObr* 10v, 15v, 54v, 129, 132; *OrzList* d2; tak każdy Krześciańkiego ftanu á zawołania człowiek powinien wierzyć *BibRadz I* *2; Irzyk Despot człowiek máło Krześciańki/ ktory Turkowi dziewkę fwą dał zá małżonkę *BielKron* 274v, 261v, 425; *LeovPrzep* a2v, b2v, F4v, G4v, K (6); *HistRzym* 53v; Coż tedy chceż vczynić moy miły krz(eściańki człowiecze *RejPos* 107, 62, 87, 115v, 128, 137 (104); *BialKat* 41, 65, 140, 213v, 376 (7); *RejZwierc* [28]v, 181, 184, 184v–185 żp, 206v (6); *WujJud* 190v, 192, 206v; *RejPosWstaw* [21²]v; *BialKaz* B2, B3v, Cv, G3v, M3v; *CzechRozm* 231; *KarnNap* E3v; Vżywánie Wenufá człowiekowi Krześcijańkiemu [*homini Christiano*] okrom małżeńtwá [...] zákazáno ieft. *ModrzBaz* 53, 55v, 62v, 66 [2 r.], 102, 135v; *SkarŻyw* 461; *MWilKHist* C3v; *CzechEp* 15; Chriftyańkiemu człowiekowi nie przyftoi *NiemObr* 151, 157; *WerGośc* 236; *OrzJan* 104; *LatHar* +5, +11v, 108, 657, 661 (6); *WujNT* 25, 186, 298, 369, 550 (6); *SarnStat* 1273; *KlonWor ded* ++3v.

»miłosierny człowiek« [szyk 4 : 4] (8): tu prorocstwo mowi iż człowiek miłofierny vydzie wiele złego, *WróbŻółt* N8, N8; *RejPs* 221v; *LubPs* Z5 marg; *BielKron* 167; *RejPos* 266; *RejZwierc* 140; *JanNKar* H3v.

»nędzny, mizerny, ubogi, biedny człowiek« [szyk 262 : 129] (360 : 23 : 7 : 1): O Iezu [...] ienżes dlá mnie człowieka mizerného/ krzyż [...] nofitz ráczyles *OpecŻyw* 138v, 101; *RejPs* 150v, 218v; [*Bóg*] chce aby mu duffał Człowiek nędzný *RejKup* r6v, g8v, p4v, r6, S, Dd (7); Chowayże mye [...] człowieká nędzne⁸⁰ Po tey nędzy wprowadź myę do kroleftwá twego. *LubPs* E3v, B5, K4, O, R2, cc2 (23); *KrowObr* 30v, 189, 203; w tey marney ftodole fwiátá mizernego/ Raczył [*Bóg*] [...] zoftáwić człowieká nędznego. *RejWiz* 153, 46v, 53, 107, 116, 169 (10); *RejAp* 1v, 21v, 27v, 78v, 191v (14); *HistRzym* 6, 88; nędzny á vbogi człowiecze/ vciecz fie [...] s pilnością do zakonu/ do Moizefá *RejPos* 117; O nędzny á mizerny człowiecze/ niechay cie tu ofádzi włafne fumnienie twoie *RejPos* 223, 106, 244v, 293, 326v, 357 (272); Thy świádectwá [...] chciałem przywieść tobie vbogi człowiecze [...] ábyś poznał wymyfl Antykryftow *GrzegRóżn* 16; *RejZwierc* 1v, 3, 4v, 57, 156v (7); *KarnNap* A4; biédnemu człowieku Co dzień záwždy lat vciérafz *KochPs* 136; *SkarŻyw* 172; *NiemObr* 44; *ArtKanc* C6, D8v, P3, P6v, T19; *GrabowSet* Dv; *LatHar* 206, 207, 241, 559, 582 (7); *WysKaz* 5, 10, 11; *CzahTr* B3, L4v.

»nieczysty człowiek« (1): bylá dwoia nieczyftość/ iedná duřzna przez grzech/ druga przez ciało niezdrowe (marg) Nieczyftý człowiek (–) *BielKron* 36v marg.

»człowiek niepobořny, niezbořny, bezbořny, przezbořny« [szyk 7 : 6] (5 : 4 : 2 : 2): Tenći ieft dział człowieká niepobořnego [*hominis impij*] *BibRadz Iob* 20/29; Ieffliby człowiek przezbořny zá wfzyftki grzechy fwoie czynił pokutę *KuczbKat* 205, 205 [2 r.]; *RejZwierc* 98 [2 r.]; Nie fáłřzuy

niezbożny człowiecze łowá Pánłkiego *WujJud* 259, 258; Seruetus Hifzpan/ człowiek nád wízelákie podobieńłtwo bezbożny *ReszPrz* 79, 75, 106; *KochFrag* 16; *KołakSzczęśl kt*.

»odrzucony człowiek« (2): kto nyefłucha [kościoła] ma być myan zá pogániną y odrzuconego człowyełá [si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus *Vulg Matth* 18/17; *poganin i celnik WujNT*] *KromRozm II* t2; *KromRozm III* F4.

»od (J)Adama aż do ostatniego człowieka« (2): *SkarŻyw* 121; moc Chryftułowá [...] obudzi [na sqd] włzytkie ciáłá/ od Iádámá aż do ołtátniego człowieka *SkarKaz* 6a.

»człowiek pobożny, nabożny, zbożny« [szyk 14 : 7] (16 : 4 : 1): Rozmyłł tu tobie nábożny człowiecze/ iako Iezus [...] fíedł *OpecŻyw* 33v; *WróbŻołt* G3; *LubPs marg* X2, N5, O6v; *RejZwierz* 113; Powieść człowieka pobożnego [Narratio pii] iełt włtáwiczná mądrość *BibRadz Eccli* 27/11; *BielKron* 166v; *RejZwierz* 167v, 175v; *BiałKaz* C4v; *CzechRozm* A3v, 243v; *KochPs* 8, 45; Národził fię nas dla fyn Boży/ w to wierzy człowiecze zbożny *SkarKaz [Bogurodzica]* 357; *StryjKron* 787; *CzechEp* 104, 234, [415]; *KołakSzczęśl* C2v; *WysKaz* 6 marg.

»człowiek pogański, poganin« [szyk 10 : 3] (12 : 1): Iego fin był Iokuham człowiek pogański á bałwochwalca *MiechGlab* 29; *SeklKat* Vv; *HistAl* G8; Ty słowá człowieka pogániną [setmka rzymskiego] dofyć wáżne Ią *BibRadz II* 19d marg, 74d marg; *BielKron* 32, 132; *RejPos* 206, 334; Pátrzze iáka tho byłá łpráwiedliwość v człowieka pogáńłkiego [Zelenchusa, króla łakońłkiego] *RejZwierz* 55v; *RejPosWstaw* [41²]; *PaprpPan* F4v; *Phil M*.

»człowiek sprawiedliwy« [szyk 23 : 20] (43): człowiek łprawiedliwy nawyłłzą odpłatę wezmie od boga. *WróbŻołt* ff4v, 91/13, k. Bv, ff4v, nn7v, oo6v; *RejPs* 60, 190, 211; *LubPs* K2v marg; A łprawiedliwy człowiek [Iustus]/ będzieli od łmierci záchwycon/ w ochłódeniu [...] będzie *Leop Sap* 4/7, *Sap* 4/16, *Ps* 30/arg, k. AAA4v, BBB3; *BibRadz Eccle* 7/16; *BielKron* 81; Eufámian był człowiek łprawiedliwy á w Przykazániu Bożem pilnie chodzący *HistRzym* 123, 88; *RejPos* 72v, 248, 281; *RejZwierz* 51v; *WujJud* 64v, 109, 218; *RejPosWstaw* [21²]v; *BudBib* 2.Reg 4/11, *Eccle* 7/20; *BiałKaz* C4v; *GórnRozm* G2; *KołakSzczęśl* B3v [2 r.], B4 [2 r.], Cv; pobudki ciełefne w człowiecze łprawiedliwym/ nie mogą [...] łplugáwíc vczynkow duchá iego *WujNT* 547; Symeon: á ten był człowiek łprawiedliwy y bogoboyny [iustus et timoratus] *WujNT Luc* 2/25, s. 526, 570, k. Cccccc; *WysKaz* 6, 16.

»człowiek świata tego, świecki« [szyk 9 : 1] (6 : 4); Epicurus pro uoluptario. Miáłto tego łwiátá człowiek *Mqcz* 106c; *RejAp* 191; káždy człowiek łwiecki ktory záwždy woli łwiátu łłużyć/ niżli łwe^{mu} łtworzyćielowy *HistRzym* 121v, [118], 122; *RejPos* 39v, 317, 317v; vyrzy S. Bázyłego [...] iáko Bifkupá vbránego y vczczónego: y zdał mu fię człowiekiem łwieckim á pompę miłuiącym *SkarŻyw* 118; *SkarKaz* 3a.

»łwięty (a. przełwięty), łwiętego (a. łwiętołliwego) żywota (a. życia) człowiek« [szyk 51 : 49] (94 : 6): *OpecŻyw* 5v, 48; *PatKaz II* 26; ma bycz człouyek łzwyąty nyetelko w łyebye ale tefz ku blyłznym łwym rzádney *PatKaz III* 148v; *LibLeg* 11/84v; *RejKup* n5; *KromRozm III* Iv; *LubPs* hh6; *KrowObr* A2v; *OrzList* e2; Człowiek łwięty [Homo sanctus] w mądrości trwa iáko łłóńce *Leop Eccli* 27/12, 13/22; *BibRadz Iob*/ arg; Był Káznódzieiá w Przeworłku [...] dobry Zakonnik/ y łwiętołliwego życia Człowiek *OrzRozm* G2v; ten człowiek łwiętego żywotá iełt/ bo znáki czyni *BielKron* 323v, 164, 282,

300, 419, 459; *Mqcz* 366d; *OrzQuin* G3v, T2; *SarnUzn* B6v; *RejAp* 23v; *HistRzym* 39 [2 r.], 125; tak iáko fie to [...] okázuie ná tych dwu człowiekoch świętych [św. *Piotrze* i św. *Andrzeju*]/ iż pewnie naydziemy Páná fwego *RejPos* 275v, 11, 32, 285, 297v, 330v (44); *RejZwierc* 125v, 175, 175v, 199, 200 (15); *WujJud* A5 *przedm*, 252v; *WujJudConf* 50v; *HistHel* B3; *BiałKaz* C4v; Sokrátes Atheniáin człowiek święty [*uir divinus*] [...] niepowiedział fię z Athen ále z światá *ModrzBaz* 143; *SkarŻyw* 108; *NiemObr* 157; *WisznTr* 25; *ArtKanc* Q3; *LatHar* 212; *WujNT* 129; *KlonKr* C3v; [*sqd najpewniejszy*] ten ktory od człowieká przeświętego z fumnienia niepokalánego pochodzi. *SkarKazSej* 700v.

»upadły człowiek« [szyk 42 : 4] (46): czyerpyalo yego [*Syna Bożego*] czlouyeceníthwo za upadlego czlouyeka *PatKaz II* 32; Prorok w ofobie vpádłego á grzeífne⁸⁰ człowieká wola ku pánu [!] bogu *RejPs* 196v, 76, 164v, 221; *RejKup* r5; *LubPs* K3, bb2v *marg*; *RejAp* D3v; iáko tho ieft rzecz ftráfzliwa grzech w fumnieniu człowieká vpádłego *RejPos* 177, 106v, 167, 183v, 246, 339 (36); *KarnNap* A3v.

»człowiek wierny« [szyk 70 : 55] (125): zły Duch niema moczy nad wiernem wfíelkem Człowiekem *RejKupSekl* a8; *MurzHist* S3v; próżby á modlitwy czlouyeká wiernego/ áby go Pan Bog przy fłowie fwym święthym záchować raczył *LubPs* aa4v, B, E3, I, ff4v, ii (31); *KrowObr* 13v, 64v, 107, 110, 129 (6); *BibRadz Neh* 7/2, 351a *marg*; *RejAp* 11, 189; *HistRzym* 88v; w iákiey powadze [...] iefth v Páná tego ferce człowieká wiernego *RejPos* 309, 57v, 162, 192, 228, 347v (63); *BiałKat* 71; *RejZwierc* 197v, 206v; *WujJud* 238, Nn7; *WujJudConf* 48v, 102v, 104, 104v, 113 (6); *BudBib* 2.*Esdr* 7/2, *CzechRozm* 98v, 213; *KochPs* 47; *CzechEp* 234; *RybGęśli* C2; *WujNT* 425.

»człowiek zakonny« (1): obacz thrzeífzuofzcz [...] panny maryey matuchny nafzey kozdy czlouyeczne zakonny *PatKaz III* 147v.

»człowiek ziemski« [szyk 6 : 6] (12): ogládałz czego człowiek cielefny nigdy nie ogláda/ y vflyfzyfz to czego nigdy człowiek ziemski nie vflyfzy *HistAl* L2; *RejAp* 126; opuściwfzy wolá człowieká ziemfkiego (ktorego iedná káždy z nas ma) áby práwie náfládował fzczyrey woley Páná tego. *RejPos* 39, 43v, 138v, 168, 231, 319; *CzechRozm* 155v, 163v; *WisznTr* 23; *WujNT* 14.

Zestawienia: »duchowny człowiek« = *wnętrze duchowe człowieká* [szyk 8 : 4] (12): dúfzá álbo Duch známienue człowieká duchownego: ktory ma żywot wieczny [...] ktorego zátrácić potępieniem nikt nie może iedno Bog (*marg*) Dufzá duchowny człowiek [*corpus spiritale Vulg* 1.*Cor* 15/44] *GrzegŚm* 18, 19, 31, 33, 53, 63 (11); nie o duchownym iákim y niewidomym człowieku to powiedáiąc *WujJud* 252v.

»człowiek nowy« [= *zjednoczony z Bogiem*] [szyk 10 : 16] (26): przyoblekli nowego człowieká [*novum hominem*]/ ktory wedle Bogá ftworzon ieft ku ípráwiedliwóści/ y świętobliwóści *BibRadz Eph* 4/24; *RejPosWiecz*² 94; káždy ochrzczoney nowym fye człowiekiem ftawa/ á to vmieráiąc [...] światu á żywiąc Pánu Bogu *BiałKat* 261; *GrzegŚm* 33; *RejPosWstaw* [110³]v [4 r.]; *CzechRozm* 92, 95v, 227, 242v, 266v; *KarnNap* B2v, C; *ArtKanc* F10v, N16; *GrabowSet* Fv; *LatHar* +2v; człowiek nápráwiony w Chríftuśie y przez Chríftufá; nowym człowiekiem bywa názwány. *WujNT* 543, *Eph* 4/24, s. 543 *marg*, 674, 700, Yyyyy2 (6).

»serdeczny człowiek« = *wnętrze duchowe człowieka* [szyk 1 : 1] (2): o to sie niech ftaráią [*niewiasty*] áby ten człowiek ferdeczny [...] ktory ieft przed oblicznością Bożą/ był bogáтым. *KuczbKat* 260;

Których [żon] ochędoństwo niech będzie nie ono zwierzchowne [...] ale skryty on (*marg*) wewnętrzny (-) ferdeczny człowiek [*cordis homo*] *WujNT* 1.*Petr* 3/4.

»stary (nasz) człowiek« = *skażona natura ludzka* [szyk 31 : 4] (35): Dáymi przez nagié grzechow mych wyłpowiedaniyé/ ftarégo człowieka [...] zewletz [*Vulg Eph* 4/22] *OpecŻyw* 126; Chrzeft znamionuie yż ftary człowiek to ieft zkazona natura [...] bywa [...] zgladzon. *SeklKat* T4v; *KrowObr* 61v, 64v; ábyłcie złożyli z siebie co fię dotycze pirwżego poštěpowánia ftárego onego człowieká/ ktory [...] požądliwościami bywa zepłowan [*Deponere vos ... veterem hominem corruptum*] *BibRadz Eph* 4/22; *RejPosWiecz*² 93v, 94; *BiałKat* 261 [2 r.]; *GrzegŚm* 20, 33; *RejPosWstaw* [110²], [110³]v [4 r.], [111²]; *BudNT Rom* 6/6; *CzechRozm* 90, 220v, 227, 242v; *KarnNap* B2v; *ArtKanc* N16; *LatHar* +2v; ftary on náłz człowiek [*vetus homo noster*] połpołu ieft z nim [*Chrystusem*] vkrzyżowan/ áby ciało grzechu było zniřczone *WujNT* 1.*Rom* 6/6, *Eph* 4/22, *Col* 3/9, s. 543, 674, 700 (9); *SkarKaz* 84b.

»wnętrzny, wewnętrzny człowiek« = *wnętrze duchowe człowieka* [szyk 18 : 5] (17 : 6) : choć theż náłz zwierzchni człowiek zepłowan bywa/ przedfię wewnętrzny człowiek odnawia fię [*ille extra noster homo corrumpatur, sed ille intus renovatur*] *BibRadz* 2.*Cor* 4/16; ábyście [...] vmocnieni byli [...] á to ná wnątrznym człowiecze/ to ieft/ ná duży wálzey *RejPosWiecz*² 92v, 93; ktorego też człowieká [*odrodzonego*] zowie piłmo duchem z duchá národzonym. Człowiekiem wnątrznym/ Adámem nowym/ człowiekiem duchownym/ Dufzá która od człowieká zábitá być nie może. *GrzegŚm* 31, 32, 33, 56, 63; Ciało Páná Chriřtuřowe człowieká wnątrznego duchownie [...] pořila *WujJud* 257v; *BudNT Rom* 7/22; będąc [...] vtwierdzony przez duchá BOżego ná wnątrznym człowieku vmyřłu moiego *CzechRozm* 204v, 88, 89v [2 r.], 90, 224; *NiemObr* 10, 87; kocham fię w zakonie Bożym według wnątrznego człowieká [*secundum interiorem hominem*]. Lecz widzę inřzy zakon w członkách moich *WujNT* 1.*Rom* 7/22; chocia fię náłz zewnątrzny człowiek płuie: iednák fię wnątrzny [*qui intus est*] odnawia dzień ode dniá. *WujNT* 2.*Cor* 4/16, *Eph* 3/16 [2 r.], 1.*Petr* 3/4, s. 582.

»(nasz) zwierzchni (a. zwierzchny), zwierzchowny, zewnątrzny człowiek« [szyk 9 : 2] (6 : 4 : 1): *BibRadz* 2. *Cor* 4/16; duchá ktho ma/ żywot wieczny ma/ choćiaý ciało/ tho ieft/ then zwierzchowny człowiek/ żywy/ cáły ieft vmářły *GrzegŚm* 52, 33 [2 r.], 53, 63; *BudNT* 2.*Cor* 4/16; Moyżefz [...] zwierzchnie⁹⁰ tylko człowieká vczył *CzechRozm* 95, 89v [2 r.]; chocia fię náłz zewnątrzny człowiek [*qui foris est noster homo*] płuie: iednák fię wnątrzny odnawia *WujNT* 2.*Cor* 4/16.

Szeregi: »ciało abo człowiek« (1): piłmo iáłnie vkázuie żywot wieczny/ y potępienie wieczne ciała abo człowieká: á nie duře ofobney. *GrzegŚm* 18.

»człowiek i obraz boży« (1): ácz ciełelną nierządnościa wviedziony/ wřzákże iednák człowiek y obraz Boży ieft *SkarŻyw* 68.

»krzeřcijański człowiek i (a) brat (w Panu Krystusie)« (2): *LubPs* A3; tu będzie przemowá krotka do káżdego Krzeřciańřkiego człowieká y brátá *RejZwierc* 184.

Wyrażenie przyimkowe: »według, wedle człowieka« (7 : 5): *KrowObr* 138v; tá Ewángelia [...] nie ieftci według człowieká [*secundum hominem*]/ bom ieý też ia od człowieká nie wzięł *Leop Gal* 1/11, 1.*Cor* 15/32; *BibRadz Rom* 3/6, 1.*Cor* 15/32; gdzie miedzy wámi zawiřć [...] izali nie ciełelniřćie? y wedle człowieká [*secundum hominem*] chodźicie? *BudNT* 1.*Cor* 3/3; Azaż nieřpráwiedliwy ieft Bog

ktory gniew przywodzi? (mowię wedle człowieka [*secundum hominem dico*]) *WujNT* 1.*Rom* 3/5, 1.*Cor* 3/3, 9/9, 15/32, *Gal* 1/11, 3/15.

α. W odniesieniu do biblijnego Adama lub obojga „pierwszych rodziców”; *homo Vulg*; *Adam PolAnt* (238) : *PatKaz II* 33, 72 [2 r.]; wałch [*lege: wąż*] yełth człowyeka namowyel ze zdrzewa onego wzyał owocz *LibMal* 1554/190v, 191; [*Bóg*] vczyłnił z iednego człowieka/ wżyſtek rodzay ludzki [*ex uno omne genus hominum*] *Leop Act* 17/26, *Gen* 1/26, 1.*Cor* 15/21; Ták męzczyznę iáko y niewiáftę łtworzył ie [...] á wezwáł imię ich człowiek [*vocavit nomen eorum Adam*] *BibRadz Gen* 5/2, *Gen* 1/26, 2/16, 18, 3/24, *Iob* 20/4 (13); *BielKron* 1v, A5v; *GrzegRóżn* L2; *RejAp* 1, 1v, 188; gdj Pan Bog [...] wypędzić raczył one⁸⁰ nędznego człowieka z Ráiu *RejPos* 149v, 14v, 42, 101, 102, 149v (8); *BiałKat* b2v, 108v [2 r.]; *GrzegŚm* 21, 23 [2 r.]; *KuczbKat* 20; Przecz czárt zwiodł człowieka. *RejZwierc* 2, A5, 2 [3 r.], Bbb5; *WujJud* 95v; *WujJudConf* B5, 62v; *BudBib* 1.*Gen* 6/6; *BudNT Rom* 5/19; *CzechRozm* 16, 59, 80, 90v, 96v (18); *SkarŻyw* 259, 260; *CzechEp* 180, 203, 221, 275, 295 (8); *WerKaz* 282; *ArtKanc* B15v, D17v, I3, N17, V2v (6); *GórnRozm* N; *GrabowSet* B4v; *WujNT* 1.*Rom* 5/12, 19, 1.*Cor* 15/21, s. 342, 530 (7); *SkarKaz* 208a.

Zwroty: »(s)tworzyć, (s)tworzenie człowieka; człowiek (jest) stworzon(y)« [szyk zmienny] (71 : 14; 12): *OpecŻyw* 1; *PatKaz I* 12; pan wſzechmocny łtworzył czlouyeka y połtauył ye wrołkołzy rayłkyey *PatKaz II* 33, 23v, 29v, 32v [2 r.], 72; *GlabGad* L8; *LibMal* 1554/190v [2 r.]; *RejJóz* F7; *RejKup* k2v, y8v; *KromRozm II* r2; *MrowPieś* A3; *GliczKsiąż* C6; *RejWiz* 36v, 86, 111, 119, 133; *Leop Gen* 1/27; *LeszczRzecz* A2; TY pirwłze Kłięgi zámýkáią w łobie poczátek [...] rzeczy wſzyłtkich: A ołobliwie łtworzenie człowieka *BibRadz I* 1, *Gen* 1/27, 2/7, 8, *Sap* 2/23, I k. 6v (10); *BielKron* 3v, 4v; *Prot* B2; *SarnUzn* C6v [2 r.]; *SienLek* 1v; *RejAp* 102, 157v; *HistRzym* 127v; *RejPos* 42, 49, 49v, 86 [2 r.], 149v [2 r.] (8); Gdy iuż był łtworzón człowiek/ piłmo w ty łłowá mówi: Stworzył paⁿ Bóg człowieka z ziemi. *BiałKat* 108v, 108v [2 r.]; *GrzegŚm* 23; *KuczbKat* 20; *RejZwierc* A5 [2 r.], I, 1v [2 r.], 3v; *WujJud* 165v; *WujJudConf* 67v; Bog łtworzył człowieka [*Deus creavit hominem*] ku nieśmiertelności *BudBib Sap* 2/23, 1.*Gen* 6/7, *Deut* 4/32, *Eccli* 15/14; *CzechRozm* 9v, 106 [2r.]; *KarnNap* F3v; *ModrzBaz* 37; Ná nagrodę vpadku Anielfkiego łtworzony człowiek *SkarŻyw* 258, 259 [2 r.]; *StryjKron* A; [*Bog*] miał iáko inłze rzeczy ták y człowieka tworzyć. *CzechEp* 275, 87, 180, 183, 199, 231 (10); *KochDz* 106; *ReszPrz* 97; *WerKaz* 282 [2 r.]; *ArtKanc* B19, N11, N17, V2v; *WujNT* Yyyyy2; *SarnStat* 1272; *SkarKazSej* 690a.

Wyrażenia: »(naj)pi(e)rw(sz)y (ziemski) człowiek, pierw(sz)y (stary) człowiek (a przodek nasz) Adam« [szyk zmienny] (32 : 20): człowyeka pyerwego Adama wrayu na łwe łwyate podobyenłtwo yełtes vczynyl *BierRaj* 18v; *OpecŻyw* 1, 1v; *PatKaz I* 12; *PatKaz II* 71v, 72; Rozmyłłaiącz wielkołc grzechu pirwego człowieka *WróbŻółt* aa3; *MrowPieś* A3, A3v; Iádámá pirwłze⁸⁰ tżłowieká z Dijabelłkiey mocy wyrwał [*Jezus*] *KrowObr* 67v; *RejWiz* 86, 119, 133, 194; *LeszczRzecz* A2; łtworzył theż [*Bog*] Adámá naypirwłżego człowieka *BibRadz I* *6v; *BielKron* 1v, 3v, 81, 127v, 466; *SarnUzn* C5; *RejAp* 157v; *RejPos* 49, 49v, 76v, 100v, 138 (6); *WujJud* 165v; *CzechRozm* 59, 60v, 155v; *SkarŻyw* 357; *StryjKron* A; *CzechEp* 206, 294, 295, 306, 314; *ArtKanc* D19, N9, N11 [2 r.], T4, V2v; Stał fię pirwłży człowiek Adam w dułżę żywiącą [*Factus est primus homo Adam in animam*]

viventem]; á pośledni Adam [*Chrystus*] w ducha óżywiáiącego *WujNT* 1.*Cor* 15/45, 47, s. 14, 380, Bbbbbb4v; *WysKaz* 24.

»człowiek pirworodny« (1): chcąc [*Bóg*] czártowłki przywilej fkázić ktory ná człowieka pirworodnego grzeźniká miał *BielKron* 155v.

Szereg: »Adam, (to jest) człowiek« (2 : 1): *GliczKsiąż* B7; Pierwłzy óciec náłz rzeczón iest Adam/ tho iest człowiek *GrzegRóżn* Lv, Lv.

β. Człowiek jako „pan stworzenia”; *homo* *PolAnt* (55) : Iezu ktorys poddał człowiekowi włzitko *TarDuch* B5; Stworzył [*Bóg*] [...] żboża rozmaíte nápożytek człowieku *RejPs* 152v; *RejJóz* E2 marg; *RejKup* f4; *HistAl* K4v; *MurzNT* 103v; *GliczKsiąż* E3v; *LubPs* H4v marg, X6; Káżdza rzecz czynłz dawa człowiekowi *RejWiz* Cc6v, 10v, 50 [3 r.], 52v, 120, 152 (19); *Leop* Gen 1 arg; iż łtworzył ziemię y co ná niey iest/ tedy tho vczynił dla człowieka *BibRadz* I 323d marg, Gen 9/arg, 4.*Esdr* 6/46, I 2b, 5d, II 88a (9); *BielKron* 80, 115v, 295v; *RejPos* 336v; *Zwirzát*ko też zálię nie ma iedno kęs fkorki kołmátey [...] á kęs niektore rołzkow [...] A ten Pan człowiek nie máłz tego żwirzátká [...] ktoregoby nie złupił *RejZwierc* 156, 156, 183; mądrościá twoiá łpráwiłes człowieka áby pánował [*constituisti hominem, ut dominaretur*] włzythkim rzeczám od ciebie łtworzonym. *BudBib Sap* 9/2; *CzechRozm* 51, 115; Człowiek rzeczám w náturze po Bodze Páne^m *Oczko* [41v], 4v; *KochPs* 44; *SkarŻyw* 76; roły y lody Hoyne oddáią człowieku dochody *GrabowSet* V4v; człowiek świátu temu widomemu iest pánem y gołpodarzem *SkarKaz* 5a, 5a.

γ. W odniesieniu do *Chrystusa* (772) : *OpecŻyw* 17, 24v, 33, 91, 109 (13); *OpecŻywList* C; przebyual bog {w ney} jako wnyebye a czloyuek jako wmatcze łwey *PatKaz* II 31, 35v, 47, 66v [2 r.], 68v, 73; *TarDuch* A5, C3v, D3, D4; *WróbŻółt* cc, gg5, ll7, tt3; *SeklKat* O3; pan Kryłtus będąc Bogyem dla nas łye człowyekyem złtał *KromRozm* I K3v, K4; *KromRozm* III K7v; *KrowObr* 176v; *RejWiz* 113v; przez człowieka łmierć/ y przez człowieka powłtanie vmárłych [*per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum*] *Leop* 1.*Cor* 15/21, *Ioann* 19/5, AAa6, *2v; *BibRadz* *Ioann* 18/14; 1.*Cor* 15/21; *BielKron* 135, 138, 165; *GrzegRóżn* B2, B2v, B3v, C2v, D2v (21); *LeovPrzep* Hv; *SarnUzn* F3v–F4; *RejAp* 126; *RejPos* 14v, 80, 83v, 91v, 272v (11); Pan Kryłtus/ ile człowiekiem iest/ miełzka w nas *RejPosWiecz*² 91v, 91 [2 r.], 91v [8 r.], 94, 94v, 95 [4 r.]; [*Syn Boży*] złtąpił z niebów [...] y sftał łye człowiekiem *BiałKat* C [*Credo*], 173, 276, 328v [2 r.]; Bogá zowie Kryłtus Duchem/ á łiebie człowiekiem *GrzegŚm* 54, 21, Av; *KuczbKat* 30 [2 r.], 35, 55; Trideitá. Człowiekiem go tylko znamy/ Bo pímo po łobie mamy *RejZwierc* 235b; *WujJud* 25–25v [*Credo*], 45v, 86v; *WujJudConf* 23v [6 r.]; *RejPosWstaw* [21³]v, 41v; *BiałKaz* C4v [2 r.]; *BudNT* Mar 14/71, *Ioann* 9/16, 11/47, *Luc* 23/47, N2v (6); Człowiek mowi włzędy nie miełzániec iáki/ z ániolá y człowieká. ábo z Bołtwá y człowieczeńłtwá *CzechRozm* 59, 23, 24, 48v, 158 (65); *KarnNap* D4v; *SkarJedn* 391; *SkarŻyw* 27, 383, 484; *CzechEp* 71, 188, 250, 315, 346 (64); *NiemObr* 118, 119 [3 r.], 120, 144, 162 [2 r.] (23); *ReszPrz* 79, 85; *ArtKanc* A4, A11v, A12v, A15, N17; *GrabowSet* K, Kv; *LatHar* 44, 318, 355, 584, 733 (8); Bog/ ktory sftawłzy łię człowiekiem/ kupił łobie kołcioł włáłną krwiá *WujNT* 482, 1.*Cor* 15/21, s. 132, 212, 300, 306 (29); *SiebRozmył* I2; *PowodPr* 34; *SkarKaz* 44b, 207b, 242b, 514b, 515b (12); *KlonWor* ded †2v.

W przeciwstawieniach: »człowiek ... Bog« (44): [powiedzieli Żydowie] będątz człowiekiem/ czynińs fie bogiem [Vulg Ioann 46/33] OpecŻyw 65v, 130, 131v; TarDuch B7; MurzNT Ioann 10/33; kácerzowy/ ktorzy páná Kryřtufá tylko zá człowyeká [...] á nye zá Bogá myeli KromRozm II d2; KrowObr 154, 185v, 213v [2 r.], [250v]; páthrzay w Kriřtufie Pánie nářzym dwie náturze rozne/ to Bog/ to człowiek SarnUzn E5; KuczbKat 40; BudNT Ioann 10/33; CzechRozm 22v [2 r.], 59v; Chriřtus ieřt Bogiem z cudow/ á człowiekiem z náтуры CzechEp 150, 148, 218, 296, 298, 303 (17); NiemObr 103, 105, 117, 136, 138; LatHar 120; WujNT Ioann 10/33, s. 195; SiebRozmyřl G2; SkarKaz 548b.

»człowiek ... bostwo (i człowieczeństwo)« (2): Ian nie o bořtwie zmyřlonym/ ále o człowieku [...] piřał CzechEp 307, 293.

»(prawy) człowiek ... duch (anioł abo Syn)« (5): [Chryřtus] ktory człowiekiem á nie duchem będąc/ ma kořci y ciáło CzechRozm 264, 30v, 39, 55, 157v.

Wyrażenia: »człowiek (Pan) Jezus Chryřtus; człowiek (Pan) Jezus; człowiek (Pan) Chryřtus« [szyk 88 : 41] (89; 22; 18): řlufáło aby tego człouyeka criřtufá począczye bylo řtakyey matky PatKaz III 117; KrowObr 155, 165, 208, 210, 254 (6); ieden Bog/ ieden pořrzednik Boży y ludzi/ człowiek Chryřtus Iezus [homo Christus Iesus]/ ktory řie dař fámeęo odkupieniem Leop 1.Tim 2/5; GrzegRóżn B3v, B4 [3 r.], B4v, C3, C4; mieřzkamy w nim/ iáko ludzie w człowiecze Pánu Kryřtufie RejPosWiecz² 91v, 91v; BiařKat 208v; Grzegřm 55, 65; O tym [...] Iezufie Chriřtufie człowieku/ á nie o ktorym inřzym przed nim/ mowá tá byřá v Bogá CzechRozm 25, 27, 38v, 46v, 58v, 62 (47); CzechEp 158, 205, 218, 291, 304 (37); CzechEpPORz **4; [przeciwnicy naszymy] iákař wtorá ořobę w Bořtwie/ z człowiekiem Iezufem złączoną/ wyznawáią NiemObr 119, 102, 116, 125, 136, 162 (17); ReszPrz 81, 82; WujNT 1.Rom 5/15, 1.Tim 2/5, s. 375, 405, 825; řá prawdźiwymi Kryřtiány/ to ieřt chwalcy Kryřtufá człowieká PowodPr 34.

»doskonały człowiek« [szyk 2 : 1] (3): KuczbKat 40; NiemObr 116; Dořkonałym Bogiem/ dořkonałym ieřt człowiekiem: z duřze rozumney y ciářá ludzkiego řpráwionym. LatHar 374.

»(obiecany) człowiek (řwięty) Mesyjasz« [szyk 8 : 4] (12): to rozumie o człowieku Meryařzu/ zdawná Oycom obiecánym CzechRozm 57v; Podźmyř iuř do końcá/ ktory [...] Prorocy/ o tymże obiecánym meryařzu człowieku/ pokázuią. CzechEp 298, 76, 284, 298, 304, 315 (9); NiemObr 163 [2 r.].

»człowiek (z nieba) niebieski« = *homo de caelo caelestis* Vulg (8): BudNT c4; CzechEp 295; Bogá nawyřřzego řynem [...] y człowiekiem niebieřkim názwány ieřt. NiemObr 97, 118, 120; WujNT 1.Cor 15/47, s. 14, 15.

»nie tego řwiata człowiek« (1): przypátrzywřzy mu řie [...] poználi iř tho nie tego řwiátá człowiek RejPos 208v.

»nowy człowiek« [szyk 6 : 1] (7): zakon řtáreęo przykazánia [...] wyniřzczyl/ áby dwoy lud zbudowař w fámy m řobie/ zá iednego nowego człowieká [in unum novum hominem] Leop Eph 2/15; BudNT Eph 2/15; CzechRozm 38, 163v, 210v; ktory [Chryřtus] ze dwu wczyniř iednego nowego człowieká w fámy m řobie. CzechEp 316; WujNT Eph 2/15.

»człowiek prawdziwy (Jezus Chrystus), prawy« [szyk zmienny] (71 : 29): Kyedi boze cyalo podnośła. Modlytwa [...] prawi czlowyeczne prawe cyalo łdzewyce narodzone *BierRaj* 20; *OpecŻyw* 81; iżbys łie prawdziwym człowiekiem okazał łącznacies chciał *TarDuch* B2; *KromRozm III* D7v; *KrowObr* 46v, 49, 214; *GrzegRóżn* B4, C3; *RejAp* 14; *RejPosWiecz*² 91v, 94v; *BiałKat* 226; *KuczbKat* 50; *WujJud* 43v; prawdziwa łłtotá ciáła Pána Kryšťułowego nie zginęła po zmartwychwłtáníu [...] lecz iáko w prawdziwym człowieku zołtály włalności dufze y ciáła *WujJudConf* 70; *RejPosWstaw* 21 v; *CzechRozm* 21, 39, 55, 157v, 178v (9); *SkarŻyw* 1, 285; X. K. [Powodowski] nie przyznawa Chriťtułowu tego: żeby on był prawdziwym człowiekiem *CzechEp* 344, 149, 186, 291, 308, 342 (25); *NiemObr* 120, 138; *ReszPrz* 79, 80; *ArtKanc* M12v; *LatHar* 221, 273; *WujNT* 121, 314, 375, 687, 825 [2 r.]; *SkarKaz* 243a, 244a, 514a, 608a [2 r.].

»człowiek Syn Boży« (3): *CzechRozm* 43v, 54v; Srzodek stáre⁸⁰ Testámentu człowieká łyná Bożego opifuie. *CzechEp* 296 marg.

»wtory człowiek (Adam niebieski)« [szyk 7 : 1] (8): *BudNT* c4 [2 r.]; *CzechRozm* 60v; *CzechEp* 348; Pierwłzy człowiek z łiemie/ łiemłki: wtory człowiek z niebá/ niebiełki [secundus homo de caelo caelestis] *WujNT* 1.Cor 15/47, s. 14 [2 r.], 619.

Zestawienie: »syn człowieka« = *Mesjasz* (1): abyłcie wiedzieli žetż łyn człowieka [filius hominis *Vulg Matth* 9/6; *Syn człowieczy WujNT*]/ má motz na łiemu odpuffczatz grzechy. *OpecŻyw* 43v.

Szeregi: »Bog, (a, i) człowiek« [szyk 112 : 8] (120): tys mie boga y człowieka twymi pierłiami panieńłkimi kármila *OpecŻyw* 185v, 1v, 9, [27v], 41v, 163 (7); *PatKaz I* 12, 12v; chczał łyą narodycz dla czlowyeka, aby gy odkupyl bądcz czlowyekym y bogyem *PatKaz II* 45v, 35, 36v, 57v, 61v, 74 (21); [dyjabel] upadł w pychą nychczacz bycz poddanym bogu członyekouy *PatKaz III* 98, 103 [2 r.]; *RejPs* 64; *SeklWyzn* b2v; *MurzNT* A4; *KromRozm II* b4v, d3, ł; *KromRozm III* B3v; *DiarDop* 103; *LubPs* M2v marg, Z2, Z2v marg; *KrowObr* C3, 12, 185v, 214, 215v; *BielKron* 19, 155; *GrzegRóżn* J3v; *Prot* C2; *RejAp* 126, 161v; *HistRzym* 40; co łprawował/ iáko práwy Bog y iáko práwy człowiek *RejPos* 101v, 3v, 100, 272v [2 r.]; iáko w Bogu prawdziwym/ y w człowiecze prawdziwym w łedney perłonie/ ktorą zowiemyPánem Kriťtułem *RejPosWiecz*² 91v, 91, 92, 94, 94v (7); *BiałKat* 101, 226, 231, 328v [2 r.]; *GrzegŚm* A3; *WujJud* 171v, 176, žp 69v—73; *WujJudConf* B5, 45, 69v, 93; *CzechRozm* 22v, 55v, 57; *KarnNap* D2v; on łełł práwy Bog/ y práwy człowiek/ ktory dla nas vćierpiál na krzyżu *SkarŻyw* 173, 101, 203, 357; *StryjKron* 145; *CzechEp* 75, 147, 218, 293, 312 (9); *NiemObr* 111 [2 r.]; *ReszPrz* 76; *WerGośc* 208; *ArtKanc* D12, M10v; *LatHar* 206, 239, 304, 373, 519 (7); Skoro pánná zezwolila/ nátychmiałł poczęła zupełnego Bogá y zupełnego człowieká *WujNT* 195, 481, 576, 724 [2 r.], 752, Xxxxx4; *SkarKaz* 276b.

»ciało, (to jest, a(l)bo) (prawdziwy) człowiek« (6): *RejZwierc* 197; Sin Boży tedy/ łłowo ono [...] które się [...] ciáłem/ albo prawdziwym człowiekiem łtáło *BiałKaz* E2; *BudNT* cv; *CzechRozm* 54v; obietnicę Bożą [...] opifał/ powiedziawłzy iż łię ona mowa ciáłem/ to łełł człowiekiem słtála *CzechEp* 210, 261.

»człowiek abo człowieczeństwo (lub ciało)« (2): [Chrystus] ćierpieć przez łámego łiebie [...] nie mógl: ále przez kogo łńżego/ to łełł wedle was/ przez człowieká ábo człowieczeństwo *CzechRozm* 55, 54v.

»mąż, (abo) człowiek« (3): *CzechRozm* 11; powieda być takiego łyná [*panny Maryjej*]/ który był mężem/ ábo człowiekiem zaráz [...] ielźcze się nie vrodziwłzy. *CzechEp* 262, 261.

»człowiek abo persona« (5): łámego tylko człowieká ábo perfony kthora nie iest Bogiem/ tá krew wypłynęła *GrzegRóżn* C2v, B2v, C3v, C4 [2 r.].

»syn człowieczy to jest (a) człowiek (prawice Bożej)« [szyk 2 : 1] (3): ty [*Boże*] zachoway rękę łwą ná człowieká prawice łwoiey á ná łyná człowieczego [*super virum dexteræ tuæ et super filium hominis Ps* 79/18] *RejPs* 120v; Chřišťulá Iezulá [...] który się wyznawał włzędy być łynem człowieczym/ to iest człowiekiem. *CzechEp* 148; *NiemObr* 117.

e. Ze stanowiska medycyny i psychologii nosiciel określonych cech fizjologicznych i psychicznych; *homo*, *vir* *Mącz*, *Modrz*; *anima*, *caro* *Vulg*; *animans* *Modrz*; *animus*, *persona* *Mącz* (3872) : Szłowyekyem łwádlwym nigdy niemiey towarzysłwá *March*¹ A3v, A4v [2 r.]; Nie záwždyć gdzie się vrodzi/ Tam się człóweku [*zamiast człeku*] łzczelno wodzi *BierEz* O2, B3, C3v, C4, D3v, Ev (14); *OpecŻyw* 5, 32v, 47v, 79v, 129v (9); *PatKaz I* 7v, 10, 12v; *PatKaz II* 65v; czemu bog y natura włofy dała człouyekouy *PatKaz III* 119v, 119 [2 r.], 119v [2 r.], 120; *Crassus*, qui habet corpus pingue [...] Myáłłý człowyek *Murm* 65, 65 [3 r.]; *Mymer*¹ 23v; *BartBydg* 70v; człowiek ktori ma łuchoti Dobrze aby łiedział w boru *FalZioł I* 116b, I 38a, III 12c, IV 5c, V 1v (304); Człowiek iest myłł prołta, praczułca dułza, na malucłki czas trwaiąci ducha prziiymacł. *BielŻyw* 135, 37, 47, 50, 106, 166 (30); *BielŻywGlab nlb* 14; Czemu człowiek niema kopyt iako inłze bydłó. *GlabGad* F3v, B7v, B8v, C7v, C8v, D3 (236); *MiechGlab* *4, 23, 65; W człowiecze teł [jest] pięć łmyłłow y pięć teł iest rodzałow rzeczy żywiączych *KłosAlg* A3, A3v [3 r.], A4v; Liekarz obiecuye tłłowiekowi zdrowie gdy niema mocy *March*³ T8v, V3; non timebo quid faciat mihi caro [...] przetho łie nie będe bał by mi czo złego człowiek nieucłinił. *WróbbŻołt* 55/5, 61/4, K6v, Y2, aa4,vv (10); *LibLeg* 7/97v; *RejPs* 54, 75, 83, 137v, 148 (14); *RejRozpr* Av, A4v, K4; Byłmo Szoka [*leg. z oka*] człowyeku vmye zegnacł thymi łłowi *LibMal* 1544/88y, 1547/128, 1550/154; *SeklWyzn* 3v, Fv; O moy namileyłzy oycze/ pomni iłes człowiek *RejJóz* B4, C5v, E4, Fv, Iv, L7 (11); *RejKup* b2, p6v, S; rácz wálzá łáskáwołć vznác/ że y wy iestelcie człowiek iáko y my z niewiáłty ciełefney národzony *HistAl* F5, Av, A4v, H7, K4v–K5, M2 (13); *KromRozm I* B2v [4 r.]; *MurzHist* F4v, K3v, Rv, R2, S4 (7); *MurzNT Matth* 7/5, 12/12, *Luc* 7/25, k. 51, 103v (8); *KromRozm II* p4, q2, r2, r2v, f2v (15); by teł dobrze Augułtyn inácey to wykłádał/ człowyek teł był *KromRozm III* N, B7, F5v, Lv, N, N2v (11); *Diar* 22; *DiarDop* 100; o nieprzełpyecłnołci łwiátá/ y affekciech przyrodzonych człóweku/ s łtrony ciála y dułze. *BielKom kt*, A3, B3, B7, C2, C3v (27); nic miłłłego człowyekowi náurá nye dáłá yáko kołdemu łwe dzyatki *GliczKsiął* Q3, D4, H3v, K5, N7, O2v (63); *LubPs* I2, K4v, L, N3, S6v (23); *ZapWar* 1558 nr 2686; *GroicPorz* a2, hh4v, 113 [3 r.], 114v, mm; Iełłi łám męłztzyná iest tłłowiek/ tlyli tełz y niewiáłtá iest tłłowiek? *KrowObr* 202v, 25v, 58v, 102, 202v, 227V (21); co iest zá człowiek/ myłłac głowá boli. *RejWiz* 41v, 30, 44v, 66, 93, 130v (49); doznałem nic nie być leplłłego iedno wełelić łie człowiekowi w pracach łwoich [*laetari hominem in opere eius*] *Leop Eccle* 3/22, *Ps* 38/6, *Eccli* 20/21, 27/28, 42/12, *Gal* 1/12 (55); *OrzList* e2v, f4v, g; *UstPraw* A4v; *RejZwierz* 8v, 114, 123v, 134, 143; pod łieniem mądrołci y pod łieniem łrebrá odpocłzynie człowiek [*requiescet homo*] *BibRadz Eccle* 7/13, *Gen* 17/17, *Iob* 34/7, *Prov* 27/6, *Eccle* 1/3, *Hab* 2/5 (93);

bo też fye drugdy Krol ná fádzie (iáko Człowiek) fádzac nas omyla *OrzRozm* O2v, B4v, G2v, H2v, L4, M2v (7); Pámietay Attilá żeś człowiek/ obáčz fie iż nie człowieczeńkie czyniłz *BielKron* 298; w láźni gorącey człowiek pręthko omdleie *BielKron* 335v, 35, 73v, 81v, 444v, 462v (128); *GrzegRóżn* B3, C2v, Lv, L2, L4 (10); w człowieku fą mocarki dziwne [*popędliwość, żądza, bojaźń, żałość, radość*] *KochSat* B4v, B4; *KwiatKsiąż* B4, D2, E4, F4v, G4v; człowiek káždy we dwu niedziel [!] [...] po národzeniu swoim pilnie fie przypatrza światłowi *LeovPrzep* H4v, H4v [3 r.], I [2 r.], Iv; Przyrodzenie przidáło człowiekowi chćywość wynálezenia prawdy. *Mącz* 145d, 11b, 143b, 266b, 325c, 341a (184); wolność w człowieku myśl mnoży *OrzQuin* R4v, B4v, Q2v, R4v, S, Vv (12); *Prot* A4; ięzyk mowiący w człowieku nie może fie dzielić od człowieká mowiącego. *SarnUzn* D, E8v, F4v, [G2v], H2; Człowiek y wśzeláki żywiól fádło maiący/ bes śiárki obfitości nie trwa *SienLek* V3v, 11, 23, 36v, 122v, 139 (110); Strách á boiaźń to ieft przyrodzona rzecz káżdemu człowiekowi *RejAp* 22v, 58v, 76, 77v, 78, 79v (12); nie pátrzymy ná przyrodzenie/ pátrzymy ná to/ co człowiek rozumem á ręką vrobi. *Górndworz* L16, G3v, I2v, K5, L8v, Ff2v (125); *GrzepGeom* A4v; *HistRzym* 15, 22v, 23 [2 r.], 31v; *RejPos* 16v, 46v, 101v, 236v, 300v (63); *RejPosWiecz*² 91; *RejPosWiecz*³ 96v; iż fye naydzie niepożytheczny człowiek/ y iuż człowiekiem nie będzie? [...] fám ich [*ludzi*] niepożytek ftrácić ich bytności nie może. *BialKat* 311, 268v, 311; *GrzegŚm* A3 [2 r.], 2, 20, 24, 31; *HistLan* F4; *KuczbKat* 295, 300, 335, 420, 430 (8); człowiekowi nic nie ieft drośfłzego iáko čás *RejZwierc* 62v, 61v, 73, 146v, 150v, 261 (173); *BielSpr* 45, 49; *WujJud* 131, 252v; *RejPosWstaw* 41v, [41²], [110³] [2 r.], [110³]v; z niego [*drzewa na śródzie*] też bráło pokarm káżde ciáło (*marg*) Miáło káždy człowiek (–) *BudBib Dan* 4/12, *Eccle* 1/3, 8/1, *Is* 2/22, *Sap* 9/5, I 3d (26); *HistHel* C4v; *WierKróc* A4, B; *BialKaz* B4 [2 r.], F3v [2 r.], I3; *BudNT Matth* 7/9, *Ioann* 5/34, *Rom* 7/24, *Iac* 5/17, b5v (6); obroná która z przyrodzenia/ nie tylko człowiekowi fámemu/ ále y wśzemu fтворzeniu ziemśkiemu [...] ieft [...] wrodzona *CzechRozm* 242, 63, 89v, 163v, 231, 239v (42); *PaprPan* A4, I4v, S4v, T3, Z3 (7); *KarnNap* C4v; ma być przypomináne zwierzchnemu Pánu/ áby fię znał być człowiekiem [*ut cognoscat se hominem esse*]: to ieft żwierzęciem poddánym błędom. *ModrzBaz* 101, 37, 40, 52, 75v, 143v (55); *ModrzBazBud* ¶6v; *SkarJedn* 22, 23, 26, 43, 44 (8); *KochOdpr* A3v; A choróby/ iż fye ták w człowieku [...] nigdy nie trafią/ áby złączoné/ á z drugiemi fópólné/ być niemiały *Oczko* 31v, 3v, 15, 18v, 23v, 33v (12); *Calag* 348a [2 r.]; *KochPs* 9, 24, 51, 63, 76 (24); ná onym 40 łokiet wyfokim fłupie trzydzieści lat wycierpiawfzy/ Potym iáko człowiek vmarł [*Symeon*] *SkarŻyw* 31, 99, 118, 124, 213, 271 (12); Wfzytki ludzkie fráfunki vmiéśz wykorzenić [*mądrości*]/ A człowieká tylko nie w Anyolá odmięnić *KochFr* 9, 10, 14, 16, 23, 24; *StryjKron* 566; człowieká pópolicie zowie [*w języku hebrajskim*] fynem człowieczym 1. Moi. 6. v. 2 *CzechEp* 307, 45, 155, 162, 183, 316 (17); *NiemObr* 6, 23, 136, 138, 166 (12); *KochFr* 39, 67, 68, 111, 124 (7); *KlonŻal* C2; *KochDz* 104, 105 [2 r.], 106; *KochMarsz* 153; *KochPhaen* 1; zowią [*Lutra*] Philauticum, to ieft/ człowieká/ który o żadnym infzym nic/ tylko fám o fobie wiele trzyma *ReszPrz* 63, 8, 53, 61, 80, 85 (7); *WerGość* 228, 244, 254, 256, 260 (11); *WerKaz* 299, 301 [2 r.]; Człowiek mdła rzecz *WisznTr* 26, 9, 22, 28; *BielSen* 5; *BielSjem* 22; fzkodá zwác człowiekiem/ kto bydlécé żyie *KochPieś* 51, 9, 26, 29, 48, 71 (11); Sam ze wfzytkiego fтворzenia/ Człowiek ma śmiech z przyrodzenia *KochSob* 59; *KochTarn* 77; *PudlFr* 40, 43, 47, 51, 58 (7); *ArtKanc* L12v, O4v, Q11, S11; *BielRozm* 10, 32; vmyfł náfz od

ktorego człowiek człowiekiem ieft názwan *GórnRozm* A3, A3, A4v, B4, H3, Kv (30); *KochProp* 16; póki w łwéy mierze trwa [*temperatura corporis*] [...] póty y człowiek obyczáiw zwykłych fye trzyma *KochWr* 29, 29, 31 [2 r.], 32, 39; *Paprup* Hv; *ZawJeft* 25, 27, 29 [2 r.], 35, 42 (9); *ActReg* 48, 173; Lactes – Kifzki mnieifze wczłowieku. *Calep* 575b, 75b, 746a; *GostGosp* 2, 4; *GostGospPon* 169; wolę człowieká bez pieniędzy niż pieniądze bez człowieká. *Phil* F4, B, I, K, M, Q2 (21); *GórnTroas* 4 [3 r.], 22, 65; *KochCn* B3v [4 r.], B4, B4v [3 r.]; báczny człowiek nie to ma czynić/ co v drugiego widzi/ ále to co mu przyftoi. *KochPij* C3, C [2 r.], Cv [2 r.], C2, C2v [3 r.]; *GrabowSet* Ev, I4v, K3v, Mv, N2 (15); *KochFrag* 20, 23, 26, 38, 47 (10); *OrzJan* 18, 31, 72, 92 [2 r.], 120; *LatHar* [249], 298, 536, 581, 647 (16); *KołakCath* B4v; bez tego fłóncá fтворzonego/ człowiek/ y kázda rzecz żywiącá żyć niemoże *KołakSzczęśl* A2, C4; Cořz nád to więcej człowieku potrzebá/ Iedno kiedy ma z gębę chlebá *RybGęśli* C2, D, Dv; iefli fię godzi w fżábáty dobrze czynić czyli zle? duřę (*marg*) żywot ábo człowieká. Hebráifm (–) záchować czyli zátrać? *WujNT Luc* 6/9; gdyby nie były fłrocone one dni żadne ciało (*marg*) żaden człowiek. Hebráifm. (–) nie byłoby záchowane *WujNT Matth* 24/22, *Act* 10/26, s. 173, 309, 581, 687 (39); *WysKaz* 40, 45 [2 r.]; *JanNKar* A3 [2 r.]; *SarnStat* [8], 131, 550; *KlonKr* C3, E3, E4v; y iedwab' y płotno z pokrzywy/ Człowiek wynálazł *KmitaSpit* A4v, A3v [2 r.], C3; [*opilstwo*] człowieká iáko niemotę czyni. *PowodPr* 71, 17, 27, 72, 79; Do miáftá ludzie fię kupią [...] áby ieden z drugiego miał pomoc: gdyż fám człowiek ieft z fiebie niedořtáteczny *SkarKaz* 633a, 5a, 83b, 118a, 120b, 638a (21); *CiekPotr* B, C3, 36, 71, 83 (6); *CzahTr* B2, [Dv], F3, I, Kv (9); *GosłCast* 43, 55, 60, 66, 68 (10); *PaxLiz* B3; *SkarKazSej* 663b, 684b, 698b, 700a; iáko świat ma cztery napřednieyfze wiátry [...] ták teř człowieká cztery áffekty napřednieyfze vnořzú *KlonFlis* A4v, A4, B4, C, C2v, E (7); *KlonWor* 56, 71, 76, 79, 82 (13); *SzarzRyt* Av, Cv, C3 [2 r.].

cum nm (1): trzey człowiekow vmarło *WysKaz* 20.

W przeciwstawieniach: »anjoł ... człowiek« (2): Zař Anyoł/ á nie człowiek/ wyřłwić to może? *GrabowSet* S4; *KochFrag* 25.

»człowiek ... bohater« (1): Dla tego fię człowiekiem znay/ Z bohátyrem fię nie wřpieray. *BierEz* G2.

»duch ... człowiek« (2): *SarnUzn* F7; to prawdá iř [*jest*] nie duchem/ ále człowiekiem *CzechEp* 100.

»kamień ... człowiek« (3): Człowiek nie kámień *KochFr* 16; KAmieniem/ nie człowiekiem/ poczytałbym tego/ Ktoby fię nie vřalił *WisznTr* 7; *KochTarn* 73.

»człowiek ... motyl« (1): bądř práwie człowiekiem á nie owym motylem co leci gdzie go wiátr poniefie. *RejZwierc* 146v.

»nie człowiek, ale niedoperz« (1): z tákowym fřálbierzem/ Co nie będzie człowiekiem: ále niedoperzem. *KlonWor* 73.

»robak (a. robaczek) ... człowiek« (4 : 3): A ia ciem ieft robak á nie człowiek [*Ego autem sum vermis et non homo Vulg Ps* 21/7] *TarDuch* A2v; *RejPs* 31; Práwyem yuř yeft nye cřłowyek lecz marny robaczek *LubPs* Fv; *KochPs* 30; *GrabowSet* F2v; *JanNKarGórn* G4; *SkarKaz* 82b.

»złe a nie człowiek« (1): Coř to złego á nie człowiek/ Vkař ogon boř wilkołek. *BierEz* B4.

»(nieme) řwi(e)řzę, bestyja, bydlę (a. bydło), niema twarz ... człowiek« (4 : 3 : 3 : 1): *BierEz* Dv; *Bielřyw* 4; *HistAl* K8v; fńádnie nieme řwirzę w fřwych fřprávach zábłádzi/ A człowiek fię baczeniem

[...] rządzi. *RejWiz* 29; choć człowiek choć bydlę będzie [*sive iumentum fuerit sive homo*]/ niezostanie żywo. *Leop Ex* 19/13; człowiek też żołądek ma/ ná kthory częścicy niż niema twarz choruie *SienLek* 95v; *RejPos* 247; *RejZwierc* 62 [2 r.], 64v; dobre dobrym oddawać ieft rzecz wrodzona: nietylko człowiekowi ále beſtyam bez rozumnym. *PowodPr* 17.

W porównaniach (18): człowiek yáko ſyáno nye może długo trwać [*Homo, sicut faenum dies eius Ps* 102/15] *LubPs* X4v; *RejWiz* 52v *marg* [2 r.], 87v *marg*, Cc4v [4 r.]; Truncus homo [...] Człowiek yáko pień gnuśny *Mącz* 467a; przy vrodzeniu człowiek ieft iáko pijáná/ po vrodzeniu iáko báńká *RejZwierc* 47v; *CzechRozm* 218; Błąd ieft człowiek *KochPs* 57; Mára człowiek *KochPs* 209, 58, 154; *ArtKanc* Q19v; *GórnTroas* 33; Proch w ſwiećie człowiek *RybGęśli* D2.

Przysłowia: Ktory człowyek plewami fyeie ſwoię rolą/ táki nędzę bęđzye żał *March*¹ A3v; Abowiem cokolwiek bęđzie ſiał człowiek/ to też bęđzie żał [*Quae enim seminaverit homo, haec et metet*] *WujNT Gal* 6/8.

Człowieká znać po ſkorze. *BierEz* H4v.

v ſtarich ludzi było to w poſpolitey przypowieſci, Człowiek prawi, człowieku, albo Bog albo Diabeł *GlabGad* L8v–M; Po Bogu człowiek człowiekowi naylepiey może vczinić *Mącz* 378a; Człowiek człowiekowi ieft czáfem miáſto Boga/ Czásem też miáſto wilká/ ábo złego wrogá. *KlonWor* 81 [ogółem 3 r.].

Miltzącego tżłowieká/ y też ćichey wody/ záwſſe ſie ſtrzeż *March*³ V7.

yáko on powyedzyał Terencius/ nád człowyeka nyeumyeyętnego nic nyemáſz nyefpráwyedliwſſego *GliczKsiąż* L3v [*idem*] *Mącz* 254d.

twoyciem ya przychodziń [*advena ego sum apud te Ps* 39/13] (*marg*) Człowyek ieft iáko gość ná ſwiecie (—) *LubPs* L *marg*.

Iáko mowią: Z bogáctwá álbo z doſtátku człowiek ku złoſćiam przychodzi *BielKron* 346; bogáctwo poſpolićie roſpycha człowieká *GórnDworz* Hh8.

Omnium horarum homo [...] Człowiek y do rády y do zwády *Mącz* 158a.

Medicis licet impune hominem occidere, Lekárze mogą bes káźniey człowieká zabić. *Mącz* 332a.

Człowiek zá dziefięć grzywien/ ſzkápá zá ſto złotych. *BielSat* D4v [*idem*] *BielRozm* 32.

Ieſth prawi człowiek żwirzę iedno/ ktore ſie ſmieie *GórnDworz* Ov.

to miſtrzowie powiedzieli [...] że w ſerce człowieká mądręgo nie wnidzie nic ſmutne^{go} *HistRzym* 23v.

to czyni y mówi człowiek/ co w ſercu ma [*ex abundantia enim cordis os loquitur Vulg Matth* 12/34] *BiałKat* 36.

Owa wſzytkochmy ludzie iednoż pleban człowiek. Y któż ieft táki ktoryby [...] nigdy nic z niey [*powinności swojej*] nie wykroczył? *RejZwierc* 78.

czego człowiek nierozumie o to máło dba. *KarnNap* A2v.

zbládzić iáko człowiek może *WujJud* 37.

iáko ieft ſtára Euripidowá powieſć/ ieden człowiek niemoże wſzytkięgo obáczyć [*ut Euripidis uetus dictum fertur, unus uir non uideat omnia*] *ModrzBaz* 131v.

Bárżiey do ſercá to/ co boli/ człowiek Przypuſzcza/ niżli co gmyſli ſie dzieie. *KochOdpr* Bv.

do złego człowiek ná koniu ręczym przyśpiefzá/ á ku dobremu ná wole fię wlecze. *SkarJedn* 383;
Rychley do złego człowiek fię da przywieść. *SkarŻyw* 82 marg.

pośpolicie ludzie mówią/ *varietas delectat*; iákoby rzekł: Człowiek fklonny do nowości rad fię
kocha w rozliczności *LatHar* +5v.

niewie człowiek kiedy co ma iáko to ímákuie/ áż dopiero gdy to ítráci/ toż to cukruie. *GostGosp* 5.

Frazy: »głupieje człowiek« (1): Głupieie [*Brutescit PolAnt Montanus*] káždy człowiek od
vmieiętności *BudBib* Ier 10/14.

»człowiek poczernieje« (1): Człowiek myfląc poczernieie *BielKom* E8v.

»człowiek tępieje« (1): Hebescit [...] animus in ocio, W próżnowaniu człowiek tępieye y lenieye.
Mqcz 259a.

»człowiek się wyszuma (wyszumieje)« (2): kapušta iż ma moc rozpufczaiącą przeto żołądek
laxuie [...] á tak fię człowiek richley wyfzuma gdy nic w zgorę nie wřchodzi czo by miało mozg [...] zarażać. *GlabGad* 13; Tak człowiek wyfzumieie Po wczorayfzym. *LudWieś* B4v.

»zdycha człowiek« (1): zdycha człowiek [*mortuus est homo*]/ á gdzież ieft? *BudBib* Iob 14/10.

»człowiek zgrzybieje« (1): w trofće człowiek zgrzybieie *KochSob* 58.

Wyrażenia: »cały, wszytek, zupełny człowiek« = *totus homo PolAnt* [szyk 21: 5] (15 : 10 : 1): Ma
[kość z serca jeleniego] mocz fercze pořilać y wřzythkiego człowieka *FalZioł* I 95d, V 4v, 62, 112;
WZroft czałe⁸⁰ człowieka wiele o nim dawa znać. *GlabGad* M2v, A7, Mv, M2, M2v; *KromRozm*
III Bv; *BielKom* C6; [Pan Bóg] chce mieć nie połowicę/ ále obiedwie tzęści zupełnego tżłowieká/ y
Duchá y ciáła *KrowObr* 116; *BibRadz* I 1d, 306b, *Ioann* 7/23; *SienLek* 61v; *RejPos* 270v; *GrzegŚm* 2
marg, 19, 21 [2 r.]; *BudNT Ioann* 7/23; DVSZA z Zydowřkiego znáczy niekiedy całego człowieka.
Már: 3.4 [*animam salvam facere*] *WujNT* Yyyyy2v; duřzá fámá bez ciáła/ nie ieft człowiekiem całym
SkarKaz 3b, 3b, 208b.

»chory, niemocny, niezdrow(y) człowiek« [szyk 13 : 6] (15 : 2 : 2): to niemocznemu dawać ieść/
y tę iuchę pić [...] bo to człowieka niemocznego barzo pořila *FalZioł* V 68, I 54d, III 4d, V 75v,
84, 89v (10); Twarz blada vkazuie człowieka nie zdrowego *GlabGad* N2v, L, 02; *BielKron* 258v;
SienLek 21v; *RejPos* 225v; *KuczbKat* 200; ieřli fię chory człowiek wřtydźi rány řwoiey Lekářzowi
okázác *WujJud* 89; *Oczko* 4.

»ciężki (a trudny) człowiek« (2): *Mqcz* 98a; Wyrwi mię/ z okrućieńřtwá człowieka ciężkiego.
KochPs 103.

»człowiek cnotliwy, cny, wysokiej (a. dobrej, a. niepospolitej, a. wielkiej) cnoty,
niecnotliwy« [szyk 33 : 30] (50 : 4 : 6 : 3): wřtawił Břřkupem człowieka wyřokiey cznoti imieniem
Andrzeia Warzyło *MiechGlab* [88]; *RejPs* 147; *MurzHist* V2; *GroicPorzRej* C4; wiem tu człowieka
nie dáleko cnego *RejWiz* 146v; *Leop Esth* 16/15; *BibRadz Eccle* 7/27, 2.*Mach* 8/32; *OrzRozm* I,
M2v; *BielKron* 145, 228v, 357v; *KwiatKsiqż* Gv; *Mqcz* 11c, 419c, 499b; *RejAp* 42v, 128; thego ia
fámego mam zá práwego Philozophá/ kthory chce być cnotliwym człowiekiem *GórnDworz* G3, G3,
L2, Hhv; *HistRzym* 22v; *RejPos* 20, 41, 41v, 43, 56v (11); *BiałKat* 163v; *RejZwierc* 20, 37, 81v, 92v,
120v (10); *BiałKaz* I4; *PapřPan* Y3v, Z2; *KochPs* 10, 184, 205; *KochFr* 107; *ReszHoz* 133; *KochPieś*
43; *GórnRozm* B, Ev, G, G4v; *ActReg* 84, 118, 169; *KochFrag* 50.

»czysty (a ochędóżny) człowiek« [szyk 4 : 3] (7): *GliczKsiąż* B5, B8; człowieką czyftego [*mundi viri*] profta ieft ípráwá. *BibRadz Prov* 21/7; *BielKron* 37; *Mącz* 149d; *HistRzym* 73; *RejZwierc* 108.

»(barzo, wielmi) dobry, dobrej wolej, dobrego żywota, serca dobrego człowiek« [szyk 66 : 35] (96 : 3 : 1 : 1): ten gośpodárz był człowiek dobri *ForCnR* A2v; *PatKaz III* 149; Andrzej z Kobyłina wśelkiemu człowieku dobrej wolej *BielŻywGlab nlb* 8; *GlabGad* N8, O5v, P3v; *BierRozm* 16; *WróbŻółtGlab* A4 [2 r.]; *RejKup* m5; *GliczKsiąż* Ev, Nv; *KrowObr* 66 [3 r.], 246; *OrzList* e; ięzyk łáfkáwy w dobrym człowiecze [*in bono homine*] obfithuie. *Leop Eccli* 6/5; Tám Ioáchym miefzkał/ człowiek dobrego żywotá *KochZuz* A2, A4v; *RejZwierc* 61 v; *BibRadz 2.Mach* 15/12, *Ioann* 7/12; *OrzRozm* L4v; Człowiek był [*Jagiello*] fercá dobrego/ vrody średniey *BielKron* 387, 136, 137v, 154, 228v; *Optinuit existimari bonus*, Wfobił fie w to że był mian zá dobrego człowieká *Mącz* 447c, 29a, 36c, 114a, 115c, 138a (15); *SienLek* 10v; *RejAp* 128; *GórnDworz* G3, L2, Q2v; *HistRzym* 29v, 88v; *RejPos* 201; *RejZwierc* 39v, 115, 126, 175, 177 (14); *WujJud* 53v; *BudBib Prov* 13/22, *Eccli* 29/17; *WierKróc* B2; *BiałKaz* C4v; *BudNT Luc* 6/45; *PapRpan* T3; *ModrzBaz* 27v, 43, 43v, 95v, 107 (7); *KochOdpr* B4v, C3; *KochPs* 16; *CzechEp* 3; *KochFr* 65; *KochDz* 104; *ReszPrz* 52; *ReszHoz* 133; gdy ludzie pośpołu miefzkać poczęli/ obráli fobie Krolá/ naylepszego miedzy fobá człowieká [!] *GórnRozm* M4v, B; *GostGospSieb* +2v; *Phil* I3, M4; Człowiek dobry [*Bonus homo*] z dobrego fkarbu fercá fwego wynośi dobre *WujNT Luc* 6/45, *Matth* 12/35, s. 748; *SarnStat* 335; *VotSzl* C; *SkarKazSej* 699a; *KlonFlis* B4; *KlonWor* 41.

»dzielny człowiek« [szyk 4 : 2] (6): [*króla*] witáli Pośłowie [...] przez Páná Mikołáiá Sienickiego/ Márzfálká fwego/ dzielnégo człowieká. *OrzQuin* I4v, Z4; *GórnDworz* Kk4v; *RejPos* 25; *RejZwierc* 93, 113.

»głupi, niemádry człowiek« [szyk 9 : 9] (16 : 2): *OpecŻyw* 120v; Nozdrze ciałne á grube [...] vkazuią człowieka głupiego *GlabGad* O; temu człowiek głupi [*vir insipiens*] nie porożumie [!] *WróbŻółt Ps* 91/7, 13/1, k. E; *RejKup* r6v; *MurzNT* 61 [2 r.]; *DiarDop* 99; W miefzkániu íspráwiedliwego fkarb [...] á człowiek niemádry [*imprudens homo*]/ rozprośfy go. *Leop Prov* 21/20; *OrzRozm* Dv; *LeovPrzep* F2; *GórnDworz* Ee4v; *RejZwierc* 112 marg, Aaa3; *ModrzBaz* 58; *KochPs* 57; *GórnRozm* A2v.

»goły człowiek« (2): Gdybymći Iezufá Chriftufá gołym człowiekiem/ iáko ktorego infzego pokládał *CzechRozm* 65v; *CzechEp* 340.

»jeden człowiek« = zwykły, taki, jak inni ludzie (2): rzekł [*Samson*] [...] zemdleię/ y będę iáko ieden człowiek [*unus homo (marg) ex hominibus* (–); *innym ludziom podobny Wujek*] *BudBib Iudic* 16/11, 16/7.

»człowiek krwie« (1): kto go [*ubogiego*] ofśukawa/ ieft człowiek krwie [*homo sanguinis*]. *Leop Eccli* 34/25.

»człowiek lekki« [szyk 2 : 1] (3): palcze odstawaiące od fiebie znamionuią człowieka lekkiego *GlabGad* P2; *GórnDworz* M; *GrabowSet* B2.

»(dobrotliwy) ludzki, skłónny człowiek« [szyk 1 : 1] (2): *Affabilis* [...] Dobrotliwy/ Lucki/ Skłónny człowiek *Mącz* 119a, 115d.

»człowiek mádry (baczny, mierny itp.)« [szyk 45 : 38] (83): inych ludzi przygody [...] Czyniá człowieká mędrzzego *BierEz* K4, D3v; *ForCnR* C2v; *PatKaz III* 121, 135v; *BielŻyw* 97, 110; *GlabGad*

O2, O4v, O6, P4v; *MurzHist* B3; *MurzNT* 61 [2 r.]; *GliczKsiąż* Nv; dary zaflepią oczy mądrego człowieka *GroicPorz* bv; *Leop Prov* 21/22, 29/9, *Eccli* 21/20; *BibRadz* 1.Par 27/32, *Iob* 34/34, *Prov* 21/20, *Eccle* 7/6, 7/8 (9); CEleştynus [...] będąc człowiekiem mądrym y wczonym *BielKron* 183v, 25, 79v, 184v, 186, 262; *KwiatKsiąż* E2, P4v [2 r.]; *Mącz* 16a, 250d, 340c, 355b, 419b; *OrzQuin* O2v; *GórnDworz* S2; *HistRzym* 23 [2 r.], 68; *RejPos* 306; baczny á mądry człowiek y lwá vkroci rozumem swoim *RejZwierc* 72, 78, 80v, 91v, 150v, 166v (18); *BudBib Eccli* 20/7; *WierKróc* Av; *ModrzBaz* 7v, 43v, 106v, 121v, 138; *CzechEp* 54; *GórnRozm* Ev, G, N3; *Phil* M3; *WujNT Act* 13/7; *VotSzl* C; *CzahTr* I3v.

»człowiek mężny (a cnotliwy, możny), serca męznego« [szyk 4 : 3] (6 : 1): bądź mężnym człowiekiem [*filius fortis*]/ á sprawuy walki Pánkie *BibRadz* 1.Reg 18/17; [*Fredrusz*] iż był człowiek fercá męznego chciwy ku pothkaniu *BielKron* 417v; *RejAp* 82; *PaprpPan* Ccv; *ModrzBaz* 8; *CzahTr* I3, I3v.

»człowiek (śmiały) mocny« [szyk 12 : 3] (15): Chroń się człowieka mocnego *BierEz* M2v; *ForCnR* C3; *GlabGad* M2v, M7v, O2v, O3, O3v (9); *HistAl* D3; *BielKron* 122; *HistRzym* 80v; *SkarKazSej* 689a.

»nędzny, mizerny, mały człowiek« [szyk 38 : 12] (34 : 9 : 7): *ForCnR* C4; [mądrość] z małego człowieka czyni wielkiego *BielŻyw* 171; *RejPs* 188; *HistAl* F5; *MurzHist* C2v, E2v, F4v, H, N3 (6); *BielKom* D4v; nawięcey Liedmdziefiat lat tego nędznego wieku/ Przedłuży fie tu ná świecie mizernemu człowieku *LubPs* T6v, X5v; *RejWiz* 14, 18, 52v, 116v; *RejZwierc* 125; Mały Człowiek Defzpot/ niewiedzieć s kąd fye wziął *OrzRozm* C3; *BielKron* 315; Canalicula, Nędzny człowiek. Nędznik *Mącz* 33a, 130b, 256a; *HistRzym* 43, 45, 91v, 121v [2 r.], 125v; przyrodzenie człowieka nędznego rodzi fie iáko goła tablicá/ zgothowana ku pińaniu *RejPos* A6, 10v, 210v, 225v, 226v, 233v (18); *RejZwierc* 4v; *Phil* K3.

»nieludzki (a przykry) człowiek« (2): *Austerus homo*, Nielucki człowiek *Mącz* 22a, 18a.

»niemężny człowiek« (1): *Megabizus* [...] per *Methap.* accipitur Miáto niemężnego człowieka [!]/ to yeft máłpiego á niewieściego przyrodzenia *Mącz* 213d.

»niepospolity człowiek« (2): *GliczKsiąż* B6v; *incomparabilis uir*, Niepośpolity człowiek/ który łobie równia nie ma *Mącz* 280b.

»nieprawdziwy człowiek« [szyk 1 : 1] (2): *Fabulator*, Łgars/ Nieprawdziwy człowiek *Mącz* 113b; *KochPs* 17.

»człowiek niewinny, serca niewinnego« [szyk 6 : 3] (8 : 1): Prześladyac thu człowyeká fercá nyewinnego *LubPs* Zv; *Leop Prov* 14/15; *RejPos* 101, 205v, 285; *RejZwierc* 135v; wnet człowiek niewinny [*vir sine querela*] walczył zá nie *BudBib Sap* 18/21; *KochPs* 16, 19.

»ni(k)czemny (niegodny) człowiek« [szyk 17 : 15] (32): *RejPs* 95v, 149v; yeſli go [*dziecię*] w roſkoſſy á w myękkim [...] chowaniu będyeſz myeć/ yádwabnikyem go potym á niczemnym człowyekyem doſtányeſz *GliczKsiąż* E4v; *BibRadz* 2.Reg 3/33; *BielKron* 79v *marg*; *Homo uilis*, Szuyá, Niczemny człowiek *Mącz* 23a, 200d, 209c, 222d, 242b, 381a (11); *GórnDworz* D3; *RejPos* 37v, 39, 192, 202v, 319v (11); *RejZwierc* 112, Aaa3b; *KochPs* 57; *Phil* R.

»obludny człowiek« [szyk 4 : 1] (5): *BibRadz* I 281a; *RejZwierc* 42; *LatHar* 136; *JanNKar* H4; W ten fię čás obludnego człowieka nawięcey ftrzeż/ kiedy nałmączniey [...] mowi *KlonWor ded* ++2v.

»człowiek (fałszywie) omylny« [szyk 6 : 3] (9): *RejPos* 189; ia tobie nie Ieronimá [...] álbo ktorego inżego omylnego tżłowieká vkażę ále Páwłá Świętego *KrowObr* 223; *RejAp* E5v, 8, 179; *RejPos* 190, 206, 313, 345v.

»osobliwy człowiek« (1): *Misanthropos* ... Latine osor hominum, Nietowárziski/ ofobliwy człowiek *Mqcz* 223d.

»pewny człowiek« (2): *KochSat* C2; Recte dare literas. W pewne ręce/ álbo pewnemu człowiekowi *Mqcz* 348d.

»poćciwy człowiek« [szyk 113 : 94] (207): Wizerunk, właŃny żywotá człowyeká pocźciwego *RejWiz kt*, A3v, A6v, 44v, 46v, 91v (7); *RejZwierc* aa2, 113; *BibRadz* 2.*Mach* 15/12; *OrzQuin* H [2 r.]; *RejAp* AA4, 128; *GórnDworz* E2v, Hv, L3v, N5; Zadny kłafztor Pánu wdzięcznieifzy nie ieŃth/ iáko dom człowieká pocźciwego *RejPos* 43 *marg*, 43, 116v, 134, 175v, 233 (9); *HistLan* A2v; Poćciwy człowiek co s cnotą flub bierze/ Więcey ípolnego niżli íwego ftrzeże *RejZwierc* 223, B, 77, 82, 210, 274 (174); *PaprpPan* E2v, Pv, X4v; rzadki kto fię czuie być pocźciwym człowiekiem [*qui de dignatione labore*]/ naydzie się/ coby chciał być miedzy świádki [...] policzon. *ModrzBaz* 140v; *GórnRozm* B3v.

»pokryty człowiek« = *obludnik* [szyk 5 : 3] (8): *Leop Isai* 9/17; Pan odpowiedział mowiąc/ Pokrythy człowiecze [*Hypocritae*] *BibRadz* *Luc* 13/15, *Iob* 13/16, 20/5, 34/30, I 3a; *RejPos* 170; *LatHar* 136.

»człowiek poważny, wielkiej powagi« [szyk 14 : 6] (19 : 1): *GroicPorz* hhv; *RejWiz* 170; *BielKron* 186v; *Adest uir summa autoritate* [...] Mamy człowieka wielkiej powagi *Mqcz* 126a, 111a, 149a, 149b, 204b (6); *GórnDworz* Kkv; Człowieká poważnego wŃzyfcy fie wŃtydáią *RejZwierc* 135v, 22v, 135v, 146v, 164v, 165 (11).

»człowiek prawy, prawdziwy« [szyk 19 : 9] (19 : 9): *RejRozpr* E3; chcę vżyć wolney myŃli iáko człowiek prawy *RejJóz* F4v, H; *RejKup* r2; *GliczKsiąż* Fv; Żyw íobie ták pocźciwie iáko człowiek práwy. *RejWiz* 81, 4v, 10, 32, 49, 96 (7); mnie wiárę dáć/ iákoż to prawdziwemu człowiekowi/ przyiaćielowi íwemu *OrzList* d2; *GrzegRóżn* C3; *OrzQuin* P4v; *RejAp* AA6v; *RejPos* Bv; *GrzegŚm* 62; *RejZwierc* 50v, 120v, 158v; *SkarŻyw* 97; *CzechEp* 309, 316; *KochTarn* 73; duŃzá bez íiałá prawdziwym człowiekiem nie ieŃt *SkarKaz* 208a, 208b [2 r.].

»prosty (niechytry) człowiek« [szyk 20 : 10] (30): Gdy panną [...] vzrzala dzyćię leżące iáko proŃty człowiek/ placzące flyŃfála *OpecŻyw* 15, 36–36v, 91v; Ięzik momotliwy [...] proŃtego człowieka vkażue *GlabGad* O3, M7, M7v, N3v, O8v, P7v; *KrowObr* 213 [2 r.]; *BielKron* 460v; *Encyclius uir* [...] ProŃty człowiek Gburowic *Mqcz* 103c, 52d, 161d, 278d, 394b; *RejPos* 3, 78, 101v, 235, 235v; *RejZwierc* 197v; *CzechRozm* 25, 178v; *CzechEp* 340; *ReszPrz* 76 [2 r.]; Piotr ieŃt opoką/ nie iáko proŃty człowiek/ ábo ízczegulna ofobá: ále iáko BiŃkup naywyŃŃzy *WujNT* 68, 343.

»człowiek pyszny« [szyk 10 : 2] (12): *OpecŻyw* 91v, 134v; *BielŻyw* 152; Brwi wzgorę zkleczone [...] człowieka pyŃznego vkażuią. *GlabGad* N4v; *RejPs* 226v; *LubPs* bb5; *KrowObr* 19; *Leop Prov* 29 *arg*; *BibRadz* *Prov* 21/24; *BielKron* 109; *Phil* F4, I2.

»człowiek (oprzątny a) roztropny« [szyk 12 : 5] (17): *FalZioł* I 122a; *GlabGad* N6v, Ov; *BielKom* B8v; *Leop Eccli* 20/29; W fercu człowieká roſtropnego odpoczywa mądrość *BibRadz Prov* 14/33, *Eccli* 10/1, 32/3, 33/20; *BielKron* 422v; *RejZwierc* 77, 84v, 97v, 111, 221v; *BudBib Eccli* 10/1; *KlonFlis* E4.

»człowiek (barzo) rozumny, dobrego, bystrego, wysokiego rozumu« [szyk 9 : 6] (11 : 2 : 1 : 1): Błogoſławioné dziecię iakoby człowiek rozumny/ poglądało na pannę Marią *OpecŻyw* 12; *RejPs* 142; káždy dobrego rozumu człowyek to rozezna/ iż lepyey co vmyeć niż nic *GliczKsiąż* H4, E7v; *BielKron* 273; *KwiatKsiąż* E3; *GórnDworz* D d7v; *RejZwierc* 77; *BudBib Eccli* 3/30, 29/33; *SkarŻyw* A3; *CzechEp* 87; *PowodPr* 61; kto im wierzy [...] ſzkodá go rozumnym człowiekiem zwáć. *SkarKaz* 418a, 3b.

»człowiek spokojny« [szyk 5: 1] (6): *GlabGad* O3v; *Pacifica persona*, Spokoyny człowiek *Mącz* 293b; *RejZwierc* 105, 105v, 274; ieden Aurelius Quintus człowiek ſpokoyny/ nie będąc ničegoy winien *Phil* O.

»człowiek srogi« (9): Then będzie człowiekiem ſrogiem [*ferus homo (marg) silvestris, vel tanquam onager* (—)]/ ktory fię będzie wſzytkim przykrzył *BibRadz Gen* 16/12, *Matth* 25/24; *RejPos* 164v; *KochPs* 87, 90; *ReszPrz* 63; bom fię bał ciebie/ żeſ ieſt człowiek ſrogi [*homo austerus*] *WujNT Luc* 19/21, *Matth* 25/24, *Luc* 19/22.

»stateczny człowiek« [szyk 12 : 12] (24): Twarz poſrzągła [...] vkazuie człowieka ſtatecznego poki ſobie niepodwefeli *GlabGad* N2; *BielKom* F5v; *GliczKsiąż* L8v; *BielKron* 136; *KochSat* C; *Mącz* 171d, 432a; Wól á Zóná/ ſá przednieyſzé rzeczy w Goſpodárſtwie ſtatecznégo człowieká *OrzQuin* P4, K2; *RejZwierc* 73, 124v, 136, 150, 165 (12); *PaprpPan* T3; Te obyczáie [...] człowiekowi ſtateczne^{mu} nieprzyſtoyne [*Mores ... viris indigni*] *ModrzBaz* 60; *OrzJan* 35.

»(wielmi) ſzlachetny człowiek« [szyk 5 : 3] (8): *PatKaz III* 107v; *KromRozm III* C8v; *RejWiz* 155; *OrzRozm* O4; *Homo omnium nobilissimus*, Człowiek wielmi ſliáchetny *Mącz* 248c, 149b; *OrzQuin* Aa5; *StryjKron* 652.

»człowiek ſmiertelny, ſmierci poddány« [szyk 21 : 9] (29 : 1): *BielŻyw* 152; *HistAl* C5v; *BielKom* C7v; Iż ſie nigdi człowieká ſmiertelne⁸⁰ bać nie mamy/ gdyż cyáło yeſt *LubPs* O2, O5v *marg*, T6; *BielKron* 126, 204, 338v; ná iednym ſmiertelnym człowieku wſzytká Polſká záwiſłá. *OrzQuin* Y3v; *RejAp* B7; *GórnDworz* Gg4; *HistRzym* 94v; *RejPos* 189v, 300v, 341; *GrzegŚm* 52; *RejZwierc* 42; błogoſłáwieńſtwá/ ktore w tey ſmiertelnoſci człowiek ſmierci poddány [*ab animante morti obnoxio*] mieć może *ModrzBaz* 101v; *KochOdpr* B2; *KochPs* 82 [*idem*] 83; *CzechEp* 100; *KochPhaen* 15; *ArtKanc* E5v; *Calep* 674b; *LatHar* 348; *WujNT Rom* 1/23; *SiebRozmyſł* G; *SapEpit* B4v.

»człowiek uć(z)ciwy« [szyk 8 : 6] (14): *GlabGad* N8v; *GliczKsiąż* L6v; *Prot* A3v; *GórnDworz* N2v; tho czo człowieku vćciwemu náleży/ iáko ſie we wſzem wedle powinnoſci ſwey rozwaźnie y poboźnie záchowác [...] ma *RejZwierc* 106, [28³], [28³]v, 85, 97, 267; człowiekowi vćciwemu [*ab homini acceptabili*] będzieſz wdzięcznym *BudBib Eccli* 3/18; *KochOdpr* B4v; *GórnRozm* H4v; *Phil* 13.

»człowiek umarły, zmarły« [szyk 8 : 6] (13 : 1): zęby vmarłego człowieka ſpalone/ á ná proch ſtarte [...] ranę tym prochem poſypować *FalZioł* V 88v, 76; *SeklKat* O3; *HistAl* M8; *KrowObr* 105;

BibRadz Eccli 10/11, *Ez* 44/25; *BielKron* 37, 467v; *Mącz* 363d; *BiałKat* 233v; [św. Atanazyjusz] każe v grobu człowieka zmarłego olej y wołk [...] zapalać. *WujJud* 239v, 200v; *NiemObr* 139.

»wielki, serca wielkiego, wielkiej myśli, umysłu wielkiego człowiek« [szyk 23 : 12] (29 : 3 : 2 : 1): *BielKom* B2v; Serce/ rozum śtateczność/ człowieka wielkiego/ To z nim prawie tak rośło od młodości iego. *RejZwierz* 51; *OrzRozm* P3; *Fredruż* [...] iako był człowiek fercá wielkiego/ żywothá ni zacząć wążąc *BielKron* 418, 11, 109v, 310, 464v; *Mącz* 340c; *OrzQuin* Z4; *GórnDworz* B6v, B7v, C8v, G8v, Hh5 (6); *RejPos* 12v, 13, 297v, 323; człowiek vmyśłu wielkiego/ który łobie przypadki ty Fortuny lekce waży *RejZwierc* 22, 64, [203]; *ModrzBaz* 43v, 62, 140; *SkarŻyw* 31, 245; *GórnRozm* E4v; *ActReg* 164; *GórnTroas* 35; *OrzJan* 24, 76; Ian Olbrecht człowiek myśli wielkiej, Pełen mądrości, pełen cnoty wśelkiej. *KlonKr* F; *GosłCast* 10, 30.

»(dobrze, wielmi) zacny, (tak) wielkiej (takiej) zacności człowiek« [szyk 36 : 28] (62 : 2): *FalZioł* I 110b; *RejPs* 59; *RejJóz* E7v, I4; *MurzHist* E3v, K2; *GliczKsiąż* H4; *GroicPorz* A4v, f; *KrowObr* 39; *RejWiz* 20v, 47, 109; *OrzList* e, e2v; TRzecia roskoż w rofterkoch/ kiedy zacny człowiek/ Nie bywa/ lecz łpokoiem/ wiedzie pocżciwy wiek *RejZwierz* 134v, 23, 69v; *BibRadz* 1.Par 17/17; *OrzRozm* Pv; *KwiatKsiąż* B4v, F3; *Illustris uir*, Zacny człowiek *Mącz* 200d, 46c, 155b, 252b, 405a [2 r.]; *GórnDworz* Q7; *RejPos* 13, 152, 218, 243, 282 (11); *KwiatOpis* B4v; *RejZwierc* 96v, 203, 212v, 274, 274v (7); łłowá/ ktore on zacny á święty człowiek vczeń S. Ianá Ewángeliŧy Polikárpus [...] zwykł był mowić *WujJud* A5; *BiałKaz* K4, L4; *ModrzBaz* 94v, 140; *SkarŻyw* 164; *NiemObr* 6, 136; *ReszPrz* 109; *Paprup* B4; *OrzJan* 24, 66, 76; *WujNT* 625; wielkiéy zacności człowiek, y dowćipu bárzo wielkiego Stániłław Fogelweder [...] łkończył téłprawy *SarnStat* 1225.

»zdrowy człowiek« [szyk 16 : 4] (20): biała vrina v zdrowego człowieka *FalZioł* V 4v, 9v, 12v, 14, 54, 67 (11); *GlabGad* H8v, P3v; Lekárze lepřzy ci łą/ ktorzy Człowieká zdrowego od choroby we zdrowiu zachowywáią *OrzRozm* Q4v; *SienLek* 6, 9v, 11v, 26, 26v; *Oczko* 12v.

»zły, złościwy, złośliwy, złośny człowiek« [szyk 135 : 59] (148 : 26 : 16 : 4): *March*¹ A4; Nie towarzysź też z łąkomym/ Vczyni cię człowiekiem złym. *BierEz* F4v, I3v, M2, O3v; *OpecŻyw* 48v, 108v, 121 v, 124, 132 (8); *BartBydg* 126; *BielŻyw* 46; *GlabGad* L8v, N5; *March*³ V2v, V4, V6v; Eripe me domine ab homine malo [...] Wyrwi mie miły panie od człowieka złego *WróbŻółt* 139/2, 55/2, 100/3, k. C5v, Q5v, R2v (8); *RejPs* 26v, 64v, 147v, 207v; *SeklWyzn* g3v; we złym człowiecze też złe obyczáie *RejJóz* G3v, G8v, H2v, H4, I2v; *RejKup* e7; *KromRozm* I Cv; *BielKom* B7v, F7v; Złościwe á łwowlne błuźnirłtwo [!] człowieka złościwego. II. Cudna mowá złoŧnikowá pełná iest łálřu *LubPs* 14, C3v, N5v, Q2v, R3, ee2 (12); *GroicPorz* c4v, 113; *KrowObr* 66, 134; *RejWiz* 94; *Leop Ps* 38/12, *Prov* 29/6, *Eccli* 6/1; *BibRadz* *Prov* 20/30, *Eccli* 9/14, 26/27, 32/19; *BielKron* 103v, 123, 265v, 467; Iákóm żyw gorřzego człowieka [hominem nequiore] nie widźiał *Mącz* 245d, 232a, 257a, 266a; *RejAp* 36, 80v, 96v; *GórnDworz* Aa4, Bbv, Ee8v; *HistRzym* 21, 29v, 68v, 74v, 99; *RejPos* 44, 72v, 146v, 252v, 331 (19); *GrzegŚm* 36, 37; *KuczbKat* 330; *RejZwierc* 72, 75v, 95v, 220v, 221; *WujJud* 7, 98v, 108; *BudBib Eccli* 9/14; *HistHel* B4v, C4; zły człowiek [malus homo]/ ze złego łkárbu (marg) Gr. y S. fercá łwego (–) wynośi złe. *BudNT Luc* 6/45; *CzechRozm* 206v, 207, 219, 228, 229v (11); *ModrzBaz* 79v; *KochOdpr* Bv; *KochPs* 10, 12, 53, 82, 104 (20); *SkarŻyw* 188, 263; *CzechEp* 3; *KochSz* Bv; *KochWz* 139; *ReszPrz* 61; *ReszHoz* 119; *KochPieś* 14; *GórnRozm* D4, F2,

G3v [2 r.], G4v; *ZawJeft* 39; *GostGosp* 146; iełliżby [...] ináčzey nie mogła być poprawą Excełsow w Rzeczypołpolitey/ yedno zá przelaniem krwi iákiego złošnego człowieká *Phil* R3, K, K3; iełli mnie w czym tknie człowiek złošliwy/ Karz dobrotliwy. *GrabowSet* Pv, F3v, Nv, N2v, S, S3v; *KochFrag* 19, 51; *OrzJan* 27, 93; *LatHar* 119, 598; *WujNT Matth* 12/35, *Luc* 6/45, s. 354, 526; *SarnStat* 980; *SiebRozmyśl* H3; *SkarKaz* 315b; *GosłCast* 61 [2 r.], 67; *KlonWor* 59, 72 [2 r.].

»zwierzchny człowiek« (1): *Hypocrita* [...] *Przikrity*/ Symulat álbo zwierzchny człowiek/ który fie vmie łaść *Mqcz* 161a.

»człowiek żywy, żywiący« = *homo vivens* *PolAnt* [szyk 10 : 4] (13 : 1): vnałch człowyek ziwi fchaczowan bicz nyemoze *LibLeg* 11/174v; *BielKron* 23v; ku wšelákíey nauce [...] żywego człowieká obyczáie więcey pomagayá. *KwiatKsiąż* B4v; w cieie człowieká żywiącego iełt s przyrodzenia ofádzon [!] rozum *RejAp* 68, 35; *GrzegŚm* 21 [2 r.], 22, 27, 34; *WujJud* 13v; *BudBib Thren* 3/39; *CzechEp* 87; *LatHar* 563.

Szeregi: »od człowieka aż do bydlęcia (a. bydlęcego wieka); (ani, tak) człowiek ((a)ni, jako) i bydlę (a. bydlątko); bez człowieka (i bez obywatela) i krom bydła (bez bydlęcia); bądź człowiek bądź bydlę« (10; 11; 2; 1): *LubPs* dd4; będzie ná tym mieyfcu pułthym/ bez człowieká/ y bez bydlęciá [*absque homine et absque iumento*] [...] przybythek páłtherzow leżących trzod. *Leop Ier* 33/12, *Gen* 7/23, *Ier* 32/43, 33/10, *Soph* 1/2; *BibRadz Gen* 6/7, *Ps* 135/8, *Ier* 32/43, 33/10 [2 r.] (6); Włzytko co otwarza żywot w káżdym cieie [...] bądź człowiek bądź bydlę [*tam de hominibus quam de animalibus*]/ twoie będzie *BudBib Num* 18/15; áby w niem nie było obywatelá/ od człowieká aż do bydlęciá [*ab homine et usque ad animal*]/ że pułtyniámi wiecznemi będzie. *BudBib Ier* 51/62, *Gen* 6/7, *Ex* 11/7, 12/12, *Ier* 50/3, *Ez* 14/13 (11); *KochPs* 198.

»(tak) człowiek (jako) i dobytek; od człowieka aż do dobytká« (5; 1): gdy przepułzczę ná Ieruzálem cztery ciężkie plagi [...] ku wygládzieniu z niey człowieka y dobytkow [*hominem et iumentum* *PolAnt Montanus*] *BibRadz Ez* 14/21, 14/13, 17, 19; zábije pirworodłtwo wšelkie/ od człowieká poczáwłzy aż do dobytká *BielKron* 30, 30.

»ludzie albo człowiekowie« (1) : y dzis mogliby ludzie w fię weyrzeć/ á vznawłłfy tho że fą ludźmi álbo człowyekámi/ nie myeliby thák hárdzye [...] ná fwą ludzkość kázác *GliczKsiąż* F5.

»człowiek albo serce człowiecze« (1): Wiedz [...] iż człowiek álbo ferce człowiecze nie ma fie żadnym obyczáiem w pychę podnołć *HistAl* L7v.

»człowiek i skot« (2): niech obloká wory człowiek i łkot [*homo et iumentum (marg) homines et iumenta* (-)]/ áby krzyczeli do Bogá mocnie *BudBib Ion* 3/7, 3/7.

»(tak) człowiek (jako) i zwierzę« [szyk 3 : 2] (5): *RejPs* 53v; *BibRadz Gen* 9/5; vmrze [...] ták zwierzę iáko człowiek *BielKron* 32, 105v; káždy człowiek y káźde zwierzę łkláda fie z czterech żywiołow. *HistRzym* 110v.

»człowiek i też ine żywioły« (1): gđzie gorácość więcéy może/ w człowiecze y téż w inych żywieléch/ tedy w nich czyni fádło *SienLek* Vv.

Wyrażenie przyimkowe: »nad człowieka« (1): Był też ten Socrates dziwnie [...] cznotami obdarzon tak iż go inny mędrcci nad człowieka naziwali. *BielŻyw* 46.

Iron (1): Scitum hercle hominem hic, etc. I to cziłty człowiek/ yákoby rzekł błazen *Mqcz* 372c.

Przen (4) :

Wyrażenie: »człowiek jeden« = *jednomyslnie, razem (4)*: żądofcz/ przechyra zawždy s niym [młodzieńcem] za iednego człowieka *ForCnR Cv*; ty zemną będąc yeden człowiek [...] Ktoryś zemną fpołu v ftołu yednego iadł *LubPs O*; iednem się ciąłem zftawali/ to ieft/ człowiekiem iednym [*hominem unum cordis et uoluntatis unius*] iednego fercá y iedney woli *ModrzBaz 32v*; Wfzyfcy się zebráli iákoby ieden mąż y człowiek ieden/ z iednym fercem/ z iedną ráđą *SkarKaz 673a*.

α. *Miara wysokości: wzrostu człowieka (2)* : rzeká [...] gdy wyżfzey wzbierze niż człowiek [*prae homine*] wyfycha *BibRadz Iob 28/4*; poczyniwfzy z rozg kofze/ náfy páli w nie źemie/ ná wzwyfz iáko człowiek *BielKron 314v*.

β. *Postać zewnętrzna, ciało ludzkie (15)* : *GrzegRóżn L4*; *Pectus* [...] Pierśi przednieyfza zwłáfzczá część człowieka od fziye aż do Brzuchá *Mqcz 285d*; *Pulpa in arboribus*, *Biel drzewna* [...] to w człowieku/ y w mięfie *Mufculus* bywa zwano *Mqcz 331a, 264a, 408a*; w práwym boku ból bywa ciężki/ á iedná połowicá człowieka bárzo fchorzeie *SienLek 88, 91v*; Czy człowieka zrzuciwfzy y myśli dziewicze/ Wzięłás ná fye [...] piórká fłowicze *KochTr 10*; fyn przedwieczny: z iftności oycowfkiey vrodzony/ ktory się złączył z człowiekiem/ w iedną osobę *NiemObr 110, 119, 139*; gdy duch z párá z człowieka wynidźie *Górntroas 30*; *GrabowSet K*.

Frazy: »człowiek ociężeje« (1): známioná choroby żołądkowej/ iż [...] ciáło mdleie [...] fyfty ociężeią [...] wfzyftek człowiek ociężeie *SienLek 96*.

»człowiek opuszeje« (1): Gdy fye żołądek nádyma/ tedy człowiek opuśzeie *SienLek 96v*.

γ. *Człowiek jako „mały świat”, mikrokosmos (10)* : człowieka żowiefz mnieyfzym fwiátem *HistAl K*; *Microcosmos* [...] *Paruus mundus*, Máły fwiát/ to yeft cłowiek [!] *Mqcz 220d, 66d*; mądrzy ná to prą/ y w rzeczy fye okázuie/ iż człowiek ten máły fwiát/ w fobie ták rozmáitość rzeczy ma iáko y wielki *SienLek T3v, 28, T3v, T4, V*; *Górndworz L16*; Mędrzy ciáło człowiecze ábo człowieka názwáli być mnieyfzym fwiátem *RejPos 281*.

δ. *Ktokolwiek z ludzi, bliżej nieokreślony; ktoś, każdy; z przeczeniem: nikt; anima, homo Vulg, unusquisque Modrz (322)* : Latwieć człowieka włowić/ Kto iedno chce kogo zdrádzić *BierEz I4v, A3v*; miéy za fłatana tego człowieka/ ktory odrádzá miłofciá cieľefną flufbę bożą. *OpecŻyw [57], 12, 58v, 76, 88v, 125v (9)*; *ForCnR C3, E3v*; *PatKaz I 10*; *PatKaz II 26, 65, 82v*; *PatKaz III 140v*; żadny Człowiek niewidział [...] iako á gdzieby roślo tho Drzewo *Aloes FalZioł III 2d, I 50b, 66a*; fpytał Alexander ieftli iefzcze ktory człowiek z pokolenia tych fiedmi krolow *BielŻyw 165, kt, 59, 83 [3 r.], 129*; *BielŻywGlab nlb 10*; *GlabGad F4*; iakis człowiek [...] fthrafznim głóffem iáł wolać, biegaycie *MiechGlab 11*; oswiathczil sye [...] Boturzynski yz zadnemu człowiekowi nycz nye ieft vinyen *MetrKor 59/75, 59/76*; Człowiek ktory fie vpiya winem/ ten niechowa tzáfu wmowieniu *March³ V5*; *ComCrac 22*; Znaydzieli tefz ieffcze gdzie <człowiek> A by mie wždy kto z láfką w(fpomionął) *RejRozpr K2*; *RejJóz F5, G8, I7, M5v, Q2v*; *MurzNT Matth 7/9, 12/11, Mar 11/2, 13/34, k. 88v*; przed wfchczym cieľzyelczika zadni czlowyck zzanthuza nyevyfchedl *LibMal 1554/194, 1553/177v, 1554/194 [3 r.]; Diar 58; DiarDop 113; BielKom Av; GliczKsiqz G5v, O; LubPs Y*; Táki niechay rozumie o nas tzłowiek/ iako o flugách Kryfthuśowych *KrowObr 3, 53, 124v, 128, 131v, 207 (9)*; Pátrż ná Száfir [...] oná w nim fubtylność wefeľi człowieka. *RejWiz 113, 109, 112v*; była ná każdym człowieku [*omni*

animae] boiázn *Leop Act* 2/43, *Ruth* 3/14, *4.Reg* 7/10, *4.Esdr* 8/15, *Iob* 38/26, *Prov* 6/27 (11); *OrzList* d2; *RejZwierz* 59, 107b; *BibRadz Mar* 11/2, *Act* 9/35; nieda Anglia [...] Boemia/ Gręcy/ Człowiek drugiego Hofiułowi Polakowi nálezemu [...] rownego *OrzRozm* P3v, C, T2v, V2; marna vtrátá/ gdy kto [...] pracą [práwiedliwie nábywłzy/ zołtáwi człowieku ktory ná to ni czym nie pomagał *BielKron* 79v, 21, 45v, 112, 322v, [332²]v (8); *GrzegRóżn* D3v, L4; *KwiatKsiąż* B3; *LeovPrzep* F4v; *Nemo* [...] Zaden człowiek *Mqcz* 245b; *Ab quiuis homine* [...] Od któregokolwiek człowiek gdy potrzebá dobrodzieyftwá ma być żądano *Mqcz* 340c, 243e, 245b, 263c, 383a, 406a; *OrzQuin* A2v, H, Mv; ná ftolec beftiey. Nie rozumieymyłz ták/ áby to ná ten ftolec ná którym człowiek fiada *RejAp* 135v, 27v; Kto ma rozum ftrzeże fie tego człowiek wśelki *BielSat* Ev [*idem BielRozm* 33]; bárzo nierad człowiek pátrzy ná zamek [...] w kthorym był kiedy więźniem *GórnDworz* H7; częłtokroć człowiek chcąc ominąć ieden doł/ wpádnie w drugi. *GórnDworz* N6, F, F5, L7v, M7v, Z6 (55); *HistRzym* 22, 30, 53, 63, 113; *RejPos* 23v, 61, 72v, 76v, 229 (16); *BiałKat* 73v; *RejZwierz* 91v, 151v, 153, 179; *BielSpr* b3v [2 r.]; Niech człowiek ták o was rozumie/ iáko o fługach Pána Kriřtułowych *RejPosRozpr* c3; *BudBib Deut* 1/17, *Iob* 21/33, *4.Esdr* 16/33; *BudNT Luc* 19/30, a5v; *CzechRozm* 69, 207v, 248; By był [*Krupski*] miedzy Rzymiány [...] Snadźby go nie rownáli ná zyemi człowieku *PapPrPan* S2v; *KarnNap* F2v; iefliże káždy człowiek [*unusquisque*] dořtawáiąc rzeczy do żywnořci potrzebnych/ niekupuie tych ktore przedawcá chwali *ModrzBaz* 44, 6, 9, 28, 44, 96 (8); *SkarJedn* 368; *KochOdpr* B2, B2v; GDy z okrutnéy Bábilony Páńfki lud był wyzwolony/ Człowiekowi ták fye zdáło/ iákoby mu fnić fye miáło. *KochPs* 190, 58, 74, 101; przez kilá dziewięćdzieřiąć y dáley lat/ człowieká nie widał. *SkarŻyw* 51, 485; *KochTr* 24; *CzechEp* 6, 55; *CzechEpPORz* **4v; *NiemObr* 123, 171; Kiedy by worek bogátého złotá Mógł człowiekowi przyřporzyć żywotá *KochFr* 31, 4, 32, 37, 56, 114 (8); *KochDz* 105; Bo kto człowiek fię z nim [*řwiatem*] bráci/ Ten iuř wieczny żywot tráci *KochMRot* A4; *ReszPrz* 34; *WerGořc* 246, 256; *WisznTr* 14, 32; Nie wié człowiek co dobrze *KochPam* 84; *KochSob* 69 [2 r.]; *PudłFr* 12; *ArtKanc* A8, A10v, Q11; *BielRozm* 33; Nie iefł tęń człowiek [!] ktoryby to vmiał wyliczyć *GórnRozm* I4, C; trudno o człowieka ktoryby chciał się murom opponere takiey nawałności *ActReg* 117, 173; *GostGospSieb* K3; *KochFrag* 14, 15; *KochFragJan* 4; *OrzJan* 15, 17, 26, 134; Ktory człowiek z was będzie [*Quis erit ex vobis homo*] ktoryby miał owcę iednę: á gdyby oná wpádlá w doł w řzábát/ izali iey nie wymie *WujNT Matth* 12/11, *Luc* 15/4, *Ioann* 2/10, 5/7, *Gal* 6/1, s. 184 (16); *SarnStat* 1305; *CiekPotr* 25, 66, 84; *CzahTr* C, C3v, D, G4v, K2; Słyřzę/ zda mi fie/ mówiąc iákięgoř człowieká. *GosłCast* 63, 12, 39, 59; *SzarzRyt* C3v.

W połączeniu szeregowym (1): rořkazał bym [...] áby máły y wielki/ ftáry y młody/ w Polřzce Człowiek wołał ták ku Pánu Bogu *OrzRozm* F2v.

W charakterystycznych połączeniach: káždy człowiek (30), ktory(ř) (16), wśelki (10), żadny (85).

Przysłowie: iáko fie řwiát począł żaden człowiek ták fortunny niebył widzian/ áni fie s ták řzczelliwym rozumem [...] vrodził [!]/ ktoryby káżdemu iednemu zořřobná wřzyřtkim rázem [...] vgodził *StryKron* A6.

Wyrażenia: »namniejszy człowiek« (1): otochmy nienáleřli nikogo ták iř nie fłyřháć namnieyřzego człowieká [*non est ibi quisquam nec vox hominis*] *BibRadz 2.Reg* [4.Reg] 7/10.

»człowiek żywy, żywiący« [szyk 14 : 9] (21 : 2): *OpecŻyw* 87v; wżak to wie człowiek kazdy żywy *RejJóz* G2v; *LubPs* bb6, ff; drzwi ząwarte łtoią/ Żywy człowiek nás nie widzi *KochZuz* A3; tám widżimy koniec wżythkich ludzi/ á człowiek żywiący [*vivens*] będzie gi vważał w łercu łwoim. *BibRadz Eccle* 7/3; *BielKron* 35, 80v; *RejPos* 294; *KochMon* 35; *WujJud* 69, L14v; *KochPs* 207; *KochPhaen* 1; *GrabowSet* I4, P3v; żaden żywy człowiek przed oblicżnością twoią vłpráwiedliwion nie będzie *LatHar* 53, 158, 395, 644, 653; áni człowiek żywy W vłzy łwé kiedy łłyżał głos mój *GoslCast* 50; *CiekPotr* 41.

2. *Stwór człekopodobny, mitologiczny, postać literacka, zjawia* (23) : yuż utończ myał [*opat*]/ do panny nabożnye uolał/ tam [*na morzu*] łyą yako byłkup czlouyek ubrany ukazał *PatKaz I* 2v; *PatKaz III* 103; przyżedł k nim człowiek niektory bárzo wielki dziki á kołmáty *HistAl* K6v, Lv; Rzecze mu wnet on człowiek [...] iamci to on Płánetá łáfkáwy/ *Merkuryuż* *RejWiz* 143, 20, 107, 142v, 177v; Są theż Centary [...] co po ramioná człowiek/ á ná doł iáko koń. *BielKron* 462v; *Gigas* [...] *Stoliman*/ Wielki okrutny człowiek/ *Stwolin* álbo obrzim *Mqcz* 145c, 47b; *StryjKron* [156]; *Chiron* [...] *Wzgóre* człowiek/ á ná doł kón nieobieżdżony *KochFr* 99; *WujNT przedm* 32, s. 300, 850, 888.

Wyrażenia: »dziwny człowiek« (1): Vżrzał [...] dziwnego człowieká/ A takiego nie widał zá łwoiego wieká *RejWiz* 158.

»człowiek leśny« (1): Iako Alexander nalazł człowieka leśnego kołmatego/ á glos máiąc iáko wieprz *HistAl* K6v.

Zestawienie: »puł człowieka« (3): zbiegną łie tám źli duchowie/ puł czowieká [!] puł ołá [*daemonia onocentauris*] *Leop Is* 34/14; *Semihomo* [...] Pół człowieká *Mqcz* 381d; *Calep* 965b.

a. *W sztuce, czarach figura, obraz itp. przypominające człowieka* (11) : *Matacze* tho s korzenia mieczykowego [...] vformuią iakoby człowieka/ á zalię do ziemie władzą *FalZioł I* 86d; S Stałym łercem pod Pálumą/ máluią człowieká *RejZwierz* 114; *BielKron* 101; *RejAp* 50; człowiek vczyniony z gory [*Athos*]/ miał w lewey ręcze trzymać miáltho wielkie *GórnDworz* Ii3, Ii3; *RejZwierc* 169v; *BielSpr* 4; *SkarŻyw* 35; *Bogá* z głowy łwey/ iáko iednego człowieká máluią *CzechEp* 255; *KochSz* B4.

α. *W Ewangelii św. Mateusza o siewcy zła: diabeł* (6) :

Wyrażenie: »nieprzyjazny człowiek« (2): *Panie/záżeś ty nieśiál dobre^{go} naśięniá łkátże tedy kákolé má? A on im powiedział (marg) nieprzyiaciel (–) nieprzyjazny człowiek [*inimicus homo*] to vczynił *MurzNT Matth* 13/28; *WujNT Matth* 13/28.*

Szereg: »człowiek, (a) nieprzyjaciel« = *inimicus homo* *PolAnt* [szyk 3 : 1] (4): Nieprzyiaciel człowiek tho vczynił *BibRadz Matth* 13/28; *Słuchayże* co [...] *Pan* powieda/ iż człowiek á nieprzyiaciel przyżedłży/ násiáli kákolu *RejPos* 52v, 52; *BudNT Matth* 13/28.

β. *W Apokalipsie św. Jana o Antychryście* (16) : *RejAp* 115, 116v; nie iednego człowieká *Antychryftá* opifuiąc/ ále łtołicę niezbożności *NiemObr* 164; nie miałci być łzátan iáki bez ciáłá/ ále człowiek [...] máiący dwa rożki/ iákoby báránkowe: lecz mowę łmokową *CzechEp* [380]; Kto ma rozum; niech obliczy liczbę bełtyey. Abowiem liczbá iest człowieká [*numerus enim hominis est*] *WujNT Apoc* 13/18, s. 716, 869 [3 r.], k. Xxxxxv.

Wyrażenie: »człowiek grzechu (pełny)« (6): iż papyeż yeft zwodźcá [...] flugá dyabelſki/ Ancykryft/ człowiek grzechu *KromRozm I* G4; náftanie człowiek grzechu pełny *RejPos* 261v; *CzechEp* 351; będzie obiáwion on człowiek grzechu [*homo peccati*]/ fyn zátrácenia *WujNT 2.Thess* 2/3, s. 716 [2 r.].

*** *Bez wystarczającego kontekstu* (7) : Homo [...] Człowyek *Murm* 44; *Mymer*¹ 22; cz/ iako/ człowiek/ czaſem *MurzOrt* Bv; *Calag* 347b; *Calep* 486a; *WujNT* Yyyyyv, Bbbbbb2.

*** *Dubium: Prawdopodobnie błęd druku zamiast „członek”* (1) : W ćiele żaden człowiek/ nic dobrego łobie nie obiecuie/ ieſli fię z drugimi nie zwiáże (*marg*) Słáby każdy członek bez towarzysza. (–) *SkarKazSej* 676b.

Synonimy: **1.a.** mąż, młodzieniec; **αα.** eunuch, kleszczeniec, kleśniec, niewieściuch, rzezaniec, trzebieniec, wałach, wnętr; **β.** biała głowa; **γ.** ja; **b.** obywatel, persona; **α.** chłop, dusza, kmieć, poddany; **c.** mieszczanin; **d.** ciało, mąż; **γ.** Bog, mąż, persona, »syn człowieczy«; **e.** ciało, dusza, żywot; **f.** kto.

Cf **LUDZIE**

MK